

Ж 14595

3'2003 2003.3.

Період на

ISSN 1029-7200

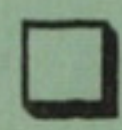
10X

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

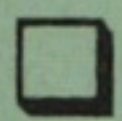
BIBLIOTECHNY VISNYK

У НОМЕРІ

Система документопостачання бібліотечно-архівної колекції «Фонд президентів України»

Класифікаційні схеми у структурі лінгвістичного забезпечення електронних бібліотек

Книгознавча наука в контексті роботи з бібліотечними фондами книжкових пам'яток

Науково-інформаційна діяльність у науково-дослідних установах НАН України (2002 р.)

**Міжнародна наукова конференція
«ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК»**

Шановні колеги!

Запрошуємо Вас взяти участь у роботі міжнародної наукової конференції «ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК», яка відбудеться в Києві 7–9 жовтня 2003 р.

Організатори конференції:

- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
- Асоціація бібліотек України
- Рада директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук

На пленарному та секційних засіданнях, семінарах і круглих столах передбачається обговорити такі проблеми:

1. Принципи формування стратегії і управління розвитком інноваційної діяльності.
2. Бібліотечно-інформаційні інновації: ідеї, реалії, перспективи.
3. Бібліотечні інноваційні проекти: розробка, експертиза, реалізація.
4. Інновації в системі бібліотечного сервісу.
5. Бібліотечно-інноваційний продукт: проблеми творення і використання.
6. Бібліотечні технології: традиції та інновації.
7. Бібліотечні електронні інноваційні технології.
8. Інноваційні технології збереження фондів.
9. Інфополіс – інноваційна бібліотечна структура.
10. Інновації в техніко-технологічному забезпеченні бібліотечної діяльності.
11. Нововведення в системі бібліотечно-інформаційної освіти і підвищення кваліфікації кадрів.
12. Інновації в управлінні бібліотечною справою.

Під час конференції відбудуться:

Засідання Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук.

Конференція Асоціації бібліотек України.

Виставки продукції провідних видавництв та книготорговельних організацій, видань НБУВ та бібліотек – членів Асоціації бібліотек України, демонстрація інформаційних ресурсів.

Заїзд та реєстрація учасників з інших міст і країн – 6 жовтня 2003 р.

Початок роботи конференції – 7 жовтня 2003 р. о 10 год. у конференц-залі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Заявку на участь у конференції, доповіді та повідомлення (з анотацією) обсягом не менше 10–12 сторінок стандартного машинописного тексту через 1,5 інтервали (необхідно додати комп'ютерний файл у форматі RTF, гарнітура Times New Roman, кегль 14 пунктів) з короткими відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, звання; посада, місце роботи, телефон, факс, E-mail) надсилати до організаційного комітету до 1 серпня 2003 р. за адресою:

Україна, 03039, м. Київ–39, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; факс: (38044) 264–33–98; E-mail: confer@csl.freenet.kiev.ua.

Матеріали, що відповідають темі конференції та схвалені редколегією випуску, будуть надруковані в збірнику «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського».

Робочі мови конференції: українська, російська, англійська.

Координатори:

Солоіденко Галина Іванівна (вчений секретар координаційної групи)	(38044) 264-35-92
Смаглова Наталія Іванівна	(38044) 264-35-92
Кулаковська Тетяна Леонтіївна	(38044) 265-91-17
Баркова Ольга Валентинівна	(38044) 264-95-01
Арсенко Тетяна Іванівна	(38044) 267-48-47

Оргкомітет

ЗасновникиНаціональна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського**Головний редактор**академік НАН України **О. ОНИЩЕНКО****Редакційна колегія**

Г. Боряк, д-р іст. наук; *А. Бровкін*, канд. іст. наук;
С. Гриша, д-р техн. наук; *О. Додонов*, д-р техн. наук;
Л. Дубровіна, д-р іст. наук; *С. Зубков*, д-р філол. наук;
О. Корінний, д-р техн. наук; *Л. Костенко*, канд. техн. наук;
Л. Крушельницька, д-р іст. наук; *О. Литвиненко*, д-р
техн. наук; *Н. Маслакова* (відп. секретар); *М. Насенко*,
д-р філол. наук; *А. Непокупний*, чл.-кор. НАН України,
д-р філол. наук; *В. Німчук*, чл.-кор. НАН України, д-р
філол. наук; *В. Омельчук*, д-р іст. наук; *Т. Павлуша*, канд.

пед. наук; *М. Пещак*, д-р філол. наук; *В. Попроцька*,
канд. пед. наук (заст. головного редактора); *П. Тронько*,
акад. НАН України, д-р іст. наук; *А. Чекарцьов*, канд. екон.
наук; *В. Широков*, д-р техн. наук; *Ліліана Біглоу* (директор
Британської Ради в Україні); *Мілена Клімова* (Народна
бібліотека, Прага, Чехія); *Ханнелоре Гоншіор* (Державна
бібліотека, Мюнхен, Німеччина); *Ханна Ласкажевська*
(Бібліотека Народова, Варшава, Польща)

Зміст

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

Чепуренко Я. Система документопостачання бібліотечно-архівної колекції «Фонд президентів України» 2

Петрова Л. Менеджмент і маркетинг як стратегічна основа розвитку сучасної бібліотеки 8

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ**

Бардіср К. Класифікаційні схеми у структурі лінгвістичного забезпечення електронних бібліотек 11

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕК

Дубровіна Л., Малолєтова Н. Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942) 17

Сохань С. Приватна книгозбірня філолога та історика церкви М. І. Петрова: реконструкція зібрання 29

Миронець Н. Доля книжково-рукописного зібрання українського культурного діяча барона Ф. Р. Штейнгеля 32

КНИГОЗНАВСТВО

Ковальчук Г. Книгознавча наука в контексті роботи з бібліотечними фондами книжкових пам'яток 37

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК

Кулаковська Т. Науково-інформаційна діяльність у науково-дослідних установах НАН України (2002 р.) 45

**ДО 10-РІЧЧЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ
АКАДЕМІЙ НАУК (МААН)**

Алиева-Кенгерли А. Центральная научная библиотека Национальной академии наук Азербайджана: история и перспективы развития 51

Янна ЧЕПУРЕНКО

Система документопостачання бібліотечно-архівної колекції «Фонд президентів України»

У статті розглянуто особливості системи документопостачання фонду бібліотечно-архівної колекції. Висвітлено способи комплектування та джерела документопостачання галузевого документного фонду. Визначено шляхи вдосконалення системи документопостачання, яка забезпечує комплектування бібліотечного, архівного, музейного фондів та фонду електронних інформаційних ресурсів Фонду президентів України.

Формування документного фонду – це система процесів, складовими елементами якої є комплектування, організація та управління документним фондом. Комплектування документного фонду в бібліотекознавстві визначається як створення та постійне поповнення фонду відповідно до завдань і функцій бібліотеки¹. Одним зі складових процесів комплектування документних фондів є процес формування системи документопостачання, яка об'єднує способи комплектування та джерела документопостачання. У теорії бібліотечного фондознавства конкретно розробці аспектів системи документопостачання приділялася недостатня увага. Слід зауважити, що в ряді загальних фондознавчих досліджень Ю. В. Григор'єва, Ю. Н. Столярова це питання розглядалося в контексті формування бібліотечних фондів, коли функціонувало планове поповнення фондів бібліотек: ефективно працювала система обов'язкового примірника, процес комплектування був централізованим (завдяки бібліотечним колекторам) і фінансово забезпеченим, існувала система попереднього замовлення документів на основі тематичних планів видавництва. Згадані джерела склали систему джерел гарантованого надходження документів до фондів. В останнє десятиліття ця система зазнала змін. Такі зміни для загальних фондів бібліотек були відображені в дослідженнях В. І. Терешина. Однак дослідження системи документопостачання галузевих фондів у сучасних умовах все ще залишається питанням недостатньо вивченим і розробленим. На процес комплектування документних фондів вплинули трансформації в соціально-економічному житті суспільства, у розвитку нових інформаційних технологій, що призвели до появи документів на нових носіях інформації (електронних інформаційних ресурсів), які повноправно зайняли своє місце в бібліотечних фондах, збагативши ці фонди і піднявши бібліотеки на новий рівень

інформаційного забезпечення суспільства. На цьому рівні система документопостачання бібліотек має свої особливості, які пов'язані з функцією бібліотеки як документно-інформаційного центру.

Чітке визначення елементів системи документопостачання будь-якого документного фонду (бібліотечного, архівного, музейного, фонду електронних інформаційних ресурсів) забезпечує його якісне комплектування. Усі елементи системи документопостачання мають працювати узгоджено і забезпечувати досягнення основної мети процесу комплектування – забезпечення оптимальної повноти документного фонду. Визначення, уточнення та прогнозування елементів системи документопостачання є важливим напрямком роботи по комплектуванню документного фонду бібліотеки.

Розробка системи документопостачання галузевого фонду, який є складовою частиною єдиного документного фонду бібліотеки, є актуальною з точки зору формування документного фонду сучасної бібліотеки, котра об'єднує різні види документів і різні тематичні напрями. Фонд президентів України (далі – ФПУ) є структурним підрозділом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), який серед інших функцій займається саме формуванням документного фонду конкретної тематики. ФПУ як спеціальна бібліотечно-архівна колекція є основним центром, що забезпечує збирання, збереження та запровадження в науковий та культурний обіг документних матеріалів, які відображають державну, суспільно-політичну діяльність та життя президентів України, документи і матеріали громадських організацій та осіб, діяльність яких пов'язана з реалізацією державної влади в Україні, а також видання про історичні форми організації державної влади на території України². Важливим чинником якості документних фондів бібліотечно-архівної колекції є ство-

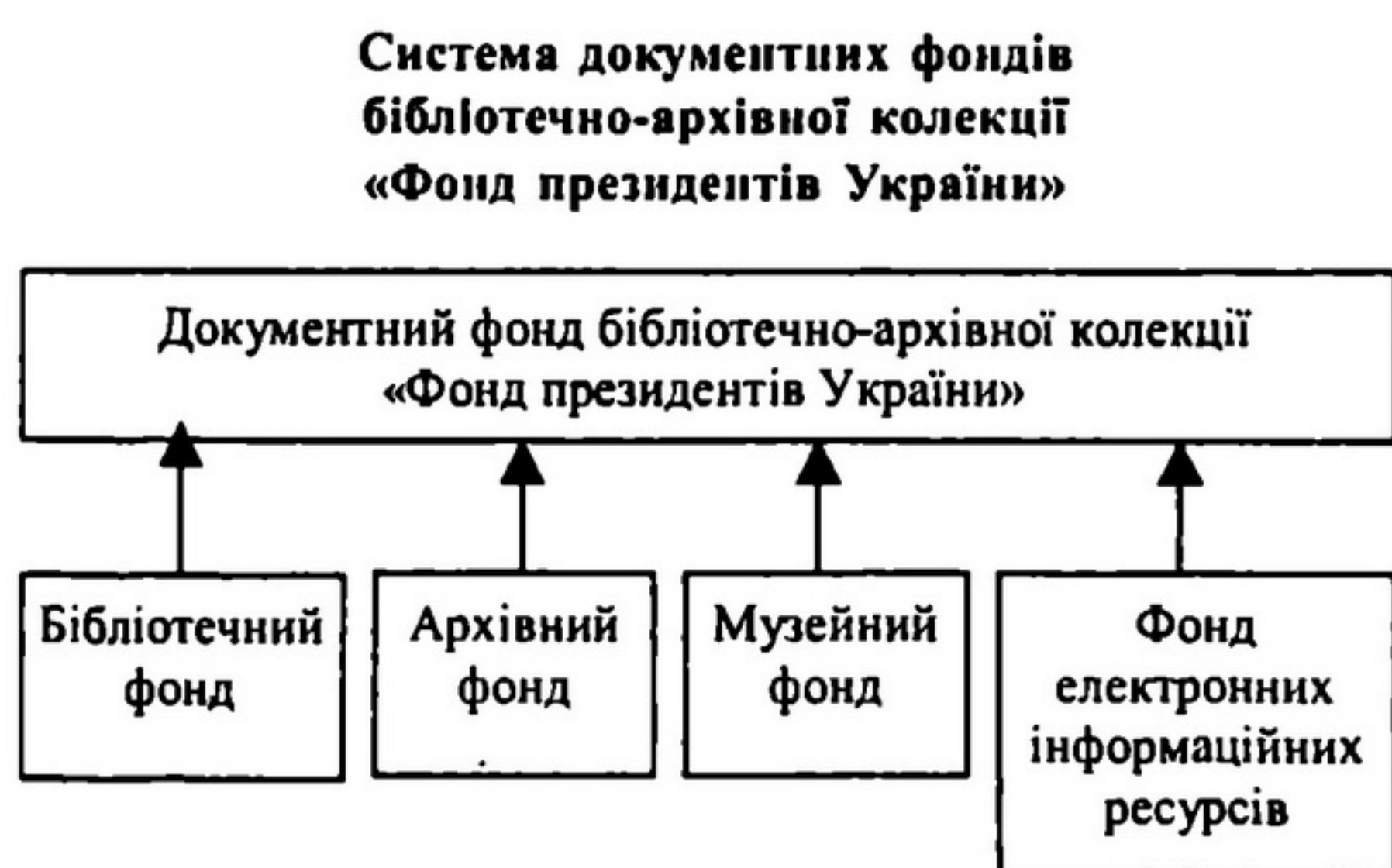
¹ Библиотечные фонды / Под ред. Ю. Н. Столярова, Е. П. Арсфьевой. – М., 1979. – С. 51.

Чепуренко Янна Олексіївна, канд. іст. наук, зав. відділу пошуку та обліку документів Фонду президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

² Положення про Фонд президентів України: Указ Президента України від 11 жовтня 1996 р. № 936/96 // Збірник указів та розпоряджень Президента України / Адміністрація Президента України. – Вип. 4, ч. 1 (жовтень–листопад 1996 р.). – К., 1996. – С. 41–47.

рення умов для їх систематичного та раціонального поповнення усіма видами документів відповідно до тематико-типологічної структури бібліотечно-архівної колекції, її завдань і функцій. Система документопостачання визначається тематико-типологічною структурою документного фонду бібліотечно-архівної колекції. Залежно від тематико-типологічної структури фонду визначаються конкретні способи комплектування та конкретні джерела документопостачання для кожного документного фонду ФПУ, які у сукупності складають єдиний документний фонд бібліотечно-архівної колекції³. Складовими елементами єдиного документного фонду ФПУ є документні фонди, які виокремлені відповідно до виду документів: бібліотечний фонд (твори друку); архівний фонд (архівні документи з особових архівів президентів України, що перебувають у їхній приватній власності і не входять до номенклатури справ державного архіву Президента України, а також копії архівних документів офіційної діяльності президентів України, інших осіб, причетних до державної влади в Україні); музейний фонд (музейні документи, пов'язані з життям та діяльністю президентів України, інших осіб, причетних до державної влади); фонд електронних інформаційних ресурсів (сукупність баз даних, електронних версій документів та електронних документів (документів, які існують лише в електронній формі) (схема 1).

Схема 1

Особливість організації комплектування галузевого фонду бібліотечно-архівної колекції зумовлена тим, що цей фонд є складовою частиною документного фонду НБУВ. Відповідно до цього його комплектування здійснюється як відповідними структурними підрозділами НБУВ (відділом вітчизняного комплектування, відділом іноземного комплектування, відділом обмінно-резервних фондів), так і структурним підрозділом ФПУ (відділом пошуку та обліку документів). Така організа-

³ Єдиний документний фонд ФПУ – це система документних фондів, яка представляє собою сукупність взаємопов'язаних та доповнюючих один одного документних фондів, формування та використання яких ведеться за єдиним планом відповідно до завдань і функцій бібліотечно-архівної колекції «Фонд президентів України».

ція комплектування забезпечує всебічне вивчення документних потоків тематики ФПУ, прийняття кваліфікованих рішень про залучення документів до фонду, прийняття оптимальних рішень щодо способів комплектування та джерел документопостачання конкретних документів та технологічну реалізацію придбання документів у відповідності з єдиною технологією комплектування документних фондів НБУВ.

Як відомо, головною ознакою системи документних фондів є єдина система їх формування – сукупність процесів, спрямованих на створення та розвиток цього фонду. Комплектування документного фонду ФПУ – це планомірний процес, який включає дослідження документного потоку тематики ФПУ, відбір документів та їх придбання конкретними способами з визначених джерел.

Способи комплектування ФПУ – це сукупність процесів, які спрямовані на придбання документів з метою комплектування бібліотечно-архівної колекції. Способи та джерела комплектування, як зазначалося, є основними елементами системи документопостачання. Основними способами комплектування документного фонду ФПУ є регламентоване нормативно-правовими актами отримання документів, перерозподіл документних фондів, купівля, передплата, репродуціювання документів, документообмін, безоплатне отримання документів (дари) та аналітико-синтетична обробка інформації (схема 2).

Схема 2

Спосіб регламентованого нормативно-правовими актами отримання документів для ФПУ є суттєвим поповненням документного фонду. Це джерело базується на нормативно-правових документах, які надають право на безоплатне отримання документів, право першочергового комплектування або гарантованого виділення коштів на комплектування. Такими документами є ряд законів та нормативно-правових актів, які регулюють комплектування документних фондів: закони України «Про бібліотеки та бібліотечну справу», «Про обов'язковий примірник документів» та інші. Для ФПУ такими нормативно-правовими документами є в першу

чергу «Положення про Фонд президентів України», розпорядження Глави Адміністрації Президента України від 19 березня 2002 року № 4 «Про порядок підготовки документів і матеріалів в Адміністрації Президента України для передачі до Фонду президентів України», «Положення про книжкову серію «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України».

Купівля та передплата є важливим способом поповнення документного фонду ФПУ. Таким способом здійснюється поточне та ретроспективне комплектування кожного з документних фондів ФПУ. В останнє десятиліття за браком коштів це джерело документопостачання стає все недоступнішим, хоча в практиці формування бібліотечних фондів воно завжди було найголовнішим. З цієї причини відбір документів для купівлі має бути ретельнішим, кожне видання, яке має бути придбане, повинно оптимально відповідати тематико-типологічній структурі документного фонду.

Документообмін поряд з попередніми способами комплектування є для ФПУ важливим і актуальним. Цей спосіб вимагає активної попередньої роботи з визначення партнерів по документообміну, роботи безпосередньо з документами, які мають бути залучені до ФПУ. Організаційно процес документообміну досить складний, але ефективний для забезпечення якості документного фонду. Саме таким способом можна залучити до ФПУ значну кількість документів або їх копій, придбання яких іншим шляхом неможливе. Важливим аспектом процесу документообміну є те, що він впливає на популяризацію вітчизняних видань, інших документів за межами України. Традиційно документообмін поділяється на внутрішній та зовнішній (міждержавний). Щодо внутрішнього документообміну, то організаційно цей процес проходить без ускладнень. Зовнішній документообмін регулюється рядом міждержавних угод, нормативно-правових актів, що стосуються митних операцій та механізмів пересилки документів. Технологічно процес документообміну складається з наступних операцій: процесу пошуку необхідних для ФПУ документів, прийняття рішення про організацію документообміну, придбання еквівалентних документів, організації пересилки та отримання документів. Принципово важливим питанням для організації документообміну є встановлення еквівалента при обміні документами. Це питання потребує ґрунтовного дослідження, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою вироблення науково обґрунтованих рекомендацій. Цей спосіб комплектування документних фондів має базуватися на рівноправності та взаємоповазі партнерів по документообміну. Документообмін як спосіб комплектування документних фондів бібліотек вимагає також ряду міждержавних угод та урядових рішень, приєднання України до існуючих міжнародних угод. Рекомендації щодо таких документів мають бути ініційовані бібліотеками після попереднього узагальнення стану документообміну, практики використання цього способу комплектування, прогнозування подальшого розвитку форм і технологій документообміну. Для ФПУ документообмін є таким, що значно

впливає на якість, повноту та інформативність документного фонду, саме тому на сучасному етапі розвитку Фонду президентів України триває робота з визначення партнерів по документообміну, механізмів організації та вдосконалення нормативно-правового забезпечення міждержавного документообміну.

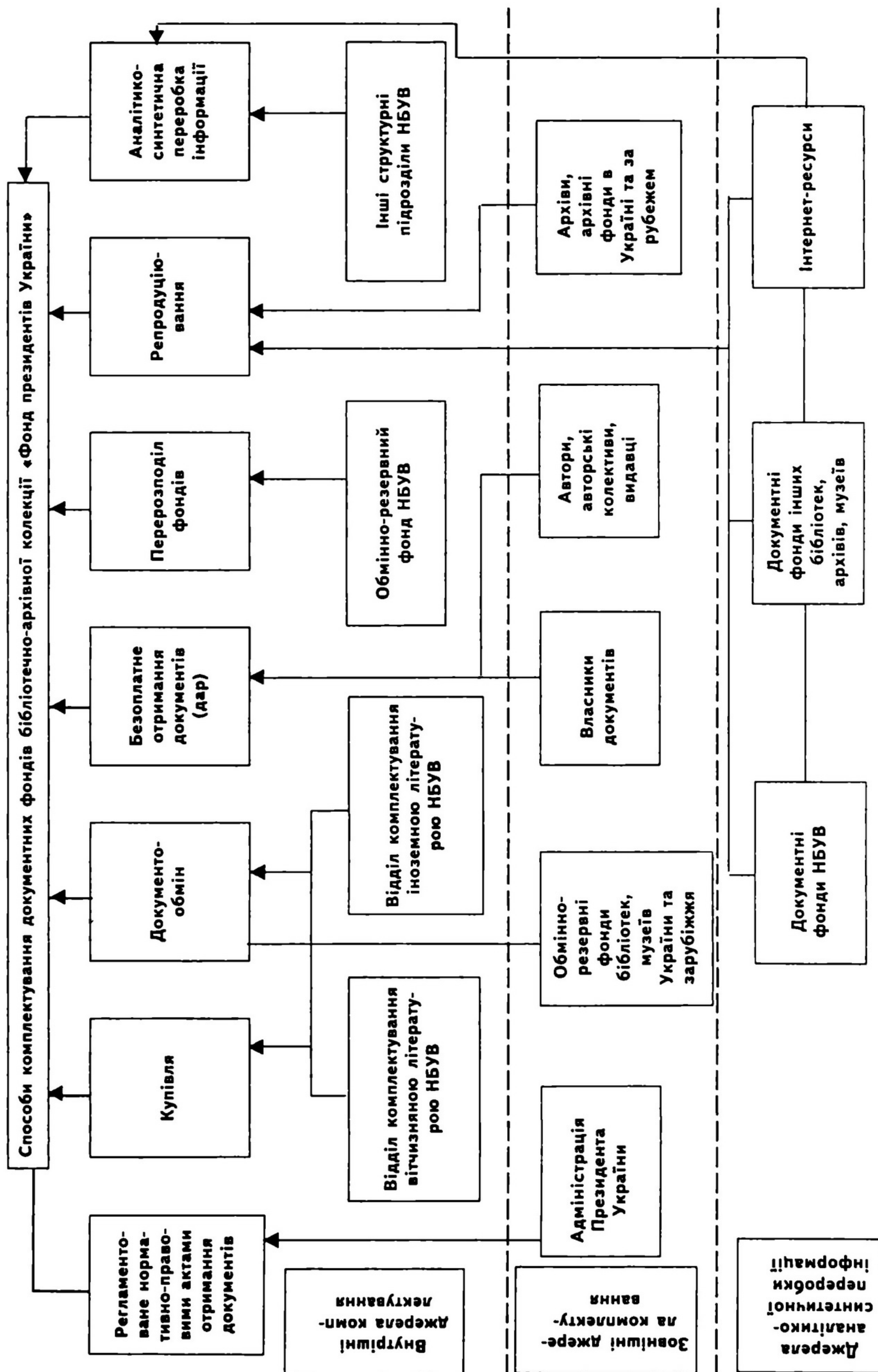
В умовах обмеженого фінансування комплектування таким способом, як безоплатне отримання документів (дар) набуває усе більшої ваги. Для комплектування як бібліотечного, так і архівного та музейного фондів це один з найважливіших способів комплектування. Залучення таким способом документів до ФПУ вимагає активної роботи з власниками архівних та музейних документів авторами, установами та організаціями-видавцями профільних для ФПУ документів. Організація безоплатної передачі документів їх власниками, авторами та іншими особами, які володіють необхідними для ФПУ документами, досягається шляхом переговорів, домовленостей, що потребує тривалого часу. Слід наголосити на тому, що результат переговорів залежить і від авторитету бібліотеки, колекції; комплектатори мають бути найвищої кваліфікації, досконало знати свій документний фонд, вміти спілкуватися. Такий спосіб комплектування є ефективним для поповнення документних фондів і, особливо, для поповнення галузевих документних фондів.

Одним зі способів комплектування ФПУ є перерозподіл документного фонду НБУВ шляхом відбору і залучення документів із обмінно-резервного фонду НБУВ. Саме шляхом перерозподілу документного фонду до ФПУ надходять документи ретроспективного характеру. Комплектування ФПУ документами з обмінно-резервного фонду НБУВ здійснюється на основі відбору комплектаторами профільних для ФПУ видань та передачі цих видань згідно з технологією НБУВ до ФПУ.

З розвитком інформаційних технологій, множинної техніки все вагомніше місце серед способів поповнення документного фонду в бібліотечній практиці займає процес репродуціювання документів. З метою комплектування бібліотечного, архівного фондів та фонду електронних інформаційних ресурсів ФПУ документами, оригінали яких не можуть бути залучені до бібліотечно-архівної колекції, здійснюється репродуціювання цих документів відповідно до законодавства України про авторське право. Способи репродуціювання документів різні: ксерокопіювання, фотокопіювання, мікрофільмування, оцифровування документів тощо. Репродуціюванню підлягають також особливо цінні документи, придбання яких практично неможливе для бібліотечно-архівної колекції або у тому разі, коли є необхідність захистити документ, який є у фонді і який користується активним попитом, від зношення та пошкодження. Репродуціювання документів шляхом оцифровування характерно також для формування фонду електронних інформаційних ресурсів ФПУ. Для галузевого документного фонду, яким є ФПУ, спосіб репродуціювання шляхом оцифровування документів є реальною можливістю забезпечення документних фондів цінними та рідкісними

Схема 3

Способи та джерела комплектування документних фондів президентської бібліотечно-архівної колекції «Фонд президентів України»

документами. Репродуціювання документів здійснюється відповідно до законодавства України про авторське право. Надалі оцифровування буде займати усе вагоміше місце в комплектуванні документних фондів ФПУ, зокрема фонду електронних інформаційних ресурсів.

Аналітико-синтетична обробка інформації визначається як перетворювання змісту документів з метою їх аналізу, вилучення необхідних відомостей, а також їх оцінка, порівняння та узагальнення. У результаті аналітико-синтетичної переробки інформації, а також оцифровування документів у ФПУ створюється фонд електронних інформаційних ресурсів, який складається з баз даних (бібліографічних, фактографічних та повнотекстових), електронних версій та копій документів і документів, які існують виключно в електронному вигляді. Такий спосіб комплектування є новим у системі документопостачання, він зумовлений розвитком інформаційних технологій, потребами сучасного інформаційного суспільства, підвищенням ролі бібліотек у збереженні інтелектуального надбання. Цей спосіб комплектування характерний для системи документопостачання галузевого документного фонду. Саме вивчаючи документні потоки конкретної тематики є можливість формування такого фонду. Аналітико-синтетична обробка інформації є характерним способом комплектування фонду електронних інформаційних ресурсів, якими у ФПУ комплектуються бібліографічні, фактографічні та повнотекстові бази даних. Результатом такого комплектування є створення та поповнення баз даних, які в сучасних документних потоках займають усе вагоміше місце. У цей спосіб комплектування фонду електронних інформаційних ресурсів у подальшому потребує, в першу чергу, програмного забезпечення, а також розробки технології пошуку та обліку документів цього фонду, створення довідково-пошукового апарату відповідно.

Конкретні способи комплектування передбачають конкретність у визначенні джерел комплектування. Джерела комплектування галузевого документного фонду це: структурні підрозділи бібліотеки, які займаються комплектуванням документних фондів цієї бібліотеки; установи та організації, окремі особи, які передають до спеціалізованого документного фонду документи систематично, епізодично або одноразово. До джерел документопостачання галузевого документного фонду відносяться також джерела аналітико-синтетичної переробки інформації (табл. 1).

Джерела документопостачання ФПУ умовно можна поділити на: внутрішні джерела, зовнішні джерела та джерела аналітико-синтетичної переробки інформації. Ці джерела тісно взаємопов'язані і разом складають єдину систему джерел документопостачання, яка забезпечує комплектування бібліотечного, архівного, музейного фондів та фонду електронних ресурсів ФПУ.

Характеризуючи внутрішні джерела комплектування (відділ комплектування вітчизняною літературою, відділ комплектування іноземною літературою, відділ обмінно-резервних фондів НБУВ), слід зауважити, що вони є для ФПУ централізованими джерелами комплек-

тування, і здійснюється процес поповнення документних фондів ФПУ нарівні з іншими фондами Бібліотеки. Централізована купівля та передплата документів за поданням пропозицій відділу пошуку та обліку документів ФПУ, технологічне оформлення документообміну та перерозподілу документних фондів не порушує стрункої системи документопостачання, фінансової звітності та обліку документів, яка склалася і ефективно функціонує в НБУВ. За внутрішніми джерелами комплектування здійснюється комплектування документних фондів ФПУ відповідно до технологічної інструкції НБУВ «Шлях документів у процесі бібліотечного опрацювання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського». Зовнішні джерела комплектування документних фондів ФПУ це, в першу чергу, джерела, з якими працює відділ пошуку та обліку документів ФПУ. Згідно з класифікацією джерел комплектування, яку прийнято у фондознавстві, ці джерела відносяться до активного комплектування, тобто до комплектування, яке здійснюється як результат попередньої роботи комплектаторів з пошуку документів, визначення місця їх знаходження і способів залучення до документного фонду. До цих джерел в першу чергу відносяться обмінно-резервні фонди інших бібліотек, бібліотечно-архівні колекції, які забезпечують документообмін; власники архівних та музейних документів, автори, авторські колективи, видавничі установи та організації, з якими ведуться переговори щодо безоплатної передачі документів до ФПУ. Окрему групу джерел комплектування складають джерела аналітико-синтетичної обробки інформації, до яких належать документні фонди НБУВ, інших бібліотек, музеїв, колекцій, Інтернет-ресурси. Ці джерела документопостачання використовуються в процесі аналітико-синтетичної переробки інформації з метою комплектування фонду електронних інформаційних ресурсів (зокрема, баз даних ФПУ). Окремо до зовнішніх джерел комплектування слід віднести Адміністрацію Президента України, структурні підрозділи якої відповідно до «Положення про Фонд президентів України» та розпорядження Глави Адміністрації Президента України «Про порядок підготовки документів і матеріалів в Адміністрації Президента України для передачі до Фонду президентів України» разом з відділом пошуку та обліку документів ФПУ займаються систематичним поповненням архівного, бібліотечного та музейного фондів бібліотечно-архівної колекції.

Таким чином, зазначені вище способи комплектування та джерела документопостачання складають єдину систему документопостачання бібліотечно-архівної колекції «Фонд президентів України» (схема 3). Система документопостачання галузевого документного фонду, який є складовою частиною документного фонду Бібліотеки, має свої особливості в способах та джерелах комплектування, пов'язані з більш досконалим, детальним та повним вивченням документних ресурсів конкретної тематики та певного виду документів відповідно до тематико-типологічної структури фонду. Це зумовлює повноту та інформативність документного фонду. Якість,

Джерела комплектування бібліотечно-архівної колекції «Фонд президентів України»

Способи комплектування	Джерела комплектування		
	Внутрішні джерела комплектування (структурні підрозділи НБУВ)	Зовнішні джерела комплектування	Джерела аналітико-синтетичної обробки інформації
Регламентоване нормативно-правовими актами отримання документів		Адміністрація Президента України	
Купівля, передплата	Відділ комплектування вітчизняною літературою. Відділ комплектування іноземною літературою		
Документообмін		Обмінно-резервні фонди інших бібліотек, президентських бібліотечно-архівних колекцій	
Безоплатне отримання документів (дари)		Власники архівних та музейних документів. Автори, авторські колективи, видавничі установи та організації	
Перерозподіл документних фондів	Відділ обмінно-резервних фондів		
Репродуціювання документів	Структурні підрозділи НБУВ, які мають спеціалізовані документні фонди	Архіви та архівні установи, бібліотеки, бібліотечно-архівні колекції України та зарубіжжя	
Аналітико-синтетична обробка інформації			Документний фонд НБУВ. Документні фонди інших бібліотек, музеїв, архівів та президентських бібліотечно-архівних колекцій. Інтернет-ресурси

інформативність та повнота документного фонду залежать від якості його комплектування, яке здійснюється шляхом дослідження документних потоків відповідно до тематико-типологічної структури фонду, раціонального використання способів комплектування та різноманітності джерел документопостачання. Комплектування галузевого документного фонду ФПУ як частини єдиного документного фонду НБУВ у подальшому має йти шляхом органічного поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел документопостачання; злагодженості та взаємодоповнення роботи структурних підрозділів НБУВ, до функцій яких належить комплектування документних фондів НБУВ та структурного підрозділу ФПУ, який займається комплектуванням бібліотечно-архівної колекції. Комплектування усіх документних фондів ФПУ (бібліотечного, архівного, музейного та фонду електронних інформаційних ресурсів) повинно здійснюватися пропорційно, планомірно документами як поточного, так і ретроспективного характеру у чіткій відповідності до тематико-типологічного плану ФПУ. Критеріями відбору документів для комплектування бібліотечно-архівної колекції є: наукова, історична та художня цінність документів, ступінь відповідності документів тематико-типологічній структурі документного фонду, завданням та функціям ФПУ, а також інтересам і потребам читачів.

В умовах обмеженого фінансування комплектування

документних фондів пріоритетними способами комплектування стають такі, як документообмін, безоплатне отримання документів (дари установ та окремих осіб), репродуціювання документів. Ці способи належать до активних способів комплектування, які вимагають серйозної попередньої роботи з пошуку документів і активізації зусиль комплектаторів по залученню документів.

Розширення та вдосконалення способів комплектування та джерел документопостачання, їх раціональне поєднання, обґрунтоване планування – усі ці аспекти потребують подальшого наукового дослідження та розробки рекомендацій з метою вдосконалення роботи по комплектуванню документних фондів, і зокрема, спеціалізованих документних фондів.

Процеси формування сучасної системи документопостачання бібліотек потребують подальшої розробки і наукового обґрунтування на основі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду комплектування документних фондів. Зокрема, потребують розробки аспекти документопостачання фондів електронних інформаційних ресурсів. Ці фонди є повноправною складовою документних фондів бібліотеки і підпорядковуються процесу формування традиційних бібліотечних фондів; разом з тим вони мають і свою специфіку, яка повинна бути адаптованою до традиційних технологічних процесів формування галузевих бібліотечних фондів.

Людмила ПЕТРОВА

Менеджмент і маркетинг як стратегічна основа розвитку сучасної бібліотеки

Досліджується процес розвитку сучасної бібліотеки в контексті соціально-економічних трансформаційних процесів українського суспільства. Визначається, що ці зміни зумовлені прийняттям нових пріоритетів у реалізації функціонально-технологічних, інформаційно-сервісних, організаційно-управлінських форм діяльності бібліотеки, що мають системний характер та свідчать про накопичення трансформаційного потенціалу, дієвими чинниками якого є менеджмент і маркетинг. Їх застосування зумовлює здатність і готовність бібліотек до саморозвитку, динамічність і ефективність забезпечення інформаційних потреб сучасного суспільства.

Динамічні перетворення історичного і практичного досвіду сучасної бібліотеки зумовлюють потребу ґрунтовного дослідження її нової сутності. Соціально-економічні зміни останнього десятиліття визначили новий тип суспільно-економічних відносин і, зокрема, становлення бібліотеки як суб'єкта господарювання, технологічне удосконалення. Нові пріоритети визначили багатоваріантність підходів до організації бібліотечно-інформаційної діяльності, розширення спектру її змістовних параметрів. Ці явища отримали своє визначення у відомих термінах, таких як модернізація, реорганізація, модифікація, адаптація і, нарешті, трансформація бібліотеки. Зазначене є свідченням виникнення нових якостей бібліотеки, накопичення нею певного трансформаційного потенціалу для переходу на новий, вищий щабель розвитку. Зміни і перетворення, специфічна безліч проявів життєдіяльності і розвитку в новому соціально-економічному середовищі свідчать про те, що процес трансформації бібліотеки носить системний характер. Відтак, можна вести мову про системну трансформацію бібліотеки як складне соціально-економічне явище.

Варто визнати, що, незважаючи на публікаційну активність у висвітленні проблем розвитку бібліотеки в умовах переходу до ринкової економіки, рівень теоретичного опанування цієї проблеми залишається недостатнім. А розробка окремих актуальних напрямів [1; 3; 5; 7] не замінює комплексного, багатоаспектного дослідження, яке б синтезувало систему сучасних уявлень про трансформацію бібліотеки і її чинники, визначило етапність перетворень, здійснило аналіз змін у функціонально-технологічних, інформаційно-сервісних, організаційно-управлінських формах діяльності в контексті трансформаційних процесів українського суспільства.

Загострюючи увагу на трансформаційних процесах та здатності суспільства до перетворень, нагадаємо про існуюче поняття «трансформізм», яке трактується як система уявлень про зміни і перетворення [6, с. 617]. Інтерпретуючи це поняття стосовно бібліотечної сфери, зазначимо, що формування системи уявлень про трансформацію бібліотеки стало нагальним питанням теоре-

тико-методологічного осмислення її сутності в нових соціально-економічних умовах. Фахівці правомірно вважають, що в бібліотекознавчих дослідженнях ринковий сегмент і досі залишається одним із дискусійних, оскільки бібліотека є одночасно об'єктом і суб'єктом ринкових відносин, поєднує в собі комерційні і некомерційні види та напрями діяльності [3].

Системна трансформація бібліотеки є результатом активної діяльності, яка передбачає наявність цілеспрямованого бібліотечного процесу. Його динаміка забезпечується комплексом управлінських, оперативно-функціональних схем, спрямованих на задоволення потреб користувачів та підкріплених розширенням взаємовідносин з соціальними структурами, суб'єктами господарювання. Доцільно визнати, що бібліотека вже накопичила певний досвід, зокрема в таких напрямках, як: адаптація до об'єктивно існуючих умов життєдіяльності; здійснення спроб використання можливостей ринкових взаємодій (у латентному або явному вигляді); самоусвідомлення якісно нових пріоритетів у процесі сприяння суспільному розвитку; становлення в якості суб'єкта господарювання; прогнозування стратегічних напрямів подальшого розвитку в новій якості [5].

Незважаючи на загальні напрями трансформації її прояви в кожній конкретній бібліотеці мають свою специфіку. Проте спільним є те, що трансформація – це:

- процес зміни бібліотеки або бібліотечного явища;
- процес якісного перетворення бібліотеки;
- отримання нових якостей і властивостей не тільки бібліотекою, а й її складовими;
- налагодження широкої взаємодії з макросередовищем;
- оптимізація взаємозв'язків у бібліотечному мікросередовищі;
- формування адаптивного трансформаційного потенціалу;
- вибір певної моделі функціонування бібліотеки;
- стабілізація життєдіяльності.

Отже, трансформація бібліотеки – це складний процес зміни і оновлення бібліотеки з набуттям нових властивостей поряд зі збереженням найбільш вагомих, традиційних та переходом у нову якість.

Петрова Людмила Григорівна, канд. пед. наук, доцент КНУКіМ.

Такий погляд на трансформацію бібліотеки відповідає загальноприйнятому розумінню переходу від однієї моделі функціонування до наступної, що зумовлена глобальними демократичними, соціально-економічними змінами суспільства та визначається необхідністю пристосування до існуючих умов. Варта уваги думка про те, що трансформація – найбезпечніший для культури спосіб змін, бо здійснюється повільно і дозволяє співіснувати і взаємодіяти як старим, так і новим елементам [8].

В економічній літературі з'явилася думка про включення в дію нового деструктивного фактору та виникло нове поняття – «трансформаційна стабільність» [4]. Безумовно, трансформація бібліотеки є наслідком багатьох змінних чинників, серед яких – вплив макросередовища, яке диктує свої умови (законодавчо-нормативні, соціально-економічні, фінансово-господарські), та бібліотечного мікросередовища (структурно-функціонального, техніко-технологічного, організаційно-управлінського). Як свідчить практика, найбільш дієвим чинником успішного функціонування бібліотеки, виходу зі стану «трансформаційної стабільності» є управління, зокрема застосування можливостей менеджменту і маркетингу.

Відмінність переваг менеджменту від традиційного управління бібліотекою – у принципово нових положеннях у керівництві: можливість створення оптимальної організаційної структури управління адаптивного типу; формування перспективних програм розвитку; здійснення в повному обсязі управлінських функцій. Сутність бібліотечного менеджменту – у визначенні стратегії (напрямів) і тактики (методів) управління конкретною бібліотекою як самостійною господарською і юридичною одиницею [7]. Разом з тим, варто додати, що нова парадигма організації управління ґрунтується на сприйнятті конкретної бібліотеки в якості суб'єкта господарювання, відкритої і самостійної системи, що функціонує в рамках маркетингового підходу. Отже, мова йде про об'єктивну необхідність прийняття концепції менеджменту, яку все частіше називають концепцією маркетингового менеджменту як важливого чинника її успішної трансформації.

Сучасний менеджмент має три основні напрями діяльності, які досить чітко реалізуються в сучасній бібліотечній практиці, зокрема:

- техніко-технологічна діяльність, що зумовлена глобальною інформатизацією суспільства та активно втілюється шляхом застосування і освоєння в бібліотеці нових технічних засобів і комп'ютерних технологій, створення інноваційних груп і нових відділів;
- управлінська діяльність по координації дій у внутрішньому середовищі бібліотеки, забезпеченню узгодженості технологічних процесів і дій працівників з метою досягнення конкретних результатів. Адже безпосередньо менеджмент – це управління внутрішніми чинниками діяльності організації;
- управлінська діяльність по організації взаємодії з зовнішнім середовищем, зокрема взаємовідноси-

ни з користувачами, партнерами, спонсорами. Цей вид діяльності втілює систему стратегічного управління і відомий як бібліотечний маркетинг або маркетинговий підхід до управління бібліотекою.

Отже, бібліотечний менеджмент і маркетинг є взаємопов'язаними і взаємозумовленими складовими процесу управління сучасною бібліотекою. Якщо перший – це генератор новацій, то другий – засіб забезпечення їх реалізації. Успіх трансформації бібліотеки, ефективність її функціонування в умовах ринку залежить від вибору її керівництвом стратегії управління.

Ринкові процеси, які розвиваються за своїми законами і своєю логікою, орієнтують бібліотеку на гнучкість і динамічність при обов'язковому зростанні ефективності функціонування. Практика сучасної бібліотеки свідчить: тільки-но організовано чи структуровано певну ділянку роботи та налагоджено процес підготовки і надання певних бібліотечно-інформаційних продуктів і послуг, як виникає потреба перегляду існуючих та впровадження нових за умови забезпечення контролю і самоконтролю. Бібліотека повинна сама організовуватися та здійснювати постійне коригування основних параметрів, шукати нові можливості удосконалення своєї діяльності.

Зарубіжний досвід теж свідчить про те, що пошук оптимальних методів керівництва сучасною бібліотекою є нагальним питанням сьогодення. Огляд сучасних проблем управління, підготовлений секцією ІФЛА по управлінню і маркетингу на основі 104 статей із фахових періодичних видань свідчить, що завдання, які вирішують керівники зарубіжних бібліотек загалом співзвучні з нашими [12]. Це – пошук додаткових засобів підтримки діяльності та шляхів створення законодавчих ініціатив, участь у нових проектах, розробка стратегічних планів, аналіз економічної ефективності діяльності бібліотеки, економічні методи управління фінансовою діяльністю бібліотек та інформаційних служб, оцінка якості і вартості бібліотечних послуг, надання платних послуг у бібліотеці, забезпечення безпеки користувачів, бібліотекарів, бібліотечної діяльності, застосування сучасних методів управління.

Вартий уваги досвід новацій, набутий у практиці управління бібліотеками Німеччини. Активізація досліджень управлінських проблем в організації діяльності була викликана протиріччями і конфліктами, які виникли після об'єднання ФРН і НДР (1990 р.) та злиття двох великих берлінських бібліотек: Міської бібліотеки (Східний Берлін) і Американської меморіальної бібліотеки (Західний Берлін) у Берлінську центральну і регіональну бібліотеку [13]. Серед багатьох нововведень відзначимо фінансований приватним Фондом Бертельсманна проект, зміст якого – в застосуванні такої системи управління, яка використовується на виробництві [14]; проведення з 1994 року експерименту застосування інтегрованої організаційної, виробничої і облікової системи в бібліотеках землі Північна Рейн-Вестфалія та створення і реалізація «Нової моделі управління» в Міській бібліотеці (м. Падеборн) [9, 11].

У процесі управління бібліотекою важливо враховувати наявність невизначеності (ентропії). Ринкова еко-

номіка обумовлює певну міру непередбачуваності подій і явищ, тому поняття ентропії поширилося на всі сфери суспільного життя. Потреба відслідковувати та аналізувати діяльність, прогнозувати наслідки можливих дій, передбачати розвиток тієї чи іншої ситуації в процесі функціонування бібліотеки примушує збільшувати її трансформаційний потенціал.

Інформація тільки тоді знімає наявну невизначеність, коли вона є достовірною та адекватно відображає реальний стан справ. Недостовірні інформація збільшує міру невизначеності і безладдя в функціонуванні організації. Очевидно саме тому в останні роки підвищеною увагою користується інформаційний менеджмент як система управління інформаційним ресурсом та важливий чинник досягнення цілей організації.

Характер взаємодії бібліотеки і зовнішнього середовища, яке впливає на неї, можна визначити як співвідношення ентропії і трансформаційного потенціалу. Трансформаційний потенціал бібліотеки відображає особливо значиму в період змін її системну якість – здатність і готовність до саморозвитку, спрямування на радикальне оновлення основних напрямів діяльності. Трансформаційний потенціал бібліотеки – комплексне поняття, що включає в себе такі важливі компоненти:

- соціальний потенціал (можливість забезпечення сучасних потреб користувачів у бібліотечно-інформаційних продуктах і послугах);
- інноваційний потенціал (керування діяльністю на нововведення);
- адаптаційний потенціал (приспособлення до нових умов життєдіяльності);
- фінансово-економічний потенціал (створення системи позабюджетного фінансування, пошук партнерів для співпраці, спонсорів і меценатів, надання платних послуг, підприємницька діяльність);
- техніко-технологічний потенціал (впровадження нової техніки і технологій);
- кадровий потенціал (забезпечення висококваліфікованими фахівцями, підвищення освітньо-професійного рівня працівників);
- організаційно-управлінський потенціал (застосування переваг менеджменту і маркетингу, організація управління персоналом, забезпечення позитивної мотивації змін).

Підвищення потенціалу бібліотеки можливе за умови цілеспрямованого використання інтелектуальних ресурсів, фінансово-господарських засобів, здійснення організаційно-управлінських змін на основі можливостей маркетингового менеджменту. Його застосування – це дієвий, активний вплив на умови макросередовища з метою досягнення нормативно-законодавчих змін, лібералізації державної підтримки, пошук взаємовигідних партнерів для співпраці та додаткових шляхів для позабюджетного фінансування. Це – внесення змін в мікросередовище бібліотеки шляхом задіяння всіх існуючих механізмів управління для внутрішніх структурно-функціональних, техніко-технологічних удосконалень, здійснення організаційно-управлінських заходів, спрямованих на використання наявних бібліотечно-інфор-

маційних ресурсів та створення нових. Серед них управління:

- ▼ трансформаційним потенціалом і зниження до мінімуму негативного впливу ентропії на кінцевий результат діяльності бібліотеки;
- ▼ фінансовими засобами на основі фінансового планування;
- ▼ проектами і програмами розвитку;
- ▼ основною діяльністю бібліотеки на основі стратегічного і оперативного планування, здійснення контролю за виконанням планів;
- ▼ бібліотечно-інформаційними ресурсами, забезпечення зростання їх потенціалу;
- ▼ персоналом бібліотеки, створення позитивної мотивації до змін, підвищення кваліфікації і перекваліфікація працівників.

Отже, сучасна бібліотека може певним чином змінюватися через властиві їй внутрішні механізми, які добираються і застосовуються у відповідь на прояви зовнішніх факторів. Зміст системної трансформації бібліотеки детермінується різноманітним впливом макро- і мікросередовища та визначається застосуванням маркетингового менеджменту. Саме такий підхід до управління сучасною бібліотекою забезпечить їй статус важливої для суспільства самодостатньої інформаційної системи.

1. Башун О. Маркетинговий підхід до трансформації універсальної наукової бібліотеки як культурно-інформаційного центру регіону // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 2. – С. 8–12.
2. Заславська Т. Сучасний трансформаційний процес у Росії // Економіка України. – 2001. – № 10. – С. 12–19.
3. Кушнарєнко Н. М. Бібліотека в новій системі економічних відносин // Вісник Харківської державної академії культури: 36. наук. праць. – Вип. 5 / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. Н. М. Кушнарєнко. – Х.: ХДАК, 2001. – С. 62–67.
4. Лоцихін О. М. Інституційні фактори трансформації перехідної економіки // Економіка та підприємництво. – Вип. 3. – К., 1999. – С. 10–16.
5. Петрова Л. Г. Правові засади економічних відносин в діяльності сучасної бібліотеки. – К., 2002. – 72 с.
6. Современный словарь иностранных слов. – СПб.: «Дуэт», 1994. – Т. 26. – 752 с.
7. Сулова И. М. Научный статус менеджмента // Библиотека. – 1999. – № 11. – С. 34–37.
8. Чачко А. С. Базовые ценности и трансформация современной библиотеки // Библиотековедение. – 2000. – № 4. – С. 26–30.
9. Hofmann U. Von der Kostenrechnung zum Kostenmanagement // Buch u. Bibl. – 1999. – Jg. 51, N 3. – S. 182–185.
10. Johnson I. M. Workshop on the management and use of human resources in Latin America, Chile, 6-9 April 1998 // IFLA j. – 1999. – Vol. 25, N 1. – P. 42–46.
11. Kranstedt D. Das Placet der politik einholen // Buch u. Bibl. – 1999. – Jg. 51, N. 5. – S. 336–339.
12. Leyzell Ward P. Review of the management literature 1998 // IFLA j. – 1999. – Vol. 25, N 3. – P. 168–175.
13. Lux C. Managing library staff from a different cultural back-ground: the East-West conflict in Berlin // IFLA j. – 2000. – Vol. 26, N 1. – P. 21–24.
14. Prechel R. L'approche allemande des outils de gestion // Bull. des bibl. de Franse. – 1999. – T. 44, N 4. – P. 80–83.

Катерина БАРДІЄР

Класифікаційні схеми у структурі лінгвістичного забезпечення електронних бібліотек

Розглянуто застосування бібліотечних класифікаційних схем для представлення інформаційних ресурсів електронних бібліотек та Інтернету. Проаналізовано особливості використання універсальних бібліотечних класифікацій (ДКД, УДК, КБК, ББК) у сучасних інформаційних сервісах. Зроблено висновки щодо перспектив впровадження бібліотечних класифікацій як пошукового інструменту електронних інформаційних ресурсів.

Аналіз бібліотечної технології показує, що ієрархічні класифікації використовуються у бібліотечній діяльності практично у кожному технологічному процесі і операції. Це зумовлено різноманітністю функцій, які вони виконують [3]:

- Систематизація документальних потоків.
- Індексвання документів і запитів.
- Організація довідково-бібліографічного апарату (ведення систематичних та електронних каталогів).
- Забезпечення довідково-інформаційного обслуговування.
- Рубрикація традиційних інформаційних видань та їх машиночитаних аналогів.

У сучасних умовах традиційні лінгвістичні засоби (класифікатори, рубрикатори, тезауруси) також відіграють суттєву роль у представленні, упорядкуванні та розкритті інформаційних ресурсів електронних бібліотек та Інтернету. На представленні класифікаційних схем на новій технологічній основі спрямовані зусилля провідних бібліотечно-інформаційних центрів, розгорнуто міжнародні та національні програми з розкриття та каталогізації ресурсів Інтернету, які передбачають використання традиційних бібліотечних схем [19, 26, 29].

Детальніше розглянемо та проаналізуємо найбільш значимі універсальні бібліотечні класифікаційні системи та приклади їх застосування у сучасних інформаційних сервісах за наступною схемою:

1. Обсяг використання в інформаційних сервісах.
2. Лінгвістична сумісність.
3. Цифрова доступність.
4. Підтримка в актуальному стані.

Десяткова Класифікація Д'юї (ДКД) [Dewey Decimal System (DDC)]

1. Обсяг використання в інформаційних сервісах

Індекси ДКД зафіксовані у багатьох національних бібліографіях і у записах, створених великими комерційними бібліографічними службами. За офіційно опуб-

лікованими даними, ДКД застосовують 200 тисяч бібліотек у 135 країнах [15, 27]. ДКД розповсюджена у записах машиночитаної каталогізації (MARC), які виробляються Бібліотекою Конгресу США і бібліографічними системами, подібними OCLC та RILIN. Індекси ДКД супроводжують бібліографічні записи у національних бібліографіях Великобританії, Канади, Італії, Австралії, Греції, Індії, Індонезії, Малайзії, Пакистану, Іспанії та інших країн світу [22].

Важливо також, що ДКД – основна мова тематичного пошуку в глобальній інформаційній системі OCLC. Дослідження, виконані OCLC у 1980-х рр., встановили, що ДКД є зручним засобом для перегляду як електронних бібліотечних каталогів, так і ресурсів Інтернету [24].

У зв'язку з налагодженням взаємодії й обміну інформацією із закордонними бібліотеками та інформаційними центрами з'явився інтерес до ДКД у багатьох містах Росії та країн СНД. Територіальна сфера поширення ДКД має розширитись у зв'язку з виходом у світ російського перекладу 21-го повного видання ДКД. Освоєння і використання ДКД дозволить здійснювати пошук за індексами ДКД у Зведеному каталозі OCLC і надасть аналогічну можливість пошуку для закордонних країн у російських каталогах [7, 8].

На базі основних розділів ДКД створені засоби для пошуку ресурсів Інтернету, розробляються відповідні багатомовні пошукові засоби. Таким чином, ДКД сьогодні слід розглядати не тільки як систему організації бібліотечних фондів, але і як систему організації електронних ресурсів [7]. Так ДКД, за даними [20, 26], використовувалась у 14 пошукових сервісах Інтернет для організації тематичного доступу до Інтернет-ресурсів (шість з цих сервісів доступні через Yahoo!). На офіційному сайті «Десяткова класифікація Д'юї» <<http://www.oclc.org.dewey>> станом на 2002 р. представлено такі основні Web-ресурси, класифіковані за ДКД:

1) Кооперативний каталог ресурсів Інтернету [Cooperative Online Resource Catalog (CORC)] (Інформаційний сервіс служби OCLC: США).

2) Тематичний каталог ресурсів Інтернету (Бібліо-

Бардієр Катерина Вілентіївна, аспірантка НБУВ.

тека університету Тробе [La Trobe University: Bendigo]: Австралія, Бендіго).

3) Тематичний покажчик інформаційних ресурсів Канади (Національна Бібліотека Канади [National Library of Canada]: Канада).

4) Глобальні інформаційні ресурси з питань освіти для викладачів [Schools' Online Resources for Teachers (SORT)] (Сполучене Королівство, Лондон).

2. Лінгвістична сумісність

Таблиці ДКД перекладено на 30 мов світу, у тому числі на французьку, іспанську, італійську, норвезьку, датську, грецьку, гінді, арабську, фарсі, турецьку, іврит і японську мови, готується переклад російською [7, 15].

Індекси ДКД пов'язані з Класифікацією та Предметними Заголовками Бібліотеки Конгресу США. Записи USMARC містять спеціальне підполе для індексів ДКД та враховують зв'язки між ДКД та іншими системами класифікації: Класифікація Бібліотеки Конгресу (КБК) та Універсальна Десяткова Класифікація (УДК) [26].

3. Цифрова доступність

ДКД підтримується і редагується у машиночитаному вигляді спеціальною редакційною системою, яка спочатку використовувалась для підготовки 20-го видання у 1990 р. Призначення кілька років тому головним редактором Д. Мітчел [11] зіграло у розвитку системи особливу роль, вона одразу ж взяла на озброєння сучасні технічні засоби. Вже у 1992 р. у 8 бібліотеках пройшли успішні іспити першого CD-ROM, і незабаром «Електронний Д'юї» (Electronic Dewey) розійшовся по усьому світі. У 1998 р. було оголошено про нову версію CD-ROM – DFW (Dewey for Windows). «Electronic Dewey» – це найвищою мірою дружній стосовно систематизатора CD-ROM, що об'єднує у систему всі елементи і складові частини таблиць, включно з алфавітно-предметним покажчиком, методичним апаратом і списком предметних рубрик Бібліотеки Конгресу США. Програма забезпечує появу на екрані саме тих даних, які у цей момент потребує систематизатор [8, 15].

У 2000 р. з'явився WebDewey in CORC™, який забезпечує web-мережевий доступ до розширеної версії систем баз даних Повної ДКД® (DDC®). WebDewey є електронним продуктом, доступним, за наявності ліцензії OCLC, web-користувачам (повноправним членам OCLC і приватним особам).

4. Підтримка в актуальному стані

ДКД модифікується більш часто, ніж інші універсальні схеми, та добре забезпечена пояснювальною та навчальною літературою. Бібліотекам, що застосовують ДКД, можна тільки позаздрити – усі зміни в системі передбачені, терміни виходу нових видань заздалегідь визначені і чітко виконуються, про доповнення і зміни не треба турбуватися – їхня вартість включена у вартість видання таблиць, і якщо бібліотека зробила заявку, то одержує усі випуски DC&ND (так скорочено називається видання «DDC Additions, Notes and Decisions»). У 1989 р. вийшло 20-е повне видання, у 1996 р. – 21-е повне видання, у 2003 р. планується випуск 22-го.

Щомісяця на Web-сайті Д'юї <<http://www.oclc.org/dewey/>> розміщуються нові і змінені записи класифікації. Щорічно випускається оновлений CD-ROM «Dewey for Windows» – електронна версія ДКД, що надає широкі можливості пошуку в класифікаційній системі і побудові індексів [7]. З 2000 р. щоквартально оновлюється електронний продукт WebDewey in CORC™, який надає можливість віддаленого пошуку в електронних каталогах як за індексами ДКД, так і має прив'язки до Класифікації та Предметних рубрик Бібліотеки Конгресу США.

Універсальна Десяткова Класифікація (УДК) [Universal Decimal Classification (UDC)]

1. Обсяг використання в інформаційних сервісах

Класифікаційна схема УДК у світі використовується у багаточисленних електронних каталогах, базах даних та інформаційно-пошукових програмних пакетах. За приблизними оцінками на 1977 р., УДК використовували у 31 країні Європи, причому 8 з цих країн – у своїй національній бібліографії.

Є дані про використання УДК у Латинській Америці та шістьох країнах Африки. У Сполученому Королівстві УДК використовується низкою академічних, університетських та інститутських бібліотек. УДК використовується у ІПС, підтримуваних програмним пакетом CDS/ISIS. Як міжнародна прийнята класифікація УДК має своє поле у бібліографічних записах MARC-формату і тому може комбінуватись з індексами інших класифікаційних схем [7, 26].

Стосовно тематичного представлення електронних інформаційних ресурсів слід зазначити такий факт: щонайменше п'ять сервісних систем Інтернету використовують УДК [20, 26]:

1) BUBL – пошуковий сервіс Інтернету, оригінальне тематичне дерево якого використовує схему УДК, з метою надання вичерпного представлення та розкриття ресурсів Інтернету Сполученого Королівства у всіх предметних галузях.

2) GERHARD – німецький проект, використовує англійську та багатомовну версію таблиць УДК і мета його – забезпечення пошуку та перегляду ресурсів Інтернету Німеччини.

3) NISS – вибіркового пошукового сервісу Інтернету, який охоплює всі предметні галузі. Дає можливість перегляду документів глобальної мережі як у порядку ієрархії класифікаційних індексів УДК, так і в алфавітному порядку предметних категорій.

4) OMNI – вибіркового предметно-орієнтованого пошукового сервісу, який каталогізує інформаційні ресурси Інтернету, що мають відношення до медицини. Використовує УДК для перегляду документів та створення окремих тематичних розділів.

5) SOSIG – вибіркового тематичного сервісу, який каталогізує ресурси Інтернет, які мають відношення до соціальних наук. Окремі розділи таблиць УДК з тематики соціальних наук використовуються для створення предметних секцій, за якими можна переглядати елект-

ронні документи та ресурси Інтернету відповідної тематики.

Причому важливо, що ні один з пошукових сервісів Інтернет не повинен був сплачувати за використання УДК та не мав жодних проблем з авторськими правами після опублікування розділів на сторінках Інтернету.

2. Лінгвістична сумісність

УДК використовують у багатьох країнах світу в бібліотеках та інформаційних службах Європи, Азії, Америки. Таблиці УДК перекладено на 23 мови світу, у тому числі англійську, французьку, німецьку, японську, російську. Ліцензію на права перекладу, видання та розповсюдження таблиць УДК придбали організації Хорватії, Польщі, Естонії, Португалії, Бразилії, Чехії, Румунії, Австрії, Словенії, Фінляндії, Росії. Обмежені у правах ліцензії мають Іран, Швеція, Данія, Макао, Італія, Словачія [15].

У цьому ряду слід зазначити видання першого тому таблиць УДК українською мовою, підготовленого Книжковою палатою України, яка отримала Еталонні таблиці УДК у вигляді структурованих текстових масивів (UDC Master Reference File. Version 1996–12) від Консорціуму УДК з ліцензією, що передбачає права перекладу, друкування та розповсюдження тиражу на території України (текстовий масив містить 62 тис. рубрик) [17].

У Росії УДК є обов'язковою мовою індексування літератури для науково-технічних бібліотек. У даний час створюється нове 4-е російське видання УДК. У НТЦ «Ректор», що займається підготовкою цього видання, вийшли друком лише окремі розділи: «Суспільні науки», «Сільське господарство», «Домогосподарство», «Управління» [7].

Бібліографічні записи, створювані національними бібліотеками та бібліографічними утилітами спроможні зв'язати дані УДК з іншими схемами класифікації через записи у MARC форматі. Однак жоден зі згаданих вище сервісів Інтернету, які використовують для тематичного пошуку УДК, не має прив'язки індексів УДК до індексів інших систем класифікації [26].

Практика паралельного використання декількох ІПМ була прийнята у реферативній діяльності органів науково-технічної інформації ВІНІТІ, де паралельно з кодами Рубрикатора Державної автоматизованої служби науково-технічної інформації (ДАСНТІ) використовувались індекси УДК [4].

Електронна версія таблиць УДК, яку поширює НТЦ «Ректор» у середовищі бази даних CDS/ISIS, для лінгвістичної сумісності з іншими інформаційно-бібліотечними ресурсами Росії включає у себе як елемент даних пошуковий образ головної рубрики УДК на інформаційно-пошуковій мові ББК [16].

3. Цифрова доступність

Новий етап у розвитку УДК розпочався у 1991 р. і пов'язаний зі створенням Консорціуму УДК <<http://www.udcc.org/>>. У склад Редакційної колегії УДК входять 19 представників з 15 країн (Великобританія, Японія, США, Данія, Швеція, Ямайка, Угорщина, Фінлян-

дія, Бельгія, Австралія, Португалія, Нідерланди, Ірландія, Іспанія, Канада).

Останнє Міжнародне видання УДК було опубліковано англійською та французькою мовами у 1993 році. З цього ж року Дирекція Консорціуму УДК розпочала розповсюджувати Еталонні таблиці УДК у електронному вигляді [Master Reference File (MRF)] обсягом 60 тис. поділів [15, 26]. На основі цих таблиць Консорціумом УДК створена база даних англійською, французькою, угорською та японською мовами.

4. Підтримка в актуальному стані

З 1992 р. Консорціум УДК підтримує якість таблиць, постійно переглядаючи їх зміст, ініціює зміни та доповнення. Результати публікуються у журналі «Доповнення та зміни до УДК» [«Extensions and Corrections to the UDC» (E&C)], який має електронну версію <<http://www.udcc.org/ec.htm>> і містить останні публікації та основні запропоновані зміни. Видання УДК, включно з уповноваженими змінами, публікуються членами Консорціуму УДК (кожен публікує їх власною мовою) або іншими зареєстрованими видавцями. Редколегія щорічно публікує чергові випуски «Доповнення та зміни до УДК», переважно у листопаді [15, 25].

Глибший розвиток таблиць УДК лягає на плечі національних спеціалістів. Так у зв'язку із затримкою випуску нового видання УДК Державна публічна науково-технічна бібліотека (ДПНТБ) Росії вирішила створити базу даних УДК, яка відповідає останнім змінам російської версії УДК. До такого рішення Бібліотеку підштовхнув перехід від традиційних каталогів до електронного і потреба у відповідному пошуковому апараті УДК на заміну систематичного каталогу [7].

Класифікація Бібліотеки Конгресу США (КБК) [Library of Congress Classification System (LCC)]

Предметні заголовки Бібліотеки Конгресу США (ПЗБК)

[Library of Congress Subject Headings (LCSH)]

1. Обсяг використання в інформаційних сервісах

КБК широко використовується у Сполучених штатах Америки, Канаді та Австралії, головним чином у академічних бібліотеках як у карткових, так і електронних каталогах. Індокси КБК присутні у багатьох записах інформаційних служб OCLC (Онлайнний комп'ютерний бібліотечний центр) і RLIN (Інформаційна мережа наукових бібліотек), але їх присутність залежить від установи, що вводить бібліографічний запис. Бібліотека Конгресу США, звичайно, завжди супроводжує свої записи індексами КБК, але інші бібліотеки застосовують індекси інших класифікацій або не вводять їх взагалі [21].

Багато бібліотечних каталогів у світі мають приховані індекси КБК у їх записах, тому що каталогізатори не знищують цю інформацію при механічному імпортуванні записів. Один з прикладів – LIBRIS, Шведський Об'єднаний каталог наукових і спеціальних бібліотек.

Багато з електронних каталогів надають можливість пошуку за індексами КБК, які містяться у полі 050 формату USMARC бібліографічних записів.

Окремі сервіси Інтернету [20, 26] використовують КБК та ПЗБК для класифікації засобів Інтернету. Основні (шість) з них представлені нижче:

1) CYBERSTACKS – централізований, об'єднаний, всесвітній сервіс WWW, який використовує КБК;

2) WWW VIRTUAL LIBRARY – політематичний розподілений упорядкований каталог, який реєструє окремі ресурси Інтернету та дає можливість перегляду відібраних ресурсів. Застосовується тільки алфавітний список головних класів КБК першого рівня для упорядкування ресурсів Інтернету;

3) NETFIRST – комерційний інформаційний сервіс під керівництвом служби OCLC, яким зареєстровано приблизно 60 000 повних бібліографічних описів ресурсів Інтернету. Ресурси реєструються персоналом OCLC і класифікуються за ДКД, сервіс також використовує ПЗБК для предметного пошуку;

4) NISS (Національні інформаційні служби і системи) – сервіс, який охоплює всі теми, класифікує ресурси Інтернету і надає засоби доступу до них, є можливості пошуку і перегляду. Записи містять, серед іншої інформації, індекси класифікації УДК. Крім того, сервіс NISS запропонував через спеціальну стандартну форму доповнювати опис ресурсу ПЗБК;

5) INFOMINE – проект Бібліотеки Університету Каліфорнії. Перегляд може бути виконаний за назвами, темами та ключовими словами, причому пазви та адреси ресурсів Інтернету упорядковані за їх темами. INFOMINE використовує ПЗБК під час каталогізації ресурсів Інтернету;

6) SCOUT REPORT SIGNPOST – 5000 ресурсів Інтернету, які можна переглянути за ПЗБК та індексами КБК.

2. Лінгвістична сумісність

Класифікація Бібліотеки Конгресу США – цілком американська система, яка не має багатомовних можливостей. Не існує відомих перекладів таблиць КБК. Система індексів не мовно залежна тому, що застосовує символи латинського алфавіту та арабські цифри, які широко розповсюджені.

КБК пов'язана з ДКД та іншими схемами класифікації (у тому числі з УДК) у багатьох каталожних записах у MARC форматі різноманітних бібліотечних інформаційних систем.

Записи у форматі USMARC бібліографічного запису мають поле і для даних класифікації, і для контрольованих упорядкованих предметних заголовків, що забезпечує кореляцію між ними, єдиний механізм для поєднання предметних заголовків та класифікаційної схеми.

Формат USMARC для класифікаційних даних має поля для зв'язування класифікаційних індексів КБК (або ДКД) з предметними заголовками або термінами тезаурусу, подібного предметним заголовкам Бібліотеки Конгресу США [23, 28].

3. Цифрова доступність

КБК не має авторського права у Сполучених Штатах. Як і у випадку ДКД, класифікаційні індекси КБК можуть використовуватися без будь-якого обмеження, але не супровідний текстовий матеріал. Для перетворення таблиць КБК у машиночитану форму у 1993 р. було розроблено формат USMARC для класифікаційних даних [23, с. 178]. Таблиці КБК, хоча і не у повному обсязі, доступні на компакт-дисках, розповсюджуваних Бібліотекою Конгресу. Так, програмний продукт у середовищі Windows на компакт-диску «Classification Plus» включає таблиці Класифікації та Предметні заголовки Бібліотеки Конгресу. Classification Plus оновлюється за щорічною передплатою з щоквартальними випусками. Випуск 2001 року «Classification Plus» вміщував 35 класифікаційних таблиць КБК. Таблиці основних класів КБК доступні на Web-сторінці Бібліотеки Конгресу США <<http://lcweb.loc.gov/catdir/cpso/lcco/lcco.html>>.

4. Підтримка в актуальному стані

Таблиці КБК та ПЗБК регулярно модифікуються (потижнево вносяться зміни та щоквартально видаються відповідні інформаційні продукти). Всі модифікації таблиць КБК та ПЗБК публікуються у ряді видань (як у друкованому, так і в електронному вигляді), більшість з них доступні на Web-сайті Бібліотеки Конгресу США (у тому числі авторитетні щотижневі нововведення у таблиці КБК та ПЗБК) [26]. Перелік усіх інформаційних продуктів, що видаються Бібліотекою Конгресу США, а саме видання окремих таблиць КБК, додатки і зміни до КБК та ПЗБК, сервісні бюлетені для каталогізаторів та CD-ROM-продукти з класифікаційними даними, можна переглянути в Інтернеті за адресою Служби доставки Бібліотеки Конгресу [Library of Congress Cataloging Distribution Service] <<http://lcweb.loc.gov/cds/>>.

Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК)

1. Обсяг використання в інформаційних сервісах

Очевидно, що ББК і надалі буде використовуватися у бібліотеках країн СНД, паралельно з іншими міжнародними системами класифікації, вона залишається єдиною класифікаційною системою, за якою організовано фонди і каталоги найбільших бібліотечних мереж Росії та країн СНД [14]: Міністерства культури (обласні, крайові бібліотеки; самостійні бібліотеки районного і міського рівня; дитячі бібліотеки; національні бібліотеки республік у складі Росії; найбільші бібліотеки федерального підпорядкування); найбільша за чисельністю в країні (54% від загального числа бібліотек) мережа шкільних бібліотек; велика частина бібліотек вищих і середніх спеціальних навчальних закладів; мережа військових, масових і наукових бібліотек; велика частина бібліотек академії наук Росії та України; інші відомчі наукові і спеціальні бібліотеки.

У 1998 р. [18] розпочато створення систематичного каталогу російських ресурсів Інтернет на базі Російської державної бібліотеки з відповідним довідково-по-

шуковим апаратом для навігації. Каталог російських ресурсів Інтернету виконано у вигляді гіпертекстового покажчика як частина WWW-сервера РДБ. Інформаційні ресурси, наведені у каталозі, розбито на класи у відповідності до їхньої основної тематики. Для класифікації використовується ББК із глибиною ієрархії до другого рівня. Для кожного класу наведено список ресурсів, їхні описи і дано гіперпосилання на їхні адреси в Інтернеті.

Стосовно України [2] впровадження ББК сприяло упорядкуванню 700-мільйонного книжкового фонду бібліотек України, удосконаленню довідково-інформаційної системи, побудованої за єдиним принципом. В Україні у повному обсязі ББК використовують бібліотеки системи Міністерства культури і мистецтв України (більш ніж 20 тис.), бібліотеки системи освіти, академічні, медичні, сільськогосподарські бібліотеки. Бібліотеки України зацікавлені в єдиному інформаційному просторі, а, отже, у розвитку ББК і використанні її в якості ІПМ у машиночитаному вигляді з предметним входом до неї.

2. Лінгвістична сумісність

Таблиці ББК було перекладено і видано десятками мов, забезпечувалась методична допомога і консультування закордонних центрів, які підготували переклади ББК (повне видання німецькою, болгарською, в'єтнамською мовами; скорочені видання багатьма іншими мовами), але ці дані виявилось важко перевірити, тому що у ББК ніколи не охоронялись авторські права [13, 15].

Стосовно сумісності з іншими ІПМ, індекси ББК паралельно до Єдиної класифікації книжок (ЄКЛ) та УДК використовувались для централізованої каталогізації Всесоюзною книжковою палатою [4]. Еталонна база даних УДК, створювана ДПНТБ Росії, передбачає у своїй структурі як елемент даних пошуковий образ тематичної рубрики УДК на мові ББК [16].

3. Цифрова доступність

Сьогодні ББК є основною ІПМ електронних каталогів Російської державної бібліотеки та Російської національної бібліотеки. Проведений аналіз використання ББК у електронних каталогах бібліотек Росії [6, 14] показав, що комбінаційні властивості і пошукові можливості ББК можуть бути реалізовані лише в умовах комп'ютеризації, у картковому каталозі ефективність використання ББК виявляється дуже низькою.

Як вже неодноразово підкреслювалось, необхідною умовою використання класифікаційних систем у середовищі сучасних інформаційних технологій (електронному каталозі, електронній бібліотеці) є наявність класифікаційних таблиць в електронному (машиночитаному) вигляді [6, 10]. Однак, ще у 1997 р. було очевидно, що роботи з підготовки машиночитаних таблиць ББК суттєво затримуються [9]. Частково і цілком перероблені, доповнені і виправлені у процесі модернізації ББК фрагменти повних таблиць будуть доступні користувачам у машиночитаному вигляді. Робочі таблиці ББК для масових бібліотек (1997 р.) [1] будуть підготовлені після завершення публікації середніх таблиць. Середні і ско-

рочені таблиці будуть реалізовуватися у погоджених між собою машиночитаних версіях [5].

4. Підтримка в актуальному стані

На міжнародній науковій конференції «ББК: нові обрії організації знань», присвяченій 30-річчю ББК (Москва, 14–16 жовтня 1998 р.) у доповіді Головного редактора ББК Е. Р. Сукіасяна [14] пролунала пропозиція про перехід до загальноприйнятої у світовій класифікаційній практиці системи видань – у вигляді скорочених, середніх і повних таблиць.

Принципові положення про систему варіантів ББК були визначені і погоджені остаточно в процесі розробки документів, що регламентують процедурні питання функціонування національної класифікації [5]. Угода бібліотек-співавторів ББК – Російська державна бібліотека (РДБ), Бібліотека Академії наук (БАН), Російська національна бібліотека (РНБ) – від 1 листопада 2000 р. зафіксувала, що «ББК буде представлено у трьох основних варіантах: повних, середніх і скорочених таблицях, а також розроблюваних на їхній основі спеціалізованих варіантах і версіях. Еталонними є повні таблиці ББК. Повні, середні і скорочені таблиці узгоджуються між собою за структурою та індексацією і розрізняються тільки за ступенем деталізації (глибиною розкриття змісту таблиць)» [14]. Головною організацією з підготовки видання є РДБ, що в особі Науково-дослідного центру розвитку ББК (НДЦ ББК) координує діяльність міжбібліотечних робочих груп з перегляду таблиць, організовує роботу Редакційної колегії ББК, здійснює підготовку оригінал-макету видання, працює з видавництвами.

З проведеного аналізу слід зробити висновок, що традиційні бібліотечні універсальні класифікаційні схеми широко використовуються для розкриття та представлення ресурсів Інтернету та електронних бібліотек. Це зумовлено тим, що впровадження універсальних, багатогалузевих класифікаційних схем у середовище Інтернету має цілий ряд переваг:

- Охоплюють усі підпорядковані галузі знання.
- Підтримуються у актуальному стані (мають глобальні основи для розвитку та виживання, постійно коригуються починаючи з першої публікації та модифікуються відповідальними міжнародними організаціями).
- Відомі більш широкому загалу користувачів, ніж інші типи класифікацій.
- Мають найбільший потенціал для вирішення проблеми багатомовного доступу до інформації. Це означає, що вони є інструментальними засобами для багатомовного доступу до ресурсів Інтернету.
- Більшість універсальних класифікаційних схем доступна у машиночитаній формі.

Отже, використання таблиць класифікації із застосуванням відповідних механізмів їх представлення у користувацькому інтерфейсі інформаційного сервісу дає можливість для організації динамічного інтерактивного пошуку з переглядом баз знань. Вирішального значення для подальшого розвитку систем доступу до інфор-

маційних ресурсів набуває створення машиночитаних авторитетних файлів класифікаційних даних.

У цьому напрямку сьогодні у НБУВ розпочато роботи з конверсії українською мовою друкованих таблиць бібліотечно-бібліографічної класифікації і створення на їх основі електронної версії тематичного рубрикатора (Рубрикатор НБУВ). За Рубрикатором НБУВ вже індексуються записи електронного каталогу НБУВ, загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова», фонд електронних документів, представлених на Web-сайті НБУВ, де є можливість пошуку за індексами рубрикатора та тематичними розділами [12].

1. Библиотечно-библиографическая классификация: Рабочие таблицы для массовых библиотек. – М.: Либерия, 1997. – 688 с.

2. *Вылегжанина Т. И.* Проблема разработки и использования информационно-поисковых языков (ИПЯ) в Украине // 5-я Юбил. междунар. конф. «Крым-98»: Материалы конф. – 1998. – Т. 2. – С. 491–494.

3. *Гендина Н. И.* Иерархические классификации в структуре лингвистического обеспечения современной информационно-библиотечной технологии: проблемы комплексного использования, актуализации и развития // 5-я Юбил. междунар. конф. «Крым-98»: Материалы конф. – 1998. – Т. 2. – С. 468–471.

4. *Гендина Н. И.* Лингвистические средства автоматизации документального поиска / Под ред. В. П. Леонова; Б-ка Рос. АН, Кемеров. гос. ин-т культуры. – СПб.: БАН, 1992. – 188 с.

5. *Голодинова Н. Н.* Средние таблицы Библиотечно-библиографической классификации. Новый шаг в развитии национальной классификационной системы России // 8-я Междунар. конф. «Крым-2001»: Материалы конф. – 2001. – Т. 1. – С. 531–534.

6. *Загорская Е. И.* Возможности и перспективы использования ББК в качестве ИПЯ и средства организации системы доступа в электронной среде // 8-я Междунар. конф. «Крым-2001»: Материалы конф. – 2001. – Т. 1. – С. 509–511.

7. *Зайцева Е. М.* Пути классификационные ... // 7-я Междунар. конф. «Крым-2000»: Материалы конф. – 2000. – Т. 1. – С. 391–395.

8. *Зайцева Е. М.* Современные направления развития и применения классификационных систем в России // 5-я Юбил. междунар. конф. «Крым-98»: Материалы конф. – 1998. – Т. 2. – С. 465–467.

9. *Лавренова О. А.* Лингвистика информационных систем и межбиблиотечное сотрудничество // 4-я Междунар. конф. «Крым-97»: Материалы конф. – 1997. – Т. 2. – С. 615–619.

10. Машиночитаемый файл рабочих таблиц ББК РНБ: проблемы создания и перспективы развития / Селиванова Ю. Г., Жлобинская О. Н., Никольцева Н. П. и др. // 5-я Юбил. междунар. конф. «Крым-98»: Материалы конф. – 1998. – Т. 2. – С. 478–479.

11. *Митчел Д.* Десятичная классификация Дьюи: средство организации знаний для следующего века // 3-я Междунар. конф. «Крым-95»: Материалы конф. – 1998. – С. 169–177.

12. Національна бібліотека України. Основні проектні рішення / НБУВ, Костенко Л. Й. [Електрон. ресурс] / Спосіб доступу: URL: <http://194.44.229.133/library/col.html>.

13. *Сукиасян Э. Р.* Лингвистические проблемы взаимодействия библиотек России с зарубежными странами // Сетевое

взаимодействие библиотек: Материалы Междунар. конф. (17–18 мая 1999 г.) – СПб., 2000. – С. 132–136.

14. *Сукиасян Э. Р.* Библиотечно-библиографическая классификация: история разработки и развития, современное состояние и перспективы // Материалы Международной научной конференции «ББК: новые горизонты организации знаний», посвященной 30-летию ББК, Москва, 14–16 окт. 1998 г. / Рос. гос. б-ка, Науч. исслед. центр развития ББК; Отв. за вып. Э. Р. Сукиасян. – М., 1999. – 114 с.

15. *Сукиасян Э. Р.* Классификационные системы в современном мире: проблемы типологии и терминологии // 6-я Междунар. конф. «Крым-99»: Материалы конф. – 1999. – Т. 2. – С. 79–82.

16. Универсальный интерфейс представления классификационных баз данных на примере базы данных УДК / Маршак Б. И., Зайцева Е. М., Фуралев О. А. и др. // 6-я Междунар. конф. «Крым-99»: Материалы конф. – 1999. – Т. 2. – С. 84–86.

17. Універсальна десяткова класифікація (УДК): У 2 кн. / Книжкова палата України / М. І. Сенченко (голов. ред.), Б. С. Волах (пер.). – К., 2000. – Кн. 1: Таблиці. – 932 с.

18. *Шварцман М. Е.* Создание систематического каталога российских ресурсов Интернет // 5-я Юбил. междунар. конф. «Крым-98»: Материалы конф. – 1998. – Т. 1. – С. 238–239.

19. *Albbrechtsen H. J., Elin K.* The Dynamics of Classification Systems as Boundary Objects for Cooperation in the Electronic Library // *Library Trends*. – 1998. – Vol. 47. – N 2. – P. 293–313.

20. *Candy S.* Classification on the 'Net [Electronic resource] / Way of access: URL: <http://artemis.simmons.edu/~schwartz/myclass.html>. Last updated: February 1, 2000.

21. *Chan L. M.* Library of Congress Classification as an online retrieval tool: potentials and limitations // *Information Technology and Libraries*. – 1986. – Vol. 5. – N 3. – P. 181–192.

22. *Comaromi J. P. et al.* Dewey decimal classification and relative index: devised by Melvil Dewey: 4 vv. – 20th ed. – Albany, NY: Forest Press, 1989.

23. *Guenther R. S.* Automating the Library of Congress Classification Scheme: implementation of the USMARC Format for Classification Data // *Cataloging & Classification Quarterly*. – 1996. – Vol. 21. – N 3/4. – P. 177–203.

24. *Markey K.* Subject searching strategies for online catalogues through the Dewey Decimal Classification // In: *The online catalogue: developments and direction* / Hildreth C. R. (ed.). – London: Library Association, 1989. – P. 61–83.

25. Master Reference File // UDC Consortium [Electronic resource] / Way of access: URL: <http://www.udcc.org/mrf.htm>.

26. *Svenonius E.* Use of classification in online retrieval // *Library Resources & Technical Services*. – 1983. – Vol. 27. – N 1. – P. 76–80.

27. The Role of classification schemes in Internet resource description and discovery // Work Package 3 of Telematics for Research project DESIRE (RE 1004) [Electronic resource] / Way of access: URL: http://ukoln.bath.ac.uk/metadata/desire/classification/class_tc.htm. – Last updated: May 15, 1997.

28. *Vizine-Goetz D., Markey K.* Characteristics of subject heading records in the machine-readable library of Library of Congress Subject Headings // *Information Technology and Libraries*. – 1989. – Vol. 8. – N 2. – P. 203–209.

29. *Yew-Huey L., Dantzig P.* Visualizing document classification: A search aid for the digital library // *Journal of the American Society for Information Science*. – 2000. – Vol. 51. – N 3. – P. 216–228.

Любов ДУБРОВІНА, Ніна МАЛОЛЕТОВА

Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941-1942)

У статті на документах Державного архіву Київської області розглядається діяльність Київської міської управи та органів місцевого управління в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації. Управа показана як центр наукового, культурного і політичного життя України, проаналізовано діяльність відділу культури та освіти стосовно збереження бібліотечних фондів, висвітлено підготовчу роботу з відкриття публічних бібліотек, організацію рятування безгосподарних книжкових фондів та перевезення їх до великих бібліотек міста.

Період німецької окупації – це один з найбільш трагічних періодів в історії Києва і української культури. Ставлення нацистів до культурних надбань українського народу визначалося їх загальною позицією щодо України як до колонії, частини Великогерманського рейху.

17 липня 1941 р. Гітлер підписав наказ про введення цивільного управління на окупованій території колишнього Радянського Союзу. Згідно з цим наказом всі окупаційні органи цивільної влади підпорядковувалися Рейхсміністерству окупованих східних областей, керівником якого призначено рейхслайтера Альфреда Розенберга. Територія, що перебувала у віданні рейхсміністра, поділялася адміністративно на рейхскомісаріати, генеральні округи, генералкомісаріати, штатткомісаріати, гебітскомісаріати. Рейхскомісаріати підпорядковувалися рейхсміністру окупованих східних областей, а призначалися особисто фюрером¹. Структурно рейхсміністерство складалося з численних підрозділів, серед яких найбільш важливими були чотири головних відділи:

Головний відділ I – «Політика» (керівник – Г. Ляйббранд);

Головний відділ II – «Організаційний» (керівник – Л. Рунге);

Головний відділ III – «Господарчий» (керівник – Г. Шльоттерер);

Головний відділ IV – «Технічний» (керівник – Ф. Шютце).

За такою схемою була побудована структура рейхскомісаріату України, генералкомісаріатів, штатткомісаріатів, гебітскомісаріатів тощо².

¹ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К.: Держвидав політичної літератури УРСР, 1963. – С. 14–16.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 22, спр. 33, арк. 1–2; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО), ф. 3206, оп. 2, спр. 22, арк. 19, 24.

Дубровіна Любов Андріївна, д-р іст. наук, директор Інституту рукопису НБУВ,

Малолетова Ніна Іванівна, головний бібліотекар НБУВ.

Територія України була штучно поділена на окремі адміністративні одиниці. Зокрема, з частини українських земель, які раніше належали до Польщі (Львівська, Дрогобицька, Станіславська і Тернопільська (без північних районів) області), був утворений так званий «дистрикт Галичина» з центром у Львові. У серпні 1941 р. генерал-губернатор Франк за наказом Гітлера включив Галичину до складу Генерал-губернаторства, яке складалося з частини окупованих німцями польських земель. У серпні цього ж року за угодою, підписаною в м. Бендерах між Німеччиною та Румунією, Одеська область, південні райони Вінницької області та західні райони Миколаївської області були передані Румунії (ця територія мала назву «Трансністрія»). До Румунії також відійшли Чернівецька та Ізмаїльська області³.

Основна частина України була включена до складу Рейхскомісаріату України з центром у Рівному, наказ Гітлера про утворення якого був підписаний 20 серпня 1941 р., рейхскомісаром було призначено гауляйтера Еріха Коха. Згодом директивами рейхсміністерства окупованих східних областей були визначені кордони, розмір і територіальний поділ РКУ, який розподілявся на 7 генеральних округ: Волинь, Житомир, Київ, Миколаїв, Таврія, Дніпропетровськ. Генеральний округ Чернігів не був створений, його територія підпорядковувалася військовому командуванню⁴.

Необхідність введення нової системи управління та адміністративно-територіального поділу на окупованій території і, фактично, напрямки діяльності окупаційної адміністрації були обґрунтовані і визначені Гітлером на нараді в ставці Верховного головнокомандуючого 16 липня 1941 р., де всі окуповані німцями території були порівняні з величезним пирогом, який потребує такого поділу, що дасть можливість панувати над ними,

³ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів... – С. IX–X.

⁴ Там само. – С. 30–31.

управляти ними, експлуатувати їх⁵. Апарат рейхс-міністра окупованих східних областей і підлегло-го йому рейхскомісаріату України відповідали поставле-ним цілям.

Станом на 26 січня 1942 р. організаційна структура центрального апарату рейхскомісаріату України складалася з 4-х головних відділів:

Головний відділ I – «Організаційний» (керівник – ландесгауптман фон Ведельштедт);

Головний відділ II – «Політика» (керівник – регірунгспрезидент д-р Даргель);

Головний відділ III – «Господарство» (керівник – ма-йор, д-р Крукенберг);

Головний відділ IV – «Техніка» (керівник – рейхс-бандиректор-президент Бауман)⁶.

Бібліотеки підпорядковувалися відділу II, керівни-ком якого був Пальцо.

В особистому підпорядкуванні рейхскомісара України були: заступник, референт, ад'ютант, начальник інфор-маційної служби, канцелярія. До апарату рейхскоміса-ріату України належали: вищий СС і поліцайфюрер, мо-торизована рота, офіцер зв'язку військового команду-вання, уповноважені з рейхсміністерств закордонних справ, пошти та залізниць⁷.

На території рейхскомісаріату України діяв Опера-тивний штаб рейхсляйтера Розенберга, якому відповід-но до наказу Гітлера від 1 березня 1942 року були на-дані надзвичайні повноваження перевіряти бібліотеки, архіви, масонські ложі та інші ідеологічні і культурні організації всіх видів на основі відповідного матеріалу і конфісковувати їх для виконання завдань націонал-со-ціалістської партії в галузі ідеології для подальшого їх використання в науково-дослідній роботі вищих шкіл. Такому ж розподілу підлягають і культурні цінності, які є власністю євреїв, безгосподарні і цінності нез'ясова-ного походження⁸. Керівником Управління Опера-тивного штабу, яке знаходилося у Берліні, був призначений штабсфюрер Утікаль. Вирішенням конкретних завдань на окупованій території України займалася Головна ро-боча група України, що підпорядковувалася безпосеред-ньо Управлінню штабу. Вона була утворена директивою Розенберга від 3 жовтня 1941 р., а прибула до Києва 18 жовтня на чолі з керівником групи гаумтсляйтером Францем Зайботом.

Головна робоча група України контролювала тери-торію Східної й Південної України, Криму та півден-них областей Росії і налічувала на березень 1943 р. п'ять робочих груп: Києва, Харкова, Херсона, Криму і Дніпро-петровська, а також чотири зондеркоманди, які діяли у

прифронтових зонах. На окупованій території колиш-нього СРСР діяли три головні робочі групи: «Остланд», «Україна» та «Центр»⁹.

У структурі Оперативного штабу працювали також 13 зондерштабів, підпорядкованих безпосередньо Уп-равлінню штабу, які здійснювали огляд, оцінку об'єктів науки та культури і вивезення їх до Німеччини з точки зору корисності для рейху з урахуванням завдань Опе-ративного штабу. Це, зокрема, зондерштаби світогляд-ної інформації, науки, бібліотек, прадавньої історії, об-разотворчого мистецтва тощо¹⁰.

Після захоплення німцями Києва під контролем і за вказівкою окупаційного адміністративного апарату дія-ли і органи місцевого управління.

У фондах Державного архіву Київської області збе-рігаються численні матеріали, що свідчать про діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи у роки німецької окупації, основний масив яких знахо-диться у фондах Р-2356 (Київська міська управа) та Р-2412 (Музей-Архів переходової доби). Серед них у фонді Р-2356, опис 6:

– Постанови КМУ № 36 від 17. 10. 1941 та № 244 від 11. 12. 1941 «Про збереження книжкових фондів», в яких йшлося про подачу відомостей щодо безгос-подарних бібліотек м. Києва – спр. 1, 175-б, 181, 183, 184, 198-б.

– Плани роботи Інспектури бібліотек – спр. 182, 193.

– Про мережу бібліотек Києва та її реорганізацію – спр. 181, 198-б.

– Звіти і плани київських бібліотек про діяльність (у тому числі БАН, Київської міської публічної, Істо-ричної, Науково-медичної, Науково-технічної, Київ-ської міської бібліотеки для дітей та дорослих) – спр. 182, 186, 193.

– Довідки про стан бібліотек міста – спр. 175-б, 182.

– Відомості про безгосподарні бібліотеки Києва, доручення та дозволи бібліотекам від Відділу куль-тури та освіти на вивезення безгосподарних бібліо-тек, актові записи (керівників будинків, представ-ників комісії КМУ, мешканців будинків) про на-явність безгосподарної літератури, звіти бібліотек про одержані шляхом концентрації видання – спр. 181–186.

– Списки співробітників бібліотек, штатні розкла-ди, відомості на зарплату, скорочення штатів – спр. 187–190, 198-б.

– Співробітництво Інспектури бібліотек з Опера-тивним штабом Розенберга та представниками цивіль-ної адміністрації – спр. 184, 193.

– Інвентаризаційний опис майна районних бібліо-тек Києва, а також відомості про переоблік цінного та іншого інвентарю Київської міської публічної бібліотеки – спр. 190.

– Про твори українських письменників, рекомендо-ваних для оstarбайтерів – спр. 67 тощо.

⁹ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 4, арк. 54; спр. 141, арк. 258, 270–271.

¹⁰ Там само, спр. 59, арк. 93–96.

⁵ Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на террито-рии СССР (1941–1944 гг.). – М.: Экономика, 1985. – С. 48.

⁶ ЦДАВО, ф. 4620, оп. 3, спр. 239, арк. 12–14.

⁷ Там само, ф. 3206, оп. 2, спр. 19, арк. 16–18; оп. 5, спр. 27, арк. 72–73.

⁸ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 44, арк. 49; спр. 221, арк. 36.

У фонді Р-2412, опис 1:

– Положення про Музей-Архів переходової доби – спр. 2.

– Постанова № 74 від 17. 04. 1942 т. в. о. голови м. Києва Л. Форостівського «Про заснування Музею-Архіву, присвяченого перехідному періоду в житті Києва». Звіт про роботу та інші матеріали щодо організації Музею, результатів перевірки роботи Музею – спр. 27.

Опис 2:

– Постанови КМУ з різних питань культури, освіти та науки, зокрема «Про збереження книжкових фондів» – спр. 3, 4, 9, 38.

– Документи про діяльність установ, підпорядкованих Відділу культури та освіти КМУ (положення, плани, звіти тощо) – спр. 57.

– Відомості про долю церковно-богословських бібліотек, про перегляд бібліотечних фондів Київської духовної академії – спр. 199.

– Відомості про стан і діяльність бібліотек і музеїв Києва (списки, пояснювальні записки, довідки) – спр. 244.

Перед тим, як приступити до розгляду діяльності новоутвореної Київської міської управи (далі – КМУ), необхідно зупинитися на становищі у самому місті, розкладі існуючих громадсько-політичних сил, ставленні до цього представників окупаційної влади.

Усі ланки громадсько-політичного, економічного і культурного життя Києва не функціонували. За свідченням історичних документів добре відомо, що життєдіяльність міста була паралізована, місто опинилося без світла, води і харчів. Серед свідків цих подій були й майбутній голова КМУ (за рахунком третій) Л. І. Форостівський¹¹ і голова Української національної ради (далі – УНР), ректор КПІ проф. М. І. Величківський¹². У своїх спогадах вони докладно зупиняються на тогочасному становищі у Києві: перелічують заміновані об'єкти, взірвані 4 мости через Дніпро, пожежі у центральній частині міста, які тривали протягом майже двох тижнів, настрої населення тощо.

Цікавим у цьому плані є витяг із секретного звіту уповноваженого Рейхміністра окупованих східних областей при групі армій «Південь» капітана Коха¹³ від

¹¹ *Форостівський Л.* Київ під ворожими окупаціями. – Буенос-Айрес: Вид-во М. Денисюка, 1952. – С. 20–31.

¹² *Величківський М.* Сумні часи німецької окупації (1941–1944 рр.) // *Визвольний шлях.* – 1965. – Р. XVIII (XII). – Кн. 1 (203). – С. 44–45.

¹³ Ганс Кох – професор, відомий русист й українознавець, керівник Інституту Східної Європи у Бреслау. Як представник Імперського східного міністерства, прибув в Україну у складі вермахту з метою виявлення ворогів радянської влади та залучення їх до співробітництва з німцями. Об'їздивши за вказівкою міністерства значну частину окупованої України, він дійшов висновку, що населення настроєно антибільшовицьки і не проти співробітництва з німцями. У результаті цієї поїздки він вже 30 вересня 1941 року підготував звіт про свої враження від України та її народу «Der Sowjetnachlass in der Ukraine. Stimmungs- und Erfahrungsbericht» (ЦДАВО, ф. 3206,

5 жовтня 1941 р. про руйнування у Києві: «Пожежа Києва 24–29 вересня 1941 р. знищила саме центр міста, тобто красиву і величну його частину – з двома великими готелями, головним поштамтом, радіоцентром, телеграфом і декількома універмагами. Пожежею був охоплений простір близько 2 кв. км., без притулку залишилось приблизно 50 тис. людей; вони абияк розміщуються в залишених квартирах. Як покарання за явний саботаж 29–30 вересня знищені євреї міста, загалом (за відомостями оперативних команд СС) близько 35 тис. людей, половина яких жінки...»¹⁴.

Що стосується громадсько-політичного життя, то учасники «похідних груп» ОУН зробили серйозну спробу перетворити Київ на центр самостійницького руху. Найбільш активні представники цих груп майже одночасно зі вступом німців до Києва прибули до міста і вивісили національний прапор на дзвіниці Софійського собору. «...Метою цього символічного кроку було звернути увагу на те, яким шляхом мають розвиватися події, а німецьким військовим і політичним чиновникам дати виразно до зрозуміння, що Київ столиця і серце України»¹⁵. Однак, реальна дійсність вимагала негайних практичних дій від місцевої інтелігенції та прибулих кадрів українських націоналістів на чолі з д-ром Олегом Ольжичем-Кандибою, заступником голови Проводу українських націоналістів. За його ініціативою 20 вересня 1941 р. головою Київської міської управи було обрано проф. О. П. Оглоблина (з двох запропонованих кандидатур О. П. Оглоблина і В. П. Багазія).

Проте точна дата її утворення спірна. Голова УНР проф. М. І. Величківський, як і представник ОУН Зенон Городиський, вважали, що ця подія мала місце 20 вересня, а інші, в тому числі сотник С. Сулятицький – на третій чи четвертий день після зайняття німцями Києва¹⁶. Перший наказ О. П. Оглоблина як голови міської управи був підписаний 3 жовтня 1941 р.¹⁷

4 жовтня у Києві на Подолі відбулася нарада представників інтелігенції для обговорення тогочасного становища у місті. На пропозицію О. Ольжича ухвалили заснувати УНР як зародок майбутнього уряду України, яка ставила собі за мету мати представництво в німецьких органах влади, боротися проти більшовизму за національне відродження, піклуватися про виховання молоді і зайнятися налагодженням громадсько-політичного життя в Україні. Головою УНР було обрано проф. М. І. Величківського, який вже 5 жовтня був на оп. 2, спр. 26, арк. 1а–17); *Коваль М. В.* Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Спроба сучасного концептуального бачення. – К.: Ін-т історії НАНУ, 1994. – С. 27).

¹⁴ Преступные цели – преступные средства ... – С. 257.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Городиський З.* Українська національна рада у Києві // *На зов Києва.* – К.: Дніпро, 1993. – С. 270, 272; *Сулятицький С.* Перші дні в окупованому Києві // Там само. – С. 190.

¹⁷ *Верба І. В.* Олександр Оглоблин та його внесок в українську історіографію 1920–1940-х років: Дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2000. – С. 266.

прийомі у Маріїнському палаці у генералкомісара Кисва та гауптмана проф. Ганса Коха. У своєму меморандумі УНР закликала український народ спільно з німецьким народом на боротьбу з більшовицькою Москвою. Крім того, було прийнято відозву до Еріха Коха, в якій наголошувалася подяка А. Гітлеру та німецькій армії за визволення України й висловлювалася готовність співпрацювати з окупаційною владою¹⁸.

Завдяки активній діяльності КМУ і УНР поступово почали проявлятися ознаки відновлення наукового і культурного життя міста: зокрема, спроба поновити діяльність Української Академії наук (далі – УАН), Університету, КПІ та інших установ. 20 жовтня під головуванням О. П. Оглоблина у будинку УАН (Володимирська, 55) була скликана нарада у справі відновлення її діяльності. Ухвалили вважати цей день першим днем відновленої Академії наук. Тоді ж було призначено і Президію УАН, а також затверджено штат її керівного складу. За даними, які вдалося з'ясувати уповноваженим по організації відновлення УАН, у Києві в той час налічувалося 1139 науковців, серед них 3 академіки, 180 професорів, 253 доценти тощо¹⁹.

З 21 жовтня, тобто на третій день після вступу німців до Києва, почала виходити газета «Українське слово» (продовжуючи нумерацію цієї газети, попередні номери якої були видані у Житомирі), головним редактором був призначений І. Рогач. У № 51 газети за 7 листопада 1941 р. зазначалося, що «... Українцям на їх батьківщині належить провідна роль, вони мають посідати керівну роботу, брати всі справи у свої руки... В систему нової Європи український народ хоче увійти як порядкуючий у своєму просторі і не має сили щоб спинила його поступ».

Спілка українських письменників затвердила тимчасовий статут і тим поклала початок своєї діяльності. Керівником Спілки було призначено О. І. Телігу, яка почала видавати літературно-мистецький тижневик «Літаври». Створюється Всеукраїнська учительська спілка, почала працювати при Інституті мовознавства УАН комісія з підготовки нового українського правопису, відновлює свою діяльність і Будинок вчених, працює низка закладів культури тощо²⁰. Всі ці заходи свідчать про те, що у своїй практичній діяльності КМУ і УНР використали той факт, що спочатку окупаційна адміністрація підтримувала український національний рух, і ними була зроблена спроба закласти основи по відродженню наукового і культурного життя міста.

Проте згодом ставлення німецької окупаційної вла-

ди до діяльності КМУ та УНР змінюється. Певну роль відіграло побоювання, що заклади культури, наукові та вищі навчальні установи перетворяться на розсадник націоналізму і користі від їхньої діяльності для рейху не буде. Починається низка репресій, яка продовжується і в 1942 р. Еріх Кох видає таємний наказ про припинення діяльності УНР (з 27 листопада 1941 р. УНР діяла у підпіллі), а 28 листопада видається наказ про закриття вищих шкіл та ліквідацію УАН. Видання газети «Українське слово» було припинено, І. Рогача заарештовано і в грудні 1941 р. розстріляно²¹.

З 14 грудня головним редактором «Нового українського слова» був призначений проф. К. Т. Штепа, і газета стає органом з явною німецькою спрямованістю, про що свідчить 1-й номер, де у зверненні до читачів зазначалося, що «Крайні націоналісти... зробили спробу перетворити національно-українську газету на інформаційний орган своїх зрадницьких цілей, всі застереження німецької цивільної влади про те, що газета має бути нейтральною і служити лише на користь українському народові, не були взяті до уваги. Була зроблена спроба підірвати довіру, яка існує між нашими німецькими визволителями і українським народом...».

Бібліотечною справою у КМУ опікувалася Інспектура бібліотек, очолювана В. П. Тарнавським, яка підпорядковувалася Відділу культури та освіти. З перших днів нацистської окупації становище ускладнювалося тим, що бібліотеки були об'єктом «особливої уваги» з боку як військових, так і цивільних німецьких установ. Безпосередньо після захоплення німцями Києва і до налагодження окупаційного режиму у місті хазяйнували військові підрозділи, які займали приміщення офіційних, наукових та інших установ для свого дислокування, знищуючи і використовуючи для своїх побутових потреб культурні цінності і устаткування, які там знаходилися (як це мало місце у Бібліотеці Академії наук)²².

З метою збереження культурних цінностей для рейху наприкінці жовтня 1941 р. було видано спеціальне розпорядження начальника Відділу військової адміністрації оперативного тилового району «Південь», де в параграфі 1 «Наукові установи» зазначалося, що в окремих випадках у зоні бойових дій у наукових установах розміщувалися військові підрозділи, які без усякої на те потреби нищили і викидали на вулицю колекції, бібліотеки та інше майно. Підкреслювалося, що у багатьох випадках такі культурні цінності представляють особливий інтерес для рейху і вермахту, тому що в них можна знайти невідомі раніше відомості про структуру країни та її населення, які мають значення і для нинішньої війни. У зв'язку з цим заборонялося військовим займати наукові установи, а у разі крайньої необхідності рекомендувалося приймати необхідні заходи щодо збе-

¹⁸ Величківський М. Названа праця. – С. 45–50.

¹⁹ Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. Р-2356, оп. 6, спр. 166, арк. 2–3; спр. 172, арк. 12–13; Верба І. В. Спроби відновлення Української Академії наук у Києві (кінець 1941 – середина 1942 р.) // Український історик. – 1995. – № 1/4. – С. 87–89.

²⁰ Українське слово. – 1941. – Ч. 33. – 17 жовтня. – С. 4; 1941. – Ч. 51. – 7 листопада. – С. 1; 1941. – Ч. 52. – 8 листопада. – С. 4; 1941. – Ч. 59. – 16 листопада. – С. 4; 1941. – Ч. 75. – 6 грудня. – С. 4; 1941. – Ч. 81. – 13 грудня. – С. 3.

²¹ Величківський М. Названа праця. – С. 296–297.

²² Малолетова Н. І., Дубровіна Л. А. Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941–1943 рр. і доля книжкових фондів Бібліотеки Академії наук УРСР // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 5. – К., 2001. – С. 148.

реження колекцій та іншого культурного майна, яке там зберігалось²³.

Разом з передовими частинами вермахту до міста входили військові підрозділи різних німецьких відомств, які негайно «брали під контроль» і опечатували бібліотеки. Серед них були уповноважені від Пруської державної бібліотеки та шефа військових архівів, оперативна команда VI Відділу «G» Головного імперського управління безпеки, Науково-дослідне товариство «Спадщина», воєнізовані геологічні групи СС та інші. Особливо «проявила» себе у Києві зондеркоманда СС під керівництвом барона Ебергарда фон Кюнсберга²⁴.

Незважаючи на такі об'єктивні обставини, Інспектура бібліотек КМУ активно береться за роботу. Вже з перших чисел жовтня 1941 р. розпочинається реєстрація бібліотек міста. Серед документів ДАКО знаходиться заява т. в. о. заступника БАН І. О. Федорова від 2 жовтня 1941 р. з проханням зареєструвати бібліотеку та дати дозвіл розпочати внутрішні роботи. До цієї заяви додавалася довідка про завдання, структуру і штат БАН (133 співробітники), вивезену літературу, а також зазначалося, що основне приміщення Бібліотеки зайнято німецькими військовими частинами, Бібліотека зможе працювати нормально лише при умові звільнення приміщення від військових частин²⁵.

У цей же час відбувається офіційне призначення керівників найбільших бібліотек Києва на тимчасове виконання обов'язків директорів: БАН – О. І. Полуляха (з 3. 10. 1941); Київської міської публічної бібліотеки – Т. М. Марківську – (з 11. 10. 1941); Науково-медичної – В. К. Магеровського (з 10. 10. 1941); Київської дитячої – Т. П. Гібу (з 4. 10. 1941); Науково-технічної – Н. В. Пісکورську (з 7. 10. 1941); Науково-історичної – І. Д. Горохолінську (з 7. 10. 1941)²⁶.

У середині жовтня КМУ приймає низку важливих постанов. Це, зокрема, постанова № 36 від 17. 10. 1941 «Про збереження книжкових фондів», у якій зазначалося, що всі керуючі будинками м. Києва та його околиць повинні взяти на облік усі безгосподарні бібліотеки, які раніше належали радянським установам та різним закладам, тепер ліквідованим, а також приватним особам, що залишили Київ разом з більшовиками. На всі ці бібліотеки керуючим будинками потрібно було у триденний термін скласти відомості за такою формою: назва установи чи закладу або прізвище колишнього власника бібліотеки, адреса, загальна характеристика видань за змістом. У разі, коли будівля була зайнята іншими мешканцями, реквізовані бібліотеки потрібно здавати новим власникам на збереження, оформлюючи здачу відповідним актом. Вимагалось всі відомості негайно передавати до Правничого відділу КМУ²⁷.

²³ ЦДАВО, КМФ – 8, оп. 2, спр. 153, арк. 31–33.

²⁴ Малолетова Н. І., Дубровіна Л. А. Названа праця. – С. 144–145.

²⁵ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 185, арк. 31, 33–38.

²⁶ Там само, спр. 183, арк. 24; спр. 189, арк. 8, 14.

²⁷ Там само, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 175-б, арк. 8; спр. 181, арк. 1; ф. Р-2412, оп. 2, спр. 3, арк. 36.

17 жовтня КМУ приймає постанову № 27 щодо передачі всіх книгарень, що розташовані на теренах міста Києва, у розпорядження Відділу пропаганди КМУ. До окремого розпорядження відкривати книгарні та продавати книжки, що залишилися у книгарнях, заборонялося. У той же день вийшла постанова КМУ № 28 «Про передачу собору Св. Володимира Київській церковній раді Української автокефальної православної церкви», в якій зазначалося про необхідність негайного звільнення приміщення собору від книжкового архіву та передачі собору в користування Церковної ради для відправлення Божої служби²⁸. (У Володимирському соборі знаходилося книгосховище Бібліотеки АН. Остаточо він був звільнений від книг силами окупаційної влади за допомогою місцевого населення лише на початку серпня 1943 р.)

У 20-х числах жовтня 1941 р. КМУ приймає постанову про утворення нового об'єднання міської торгівлі «Книгокультторгу» (наводився перелік приміщень, які будуть закріплені за цим об'єднанням). Для відновлення роботи видавничих товариств «Сяйво», «Час», «Рух», «Культура», «Просвіта», «Січ», діяльність яких була припинена у радянський час та конфісковано на велику суму їхнє майно, вирішено їх передати, за домовленістю з Відділом пропаганди, до «Книгокультторгу», директором якого затверджувався Р. А. Пилипенко²⁹.

25 жовтня 1941 р. зав. Секцією культури Дубина³⁰ та інспектор бібліотек В. П. Тарнавський підготували зав. Відділу культури та освіти проф. К. Т. Штепі доповідну записку з проханням звернутися до керівництва КМУ з пропозицією затвердити мережу бібліотек Києва. У свою чергу проф. К. Т. Штепа передав до Фінансового відділу КМУ подання з повідомленням про те, що виходячи з умов воєнного часу мережу бібліотек Києва скорочено на 50% (було залишено 22 бібліотеки). Кількість працівників скорочено на 75% (було 700, залишено 179). Орієнтовна місячна зарплата всіх бібліотечних працівників буде становити 65 400 крб. З наукових бібліотек пропонувалося залишити чотири: БАН, Науково-технічну, Науково-медичну і Науково-історичну, а з міських бібліотек дві: Київську міську публічну бібліотеку і Міську публічну для дітей. Додавався перелік київських бібліотек з потрібними штатами, які залишаються для проведення внутрішніх робіт з жовтня 1941 р. по березень 1942 р. На початку листопада 1941 р. мережа бібліотек Києва була затверджена, і у зв'язку з цим весь керівний склад бібліотек було переведено з т. в. о. на директорів³¹.

Для удосконалення роботи в справах середньої освіти, вищої школи та мистецтва 29 жовтня КМУ ще за підписом О. П. Оглоблина ухвалюється постанова № 68 «Про затвердження заступниками керівника Відділу культури та освіти Єфременюка П. О., Кавале-

²⁸ Там само, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 3, арк. 28–29.

²⁹ Там само, арк. 63; спр. 9, арк. 57–58.

³⁰ У документах ініціалів не знайдено.

³¹ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 181, арк. 2–14; спр. 183, арк. 24.

рідзе І. П. та проф. Окіншевича»³². У цей же час затверджується «Тимчасове положення про Українську книжкову палату», яка існувала при БАН³³.

Наприкінці жовтня 1941 р. Інспектура бібліотек КМУ розпочинає співробітничати з Оперативним штабом Розенберга, зокрема Головною робочою групою України, яка почала свою діяльність з 18 жовтня 1941 р.³⁴ Про це співробітництво свідчить доповідна записка зав. Секції культури Дубини та інспектора бібліотек В. П. Тарнавського до зав. Відділу культури та освіти КМУ проф. К. Т. Штепи, де зазначається, що п. В. П. Тарнавський в останніх числах жовтня контактував з представниками Оперативного штабу Йогансеном і Зайботом. Штабом було опечатано всі наукові міські та районні бібліотеки, тобто закриті для відвідувачів, і було дозволено проводити внутрішні роботи (переінвентаризація, зовнішнє упорядкування силами штату, затвердженого Миською управою). З метою збереження приватних бібліотек від нищення та розграбування штаб не заперечував, щоб звозити безгосподарне майно і зосереджувати його в приміщенні БАН.

В. П. Тарнавський, як відповідальний працівник КМУ, який опікувався бібліотеками, супроводжував представників Оперативного штабу при обстеженні бібліотек міста. Завдяки цьому ми маємо уявлення про стан бібліотек у перші дні німецької окупації. Зокрема, що БАН – зайнята представниками Міністерства закордонних справ [зондеркомандою Кюнсберга], охороняється СС; Володимирський собор, де зберігалися фонди БАН, опечатаний також Міністерством закордонних справ і закритий; книгосховище газет БАН у Софійському соборі опечатано гауптманом Кохом (ключів немає); Університетська бібліотека частково опечатана оберлейтенантом Шміцем, частково Міністерством закордонних справ. До Історичної бібліотеки Лаври вхід тільки з дозволу рейхскомісара. Всі районні та партійні бібліотеки зачинені. Від керівників бібліотек взято письмові зобов'язання – не видавати книг без дозволу Головної робочої групи України (ГРГУ)³⁵.

Протягом останніх місяців 1941 р. КМУ ухвалює низку постанов, зокрема це постанова № 133 від 13. 07. 1941 «Про передачу Спілці письменників книгарні», яка знаходилася по вул. Володимирський, 46 і раніше належала літфонду письменників³⁶. Деякі постанови, як № 157 і 158 від 20.11.1941 («Про організацію управи Української книжкової палати» та «Про організацію Архівної української управи в м. Києві»), були ухвалені, але згодом рішенням штадткомісара анульовані³⁷.

Постановою № 188 від 28. 11. 1941 проф. К. Т. Штепа за власним бажанням був звільнений від виконання

обов'язків керівника Відділу культури та освіти з 19 листопада 1941 р. і з того ж дня призначений директором Архіву стародавніх документів при Університеті. Керівником Відділу культури та освіти було призначено П. О. Єфременюка, а на посаду заступника керівника цього відділу М. Андресюка³⁸.

Наприкінці листопада зав. Відділом культури та освіти К. Т. Штепа і зав. Правничим відділом В. Лобуцький надіслали до голови КМУ доповідну записку, що у зв'язку з тим, що постанова № 36 від 17. 10. 1941 «Про збереження книжкових фондів» не була виконана і жодних відомостей не надходило (вона була надрукована в газеті «Українське слово» лише 9-го листопада 1941 р.), вважалося за потрібне винести постанову вдруге, змінивши в дечому її зміст³⁹. 11 грудня проект постанови № 244 «Про збереження книжкових фондів» був переданий до голови КМУ на затвердження, і в цей же день вона була ухвалена В. П. Багазієм, який з 29 жовтня очолював КМУ. Текст постанови порівняно з постановою від 17 жовтня, залишився без змін, лише було додано, що відомості про безгосподарні бібліотеки потрібно негайно передати до Інспектури бібліотек Відділу культури та освіти КМУ (Фундуклеївська, 31, 2-й поверх) яка повинна їх закріпити за науковими та районними бібліотеками м. Києва⁴⁰.

Цінним свідченням про стан найбільших бібліотек Києва у перші часи німецької окупації є їх звіти за жовтень–грудень 1941 року. У ДАКО зберігся звіт за підписом О. І. Полуляха про роботу БАН з 15 жовтня до 1 грудня 1941 р., в якому повідомляється, що спочатку Бібліотека була зайнята німецькими військовими частинами. Майже до кінця листопада не було можливостей приступити до впорядкування та обліку книжкових фондів, тому що в ній продовжували працювати представники німецької влади. У цей час проводились такі роботи: наведення зовнішнього порядку в приміщеннях та упорядкування деяких частин фонду, де це було можливо і невідкладно; збереження книжкових фондів, бібліотечного майна і самих будинків; попередній облік вивезених до Уфи книг (особливо у відділах стародруків, рукописному, музичному та образотворчого мистецтва) і залишеного бібліотечного майна; виявлення безгосподарних бібліотек та їх перевезення до Бібліотеки тощо.

Було розроблено тимчасову структуру Бібліотеки, проведено оформлення її правового і матеріального стану, добір відповідного контингенту співробітників, зокрема:

1. Бібліотека була взята на утримання КМУ.
2. Затверджено штат співробітників у кількості 50 осіб.
3. Від КМУ одержано будинок по вул. Столипінській, 55-б для перевезення до нього книг з Володимирського собору.

³⁸ Там само, арк. 212.

³⁹ Там само, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 184, арк. 46.

⁴⁰ Там само, спр. 1, арк. 10; спр. 183, арк. 33; ф. Р-2412, оп. 2, спр. 2, арк. 57.

³² Там само, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 1, арк. 1, 3; ф. Р-2412, оп. 2, спр. 3, арк. 72.

³³ Там само, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 11, арк. 1–5.

³⁴ ЦДАВО, ф. 3676, оп. 1, спр. 52, арк. 54.

³⁵ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 184, арк. 9; ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 7, арк. 361–365.

³⁶ ДАКО, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 3, арк. 138.

³⁷ Там само, арк. 169, 170.

Штат бібліотеки був укомплектований, головним чином, з компетентних осіб, які довгий час працювали в Бібліотеці. Проте, він був занадто малий навіть для такої звуженої роботи, яку провадила Бібліотека у стані консервації. За допомогою Відділу харчування КМУ було організовано їдальню для співробітників Бібліотеки. Але у листопаді постачання від КМУ припинилося, і Бібліотека порушила клопотання перед КМУ щодо його відновлення.

У звіті зазначалося також, що негативним був факт затримки заробітної плати, станом на 9 грудня 1941 р. співробітники Бібліотеки не одержали жодного разу зарплати, незважаючи на наказ голови КМУ. Здійснювалося денне і нічне регулярне вартування спеціальних охоронників – пожежників, а також співробітників Бібліотеки. Був запроваджений такий порядок, що без дозволу німецького командування жодна книжка чи будь-яке бібліотечне майно не видавалося. Бібліотека підтримувала тісний зв'язок з Інспектурою бібліотек, особливо у справі концентрації безгосподарних фондів. За звітний період було перевезено 83 535 кн. од., які склали у сто-си, відокремивши деякі індивідуальні бібліотеки.

З 15 жовтня до 1 грудня читачам було видано 190 монографічних видань, 7 назв журналів (28 річних комплектів), 600 номерів газет і 25 річних комплектів, підготовлені бібліографічні довідки («Література про торговельні біржі», «Література про Петлюру»), а також бібліографічний реферат на тему про стан [врожаїв] картоплі на Правобережжі та в Чернігівській області за 1940–1941 рр. При цьому потрібно враховувати те, що проводилося лише обслуговування представників німецького командування та тих установ і осіб, які одержали дозвіл на користування фондами Бібліотеки⁴¹.

У звіті за грудень О. І. Полулях повідомляв, що у БАН розпочато підготовку до звірки книжкових фондів з інвентарями, для чого були складені відповідні інструкції. Упорядковано різних видів літератури на 12 095 м полицях; відібрано 40 тис. безгосподарних видань, з них перевезено 30 680 кн. од. За грудень було одержано на книги 1015 замовлень, видано 1658, надано 459 бібліографічних довідок.

Від житлового відділу КМУ одержано ордери на два будинки по вул. Столипінський, 55 та 55-а, для перевезення туди книг з Володимирського та Софійського соборів. Проте, до одержання дозволу від німецької влади на зайняття приміщень, виданих КМУ, література не перевозилася. У грудні було проведено скорочення штату на 15 осіб⁴².

Зі звіту керівника Київської міської публічної бібліотеки Т. М. Марківської за жовтень 1941 р. ми дізнаємося, що будинок Бібліотеки був пошкоджений у результаті воєнних дій, скло вибито, всі двері вирвані, зіпсовані замки, електрика пошкоджена. Опалення вимагало огляду та часткового ремонту. Приміщення було завалено брудом, склом, піском, побитими гіпсовими бю-

стами, порваними портретами тощо. Майже всюди були розкидані книжки, винесені з книгосховища, частина з яких була підготовлена до евакуації. Необхідно було розпочинати роботу Бібліотеки з самого початку, починаючи з перевірки фондів і закінчуючи дрібною господарською роботою, що і було зроблено. Потрібним штатом Бібліотека забезпечена не була, він затверджувався поступово. З 11 до 22 жовтня працювало лише 4 співробітники. 21 жовтня згідно з постановою КМУ штат Бібліотеки був збільшений до 27 чоловік.

Було розпочато внутрішні роботи по упорядкуванню будинку, складено кошторис на необхідний ремонт приміщення, вся розкидана література розібрана і віднесена до книгосховища. Проведено кількісний переоблік загального книгосховища – 140 439 кн. од., абонементів – 19 811 кн. од., стародруків – 6944 кн. од., а також приступили до кількісного переобліку майна Бібліотеки⁴³.

З 1 листопада 1941 р. штат Бібліотеки знову змінюється і складає 21 людину (з них бібліотекарів лише 11). Після загального кількісного переобліку Бібліотека налічувала 271 660 од.: книжок, журналів та часописів (зокрема, періодика абонементів – 2310 од., журнали основного книгосховища – 4661 од., хори великого читального залу – 29 833 кн. од., архіви – 40 273 кн. од., спецфонд – 6444 од., методкабінет – 1638 од., іншомовний відділ – 19 307 од.).

З початку листопада Бібліотека одержала розпорядження від представників Оперативного штабу Розенберга фон Франке та Шмідта і через Відділ консультацій та приступила до обслуговування читачів: у листопаді дано 67 консультацій (використано 321 кн. од., 11 дореволюційних журналів та 16 підшивок часописів). Після часткового впорядкування фонду іншомовної літератури був відкритий абонемент Іншомовного відділу. Проводилася редакція каталогів, виправлено описи на 460 картках.

Приміщення Бібліотеки було очищено від бруду (вивезено 20 куб. м сміття). За сприяння КМУ було позасклено частину вікон і книгосховища 2-х читальних залів, загальною площею 138 кв. м. Співробітники Бібліотеки одержали можливість харчуватись у їдальні⁴⁴.

У грудні шляхом концентрації Бібліотекою було відібрано 4773 кн. од. (наводиться перелік 16 актів, в яких зазначалися адреса, кількість і тематика книжок). Проводився переоблік фондів Іншомовного відділу (майже 50% – 8425 кн. од.), абонементів – 20 876 кн. од. Протягом місяця дано 34 консультації (використано 202 книжки). Опрацьовані відібрані ліцензорами українськомовні книжки з колишнього спецфонду⁴⁵.

У звіті Історичної бібліотеки за листопад 1941 р. зазначається, що Бібліотека знаходиться на території Лаврського монастиря і дуже потерпіла від вибухів, що сталися навколо неї, а також була частково пограбована. Наприкінці жовтня вхід до приміщення Бібліотеки був заборонений. Про це свідчить також доповідна за-

⁴¹ Там само, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 185, арк. 10–15.

⁴² Там само, арк. 29–30.

⁴³ Там само, спр. 186, арк. 4.

⁴⁴ Там само, арк. 5–6.

⁴⁵ Там само.

писка директора Бібліотеки І. Д. Горохолінської до інспектора бібліотек КМУ В. П. Тарнавського, що поліцейськими чинами СС було запропоновано залишити приміщення та здати ключі від Бібліотеки. У листопаді було одержано право входу до Бібліотеки, і співробітники зробили все, щоб добитися збереження фондів. У центрі міста для Бібліотеки було виділено нове приміщення. На 10 жовтня штат бібліотеки складав 8 осіб⁴⁶.

За звітними даними директора Науково-медичної бібліотеки В. К. Магеровського за жовтень–листопад 1941 р. відомо, що вже з перших чисел жовтня провадились перегляд, вилучення, списання з інвентарних книг та пов'язаних з цим процесів у каталогах, марксистсько-ленінської літератури (за звітний період вилучено 1534 книги та 20 назв журналів). За пропозицією Облздороввідділу було обстежено 45 безгосподарних бібліотек (опрацьовано, занесено на каталожні картки з бібліотеки д-ра Рашби 412 книг і 138 комплектів журналів), упорядковано 419 недрукованих медичних дисертацій. Виконані запити 16 читачів (з них 4 німецьких лікарів), яким було видано 92 видання. Проведено облік заборгованості читачів Бібліотеки та її філії (1923 книги, 1511 журналів та перевірено 881 читацький абонемент⁴⁷).

У грудні виявлено та перевезено до Бібліотеки 726 кн. од. Продовжувалася робота по опрацюванню та включенню до фондів приватних бібліотек лікарів Рашби і Шлаєна (142 книги та 269 прим. іноземних журналів), упорядковано 5400 прим. іншомовної періодики. Провадились роботи по пристосуванню нового приміщення для книгосховища⁴⁸.

З матеріалів, надісланих директором Науково-технічної бібліотеки (Прорізна, 19) Н. В. Піскорської зазначається, що Бібліотека у жовтні–листопаді 1941 р. займалася пристосуванням приміщення та створенням нормальних умов для збереження фондів, упорядкуванням штату, який на 15. 10. 1941 становив 11 осіб, та різними побутовими справами, освоєнням нового приміщення по Фундуклеївській, 51, а також перевезенням до Бібліотеки безгосподарних бібліотек⁴⁹.

У грудні продовжувалося освоєння нового приміщення та концентрація безгосподарних фондів (у грудні перевезено 10 941 кн. од.). Найбільша кількість видань зі складу Держполітвидаву – 7600 кн. од., решта – з приватних приміщень. У галузі організаційно-адміністративної роботи було проведено оформлення штату Бібліотеки через канцелярію шефа [Бенцінга], оформлені матеріали по фінансовій звітності. Для співробітників Бібліотеки здобуто додатковий хліб та крупу, виклопано наряд на 1 тонну картоплі⁵⁰.

З відомостей від 9 грудня 1941 р., надісланих до Інспектури бібліотек КМУ, зазначається, що за інвентарними книгами в Бібліотеці Київського педагогічного інституту [у документі – назва Київський учительсь-

кий інститут] налічується 204 тис. книг, 20 тис. брошур та близько 6 тис. комплектів журналів. Виявилось, що книг на 30 тис. менше, тому що вони були розіслані по районах для заочників та до Львівського університету. Додається: точні відомості про кількісний склад фондів та стан Бібліотеки зараз відсутні, тому що з перших днів вступу німецьких військ до Києва і до цього часу приміщення Педагогічного інституту зайнято військовими. Документ⁵¹ підписаний директором бібліотеки Завітневичем⁵².

За розпорядженням представника групи «Наука» Оперативного штабу Розенберга фон Франке, який під час службового відрядження керівника робочої групи «Західна Україна», розташованої у Києві, виконував обов'язки керівника цієї групи, усі наукові бібліотеки Києва були передані до відання Генералкомісаріату, куди з 1 березня 1942 р. перейшов на службу спеціаліст-бібліотекознавець д-р Йозеф Бенцінг⁵³.

Німецька адміністрація вживала заходів щодо заблокування відновлення діяльності наукових та вищих навчальних установ, вважаючи, що вони будуть використані місцевою інтелігенцією для створення «національного політичного інструменту» і перетворяться на розсадник націоналізму⁵⁴.

25 листопада 1941 р. за ініціативою д-ра фон Франке відбулося засідання представників УАН та вищої школи, основним питанням якого було обговорення проблем щодо фінансових труднощів утримання УАН, що було одним із приводів для її ліквідації. Аналогічне засідання було проведено 29 листопада, в якому приймали участь 19 представників вищих шкіл. З метою уникнення ускладнень політичного характеру КМУ було доручено видавати зарплату і забезпечити харчуванням тих науковців, які залишились без роботи, до 1 січня 1942 р.⁵⁵

За наказом д-ра фон Франке 6 січня 1942 р. до відання Генералкомісаріату Києва були передані 12 академічних інститутів, які німецька адміністрація планувала використати для воєнно-господарських потреб, а також для освоєння захопленої території. Шість інститутів були ліквідовані, а їхні фонди передані БАН (це інститути: математики, електрозварювання, економіки, географії та статистики, історії України, літератури та фольклору. Стосовно Інституту мовознавства, то був залишений лише один відділ, який завершував роботу над укладанням німецько-українського словника)⁵⁶.

Наказом рейхсміністра окупованих східних областей від 21. 01. 1942 Президія УАН та Університет були остаточно ліквідовані⁵⁷. Німецька адміністрація вважала, що УАН менше служить науці, ніж політичним прагненням українського націоналізму. Зазначалось також, що не визнана німецьким цивільним управлінням УНР

⁵¹ Там само, арк. 40.

⁵² У документах ініціалів не знайдено.

⁵³ ЦДАВО, ф. 3676, оп. 1, спр. 52, арк. 60–62.

⁵⁴ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 11–14.

⁵⁵ Там само, арк. 7.

⁵⁶ Там само, арк. 5.

⁵⁷ Там само, арк. 8.

⁴⁶ Там само, спр. 189, арк. 11, 13.

⁴⁷ Там само, спр. 185, арк. 39.

⁴⁸ Там само, арк. 20–21.

⁴⁹ Там само, арк. 4–9; спр. 189, арк. 15.

⁵⁰ Там само, спр. 185, арк. 44–44 зв.

знаходилась при Президії і після її заборони продовжувала свою нелегальну діяльність у приміщеннях УАН та Університету. Вважалося, що з розпуском Президії УАН ліквідується ще один небажаний політичний осередок, який був кристалізаційним пунктом націоналістських прошарків для одержання бажаної самостійності України⁵⁸.

Стосовно звітів бібліотек за 1942 р., то серед документів ДАКО зберігаються щомісячні звіти Київської міської публічної бібліотеки за січень–липень та листопад 1942 р., а також за січень–лютий 1943 р. За даними цих звітів, підписаних Т. М. Марківською, робота провадилася головним чином по обліку та упорядкуванню фондів, їх каталогізації; удосконаленню алфавітного, предметного та топографічного каталогів, вилученню небажаних видань, придбанню літератури шляхом концентрації тощо⁵⁹. Крім того є цікавий зведений звіт цієї Бібліотеки за період з 11 жовтня 1941 р. по 10 червня 1942 р., в якому зазначалося, що Бібліотеці – 75 років, за змістом своїх фондів вона універсальна і є єдиною міською бібліотекою, що має Іншомовний відділ з фондом у 25 тис. видань. За станом на 10 червня 1942 р. у фондах Бібліотеки налічувалось приблизно 440 тис. кн. од., враховуючи 167 тис. од., придбаних шляхом концентрації. За звітний період було обстежено понад 400 будинкоуправлінь, виявлено 79 бібліотек, у тому числі – бібліотека колишньої Школи пропагандистів.

У процесі підготовки до відкриття у Бібліотеці провадилася значна робота по остаточному упорядкуванню фондів: зроблено кількісний переоблік фондів усіх підрозділів Бібліотеки. Розібрано та систематизовано 63 тис. книжок з безгосподарних фондів. За завданням Оперативного штабу упорядковані книжки колишнього спецфонду (6444 кн. од.), зроблено його переоблік та упорядковано алфавітний каталог. Розібрано також 17 484 прим. періодики з безгосподарних фондів. Проводилася видача книжок за дозволами штабу, підібрано літературу до виставки «Мистецтво Палеха». Штат Бібліотеки налічував 23 співробітники, а на 1 вересня 1942 р. затверджено мінімальний штат у кількості 56 співробітників⁶⁰.

Оперативний штаб Розенберга у приміщенні Київської міської публічної бібліотеки організував центральний пункт по зведенню, сортуванню, обліку, опрацюванню та відправці до рейху всіх культурних цінностей, конфіскованих у всіх окупованих східних областях. У Бібліотеці було утворено допоміжне книгосховище Східної бібліотеки Розенберга, комплектування якої здійснювалося за вказівками Управління штабу у Берліні дуже оперативно і цілеспрямовано.

Роботою так званої «Центральної бібліотеки» керувала Елізабет Пірсон, яка готувала тижневі і місячні звіти, що були складовою частиною звітів робочої групи «Київ», за такою схемою:

⁵⁸ Там само, арк. 356–357.

⁵⁹ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 186, арк. 12, 15, 17–18, 20–21, 23–24, 27–27 зв., 31, 34–36.

⁶⁰ Там само, арк. 28–28 зв.

- опрацювання, каталогізація, перегляд та включення видань до фондів Східної бібліотеки;
- транскрипція, переклади назв видань, підготовка рецензій на журнали;
- удосконалення каталогів (головний, алфавітний, предметний, топографічний);
- централізований облік та опрацювання журналів; упорядкування Іншомовного відділу;
- підготовка та розсилка пошукових списків для забезпечення заповнення прогалин у фондах Східної бібліотеки⁶¹.

Загалом, уся робота Бібліотеки була спрямована на поповнення фондів Східної бібліотеки. Крім того, відбиралася література для Центральної бібліотеки Вищої школи і Інституту по вивченню єврейського питання у Франкфурті-на-Майні.

6 червня 1942 р. Київську міську публічну бібліотеку відвідав рейхсляйтер Розенберг під час своєї подорожі по Україні, його супроводжували рейхскомісар України Еріх Кох і генералкомісар Києва Магунія⁶².

У зв'язку з передачею всіх наукових бібліотек з 1 березня 1942 р. до відання Генералкомісаріату Києва, у фондах ДАКО є лише звіт БАН від 6 серпня 1942 р. за період з жовтня 1941 р. – по липень 1942 р., підписаний д-ром Бенцінгом, а також звіти Історичної та Науково-технічної бібліотек за січень 1942 р.⁶³

У звіті БАН зазначається, що її фонди за цей час поповнилися на 372 тис. од. (книг і журналів). Крім того також шляхом концентрації до фондів Університетського відділу Центральної бібліотеки надійшло 25 821 кн. од.; Технічного відділу – 100 тис. кн. од.; Медичного відділу – 45 442 кн. од. Отже, загалом фонди Центральної бібліотеки зросли за цей час на 543 263 кн. од. Ця література репрезентувала, головним чином, видання після 1917 року з різних галузей знань, передусім з історії, літератури, права, філософії, а також з питань техніки і природознавства, у т. ч. до 2 тис. книг XVIII ст., 1200 пачок та папок рукописних та архівних матеріалів, 2 тис. прим. нот, 25 прим. опрацьованих та зшитих газетних комплектів до 1917 року, а також 150 прим. – за 1920–1941 рр. тощо. Крім того, від Української книжкової палати одержано 1200 прим. нової літератури (газет, брошур, дрібних видань).

Одночасно з придбанням літератури поступово розгорталася робота по обслуговуванню читачів, коло яких складалося майже виключно з представників військових частин та німецьких цивільних установ. За лютий–липень 1942 р. у Центральній бібліотеці рейхскомісара України (разом з університетським, технічним і медичним відділами) зареєстровано 272 абоненти, 2010 відвідувань; було видано 8277 книжок та складено 384 бібліографічні довідки⁶⁴. Звіти про діяльність Центральної бібліотеки рейхскомісара України, як стала називати

⁶¹ ЦДАВО, ф. 3676, оп. 1, спр. 52, арк. 30–33.

⁶² Там само, арк. 16–20.

⁶³ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 185, арк. 46, 50.

⁶⁴ Там само, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 244, арк. 1–4.

тися БАН з 6 червня 1942 р., за другу половину 1942 р. зберігаються у архівному фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського⁶⁵. Починаючи з 1943 р. звіти Центральної бібліотеки рейхскомісара України зберігаються у фонді рейхскомісаріату України⁶⁶.

Відповідно до постанови Штадткомісаріату від 11 квітня 1942 р. щодо підготовки списків усіх культурних установ Києва станом на 19. 09. 1941 р. (концертні зали, бібліотеки, клуби, видавництва, книжкові магазини тощо) керівник Секції культури КМУ Будяк⁶⁷ подав щодо бібліотек такі відомості: бібліотеки масового користування – 36; клубні бібліотеки – 18; наукові бібліотеки – 14; бібліотеки вищих і середніх навчальних закладів – 25, загалом – 119⁶⁸.

Важливою подією в культурному житті Києва стало створення Музею-Архіву переходною доби, який на перших порах підтримувала окупаційна адміністрація, намагаючись таким чином сприяти утвердженню нового режиму. 17 квітня 1942 р. за підписом т. в. о. голови міста Києва Л. Форостівського була видана постанова № 74 «Про заснування Музею-Архіву, присвяченого переходовому періоду в житті Києва», який очолив проф. О. П. Оглоблин. На Музей-Архів були покладені такі завдання: «Зібрати, систематизувати і охороняти весь історичний матеріал (фотознімки, картини, листівки, книжки, письмові та усні свідчення окремих осіб, різні речі тощо), що стосується даного періоду життя Києва. ... Музей-Архів підпорядкувати Відділові культури та освіти по Секції музеїв, бібліотек, архівів та охорони пам'яток культури»⁶⁹.

З приводу утворення Музею-Архіву газета «Нове українське слово» 17 травня 1942 р. писала, що в ньому будуть збиратися матеріали про панування більшовиків у Києві, їхній терор та руйнування пам'яток старовини, а також про відродження українського національного життя в усіх його проявах та українсько-німецьку дружбу і допомогу київського населення Німеччині. Сам О. П. Оглоблин назвав Музей-Архів «важливим чинником у боротьбі з рештками більшовизму в Києві та його агентури»⁷⁰.

Штат Музею-Архіву налічував 14 співробітників, серед консультантів Музею були такі відомі вчені, як колишній директор Музею західного і східного мистецтва С. О. Гіляров, історик архітектури І. В. Моргилевський, історик Н. Д. Полонська-Василенко, директор Історичного архіву В. В. Міяковський, директор Софійського заповідника О. І. Повстенко, директор консерваторії О. М. Лисенко та інші. Була розгорнута інтенсивна діяльність по збиранню відповідних експонатів та матеріалів. Загалом на кінець серпня 1942 р. Музей-Архів

налічував 6376 експонатів, зокрема 3045 документів, 756 фотографій і фототипій, 154 фотонегативи, 195 малюнків, 183 плакати, 383 листівки, 1433 номери газет, 133 журнали, 96 книг. Постійної експозиції у Музеї не було, а зібрані експонати демонструвалися на окремих тематичних виставках. Перша така виставка мала назву «Руйнація більшовиками культурних пам'яток у м. Києві»⁷¹.

У липні 1942 р. Музей-Архів за підписом О. Оглоблина надіслав до окупаційної адміністрації (п. Борнеману) листа з робочим планом і переліком експонатів до виставки, присвяченої річниці вступу німецьких військ до Києва, яка мала назву «Визволення Києва німецькою армією від єврейсько-більшовицького іґа й відродження культурного життя міста». У листі було висловлено також прохання надіслати для виставки відповідні матеріали і наголошувалось, що «основна мета виставки продемонструвати досягнення органів міського управління під керівництвом німецької влади»⁷².

Проте, в умовах окупації, коли майже всі культурні установи припинили свою діяльність, Музей-Архів переходною доби був ледве чи не єдиним культурно-науковим закладом, що намагався об'єднати всі знищені за радянський час і період німецької окупації культурно-наукові установи Києва. Німці вирішили остаточно розрахуватися з державницькими ілюзіями українців, і ця українська культурно-наукова установа виявилася їм непотрібною.

Про це яскраво свідчать матеріали перевірки діяльності Музею наприкінці вересня 1942 року. У звіті про цю перевірку повідомляється: «Протягом цього року силами колишнього першого бургомістра Києва проф. О. П. Оглоблина при підтримці окружного комісара м. Києва був створений т. зв. Музей-Архів переходною доби на Подолі. Архів має метою показати усі сторони життя рад з 1934 р. до відступу з Києва, а також господарське, культурне та інше будівництво, що проводиться німецькими військовими та цивільними органами. До цього часу була влаштована одна виставка «Руйнування у Києві, вчинені радами в останні роки, включаючи наслідки воєнних дій і актів саботажу». Виставка не справила на мене хорошого враження. ... Слабо представлені оригінальні документи. Фотографії досить пристойні. Переклади німецькою мовою погані і іноді незрозумілі. Думка про створення подібного музею з подібною цільовою настановою взагалі є нісенітницею. Він задуманий як пристанище для людей, які замість корисної праці, використовують свій організаторський талант на зовсім непотрібному об'єкті. Може скластися враження, що відбудова й будівництво міста, що знаходиться під німецьким управлінням, є справою українських установ. Це ж – справа лише німецьких установ.

⁶⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 635, арк. 1–5; спр. 645, арк. 6.

⁶⁶ ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 7 та спр. 16.

⁶⁷ У документах ініціалів не знайдено.

⁶⁸ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 1756, арк. 1; спр. 181, арк. 18–23.

⁶⁹ Там само, спр. 176, арк. 2; ф. Р-2412, оп. 1, спр. 27, арк. 83.

⁷⁰ Нове укр. слово. – 1942 р. – 18 липня.

⁷¹ Музей-Архів переходною доби. Пофондовий путівник. – К., 2002. – Арк. 8–9; *Гирич І.* Київський музей переходною доби (1942) // *Український історик.* – 1998. – Т. 35. – № 1/4. – С. 192–196.

⁷² ЦДАВО, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 88.

Я⁷³ вношу пропозицію Музей-Архів закрити, а його матеріали передати до центрального архіву»⁷⁴. Музей-Архів переходової доби припинив своє існування наприкінці жовтня 1942 р., всі його матеріали було передано до Головного історичного архіву⁷⁵.

У червні 1942 р. Відділ культури та освіти КМУ за підписом керівника відділу І. Солодовника та інспектора бібліотек О. І. Полуляха надіслав до Відділу Штадткомісаріату листа з проханням дати дозвіл на відкриття з 1 липня 1942 р. бібліотеки по вул. Володимирській, 46. У цьому листі зазначалося, що Бібліотека має відповідне приміщення і значний книжковий фонд (97 тис. книг, у т. ч. 46 тис. було придбано шляхом концентрації). Серед основних правил бібліотеки наголошувалося, що користування книгами у читальні безплатне, а при видачі книг на абонемент читачі повинні вносити заклад за одну книгу у розмірі 20 крб. для дорослих і 10 крб. для дітей, а також вносити щомісячну абонементну плату – 3 крб. На кожний абонемент видавалася лише одна книга терміном на 10 днів. Для забезпечення роботи бібліотеки потрібен штат у кількості 16 співробітників⁷⁶.

У жовтні 1942 р. за підписом керівника Відділу культури та освіти КМУ І. Солодовника та інспектора бібліотек О. І. Полуляха до керівників київських бібліотек були надіслані циркулярні листи з проханням подати до 1 листопада 1942 р. докладний звіт про діяльність, починаючи з 1 жовтня 1941 р. до 1 жовтня 1942 р. за поданою схемою. Зберігся звіт Київської міської публічної бібліотеки⁷⁷, укладений за такою формою.

Інспектура бібліотек КМУ здійснювала велику роботу по організації виявлення, відбору та перевезенню безгосподарних книжкових фондів до великих бібліотек міста. Зокрема, зберігся лист голови Спілки письменників О. І. Теліги від 30 грудня 1941 р. до Відділу культури та освіти КМУ з проханням дати дозвіл на одержання для бібліотеки Спілки українських письменників безгосподарних книжкових фондів (колишні партійні курси – Хрещатик, 5), ІМЕЛ (Левашівська, 10), Палац піонерів тощо та виділити з приватних бібліотек книги згідно з поданим списком. На документі є резолюція⁷⁸ «Дати [дозвіл] на ІМЕЛ»⁷⁹.

Протягом жовтня–грудня 1941 р. шляхом концентрації безгосподарних фондів було перевезено 184 236 видань, у тому числі БАН – 113 329 од., Науково-технічною бібліотекою – 14 096 од., Науково-медичною – 1812 од., Київською міською публічною бібліотекою – 6473 од., Історичною бібліотекою – 2590 од. тощо⁸⁰.

У доповідній записці Інспектури бібліотек від

⁷³ Там само, арк. 84–85.

⁷⁴ На жаль, підпису на копії цього звіту немає. Проте деякі дослідники, зокрема М. В. Коваль, стверджують, що цей звіт був підготовлений Й. Бенцінгом (Український історичний журнал. – 1993. – № 11/12. – С. 33).

⁷⁵ Музей-Архів переходової доби... – С. 11–12.

⁷⁶ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 183, арк. 40–40 зв.

⁷⁷ Там само, спр. 186, арк. 1–3, 33–33 зв.

⁷⁸ Там само, спр. 184, арк. 87.

⁷⁹ Інститут Маркса–Енгельса–Леніна.

⁸⁰ Там само, спр. 183, арк. 36; спр. 184, арк. 101.

24 листопада 1941 р. до Головної робочої групи України наводився перелік перевезених до БАН безгосподарних фондів від установ і приватних осіб, зокрема від:

- Наркомосу – 33 500 од. (історія, математика, сходознавство);
- Інституту удосконалення сільського господарства – 12 500 од. (сільське господарство);
- будівельного технікуму – 5200 од. (будівництво);
- НКВС – 1200 од. (політична література);
- секретаря ЦК КП(б)У Лисенка – 3000 од. (художня література);
- директора Інституту історії Білоусова – 1300 од. (історія);
- літературознавця Стебуна – 2100 од. (літературознавство, художня література) тощо.

При цьому підкреслювалося, що через відсутність транспортних засобів робота виконана не повністю (відібрано значно більше)⁸¹. А у звіті БАН від 16 січня 1942 р. до Інспектури бібліотек за підписом директора БАН О. І. Полуляха і зав. Відділу комплектування М. І. Ясинського повідомлялося, що протягом першої половини січня до БАН прийняті бібліотеки українських письменників загальною кількістю 14 777 кн. од. та 3700 рукописів, а саме:

- П. Тичини – 7500 кн. од., 1600 рукописів;
- П. Панча – 2812 кн. од., 1300 рукописів;
- Ю. Яновського – 2 тис. кн. од., 400 рукописів;
- Н. Рибакі – 407 кн. од., 400 рукописів⁸².

Інспектура бібліотек КМУ за підписом О. І. Полуляха на запит наукового працівника Музею-Архіву переходової доби І. І. Коровицького підготувала довідку щодо наявності у Києві двох церковно-богословських бібліотек – Київської духовної академії та бібліотеки митрополита Флавіана. Відносно бібліотеки Київської духовної академії повідомлялося, що вона є складовою частиною БАН, залишалася у своєму старому будинку, а каталоги вивезені до головного приміщення БАН. Фонд бібліотеки налічує близько 200 тис. од. зберігання, головним чином, іноземна та єврейська література. Місцезнаходження стародруків і журналів невідоме. Бібліотека митрополита Флавіана перевезена з Лаври до Київської міської публічної бібліотеки⁸³.

Відділ культури та освіти КМУ на підставі клопотання директорів нижчезазначених бібліотек звернувся до керівників поліції Печерської, Шевченківської та Богданівської районних управ відносно встановлення спеціальних постів з 6 години вечора до 6 години ранку біля БАН, Київської міської публічної та Науково-технічної бібліотек, а також до Німецької польової комендатури – з проханням оглянути приміщення Київської міської публічної бібліотеки на предмет виявлення там мін. Аналогічні звертання були і відносно поновлення діяльності охоронних постів у зв'язку з їхньою ліквідацією з 5 січня 1942 р.⁸⁴

⁸¹ Там само, спр. 184, арк. 54–54 зв.

⁸² Там само, спр. 185, арк. 32.

⁸³ Там само, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 199, арк. 67–67 зв.

⁸⁴ Там само, спр. 184, арк. 40–43, 45, 48, 107.

Аналізуючи діяльність КМУ у 1941–1942 рр., передусім треба враховувати те, що її діяльність здійснювалась під тиском окупаційної адміністрації, яка намагалася спрямовувати роботу КМУ відповідно до потреб рейху.

Проте навіть в тих умовах КМУ проводила різнобічну діяльність, яка допомагала місцевому населенню вижити в той скрутний час. Невдовзі після приходу німців до Києва за допомогою голови КМУ В. П. Багазія був утворений Український Червоний Хрест, що поширив свою діяльність і на табори військовополонених (була складена картотека на 60 тис. чоловік).

У грудні 1941 року за підписом В. П. Багазія був надісланий лист до штадткомісара Києва Муса про голод серед населення внаслідок низьких норм постачання продуктами харчування.

Після розпуску УНР при КМУ був утворений Відділ у релігійних справах, який фактично продовжував діяльність УНР. Чинили також тиск на єпископа Пантелеймона, щоб змусити його бути більш рішучим у національних справах.

За донесеннями служби безпеки окупаційної адміністрації В. П. Багазія оточив себе особами «шовіністичного» спрямування, які «проводили все більше ворожу і ненависницьку політику щодо німецьких заходів». Німці вважали, що у КМУ знаходиться центр нелегальної діяльності ОУН (А. Мельника)⁸⁵. В. П. Багазія було заарештовано, а згодом – розстріляно.

Стосовно діяльності КМУ у 1941–1942 рр. у галузі бібліотечної справи слід відзначити, що у жовтні–листопаді 1941 р. Інспектурою бібліотек була проведена величезна організаційна робота по реєстрації та обліку бібліотек міста. Всім бібліотекам були розіслані обіжники для заповнення, які вмещували до 40 позицій, зокрема: загальні відомості про бібліотеку, кількість і склад книжкових фондів, основні напрями роботи, списки співробітників тощо⁸⁶. Починаючи з перших чисел жовтня до Інспектури бібліотек надходять довідки, складені керівниками бібліотек⁸⁷. На основі цих довідок Інспектурою бібліотек були підготовлені докладні списки-ог-

ляди бібліотек міста, які широко використовувалися у звітах усіма гілками окупаційної адміністрації і давали чітке уявлення про наявність та стан бібліотек Києва на початку німецької окупації. Фонди київських бібліотек налічували приблизно 8–10 млн видань без урахування приватних бібліотек, книжкового майна, яке знаходиться у колишньому академічному видавництві та численних книгарнях, а також газетного сховища у Софійському соборі.

До відання КМУ відносились 22 законсервовані бібліотеки, у т. ч. і Київська міська публічна бібліотека, а також 21 районна бібліотека. Основним завданням бібліотек під час консервації було концентрація безгосподарних фондів та вилучення небажаної літератури. Відкрита для читачів була лише одна підпорядкована КМУ бібліотека – Київська міська бібліотека для дорослих і дітей (Володимирська, 46).

Віданню КМУ не підлягали 18 наукових бібліотек. Це передусім БАН з усіма її відділами, а також бібліотеки інститутів: хімічної технології (Володимирська, 55); металотехніки (Брест-Литовське шосе, 39); гідрології та рибного господарства (Володимирська, 44); науково-судової експертизи (Володимирська, 15); захисту рослин (Володимирська, 55); сільськогосподарської ботаніки (Гімназична, 9); палива (Велика Житомирська, 19); економіки (Ново-Павлівська, 2); землеробства (Тимофіївська, 12); селекції (Енгельса, 20); плідівництва (Китаєво), а також бібліотеки Хімічного інституту (Володимирська, 54а), музеїв Шевченка (Фундуклеївська, 52), українського мистецтва (Олександрівська, 39) та Театрального (Пирогівська, 9), Будинку вчених (Велика Підвальна, 3) та Першої клінічної лікарні (Бульварно-Кудрявська, 2). До компетенції КМУ також не входили 14 бібліотек вищих і середніх навчальних закладів і шести бібліотек різних установ⁸⁸.

КМУ займалася також організацією їдалень та постачанням продуктів для співробітників бібліотек, неодноразово звертаючись до Відділу у справах харчування Штадткомісаріату з проханням включити бібліотекарів на постачання харчовими продуктами за нормами діючих установ⁸⁹.

Документи ДАКО свідчать про різнобічну діяльність КМУ в галузі бібліотечної справи. Їх цінність полягає в тому, що вони відображають реальну картину стану бібліотек Києва в перші дні німецької окупації міста, а також їх діяльність у цей час.

⁸⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів: НТШ у Львові, 1993. – С. 226–227, 559; Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1986. – С. 72.

⁸⁶ ДАКО, ф. Р-2356, спр. 181, арк. 64–67 зв.

⁸⁷ Там само, спр. 182, арк. 26; спр. 185, арк. 4–9; спр. 189, арк. 15.

⁸⁸ Там само, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 244, арк. 11–42; ЦДАВО, ф. 3676, оп. 1, спр. 52, арк. 62–63.

⁸⁹ Там само, спр. 188, арк. 8–8 зв.

Приватна книгозбірня філолога та історика церкви М. І. Петрова: реконструкція зібрання

Стаття присвячена реконструкції приватної книгозбірні М. І. Петрова, що включала значний масив документів XIX–XX ст. Висвітлюються структура та принципи формування бібліотечного зібрання відомого вченого, котре відтворює основні напрями його наукової діяльності. Облікові документи – каталоги, укладені М. І. Петровим, дають змогу реконструювати склад та зміст особистої бібліотеки як книжкового комплексу, цілісність якого була втрачена.

Для дослідження бібліотечної діяльності Миколи Івановича Петрова (1840–1921) велике значення мають особливості формування його власної бібліотеки. Аналіз складу бібліотечної колекції допомагає не лише глибше зрозуміти об'єктивні та суб'єктивні фактори формування особистості вченого, оцінити його роль та місце в культурному житті України на межі XIX та XX ст., а й виявити провідні тенденції у формуванні документальної спадщини України, якою послуговуємося й нині.

Бібліотечна діяльність М. Петрова, на жаль, залишилася поза увагою фахівців, ґрунтовних наукових праць з цього питання в історіографії практично немає.

Багатогранна наукова праця М. Петрова – історика церкви, літературознавця, археографа, мистецтвознавця – не могла не призвести до накопичення у нього значного масиву документів і матеріалів з різних дисциплін, які відклалися в особистій бібліотеці вченого.

Книжкова спадщина М. Петрова як цілісне бібліотечне зібрання, на жаль, не збереглася. Але окремі її частини містяться у різних підрозділах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), зокрема, серед книг підручного фонду Інституту рукопису, у відділі бібліотечних зібрань і колекцій НБУВ (у фонді Київської духовної академії – далі КДА) та в основному фонді. Головними джерелами вивчення складу і змісту бібліотечного зібрання М. Петрова є «Каталог книг и периодических изданий, принадлежащих Н. И. Петрову, составленный 8 марта 1880 г.»¹, список «Книги, пожертвованные в библиотеку Киевской Духовной академии заслуженным профессором той же Академии Николаем Ивановичем Петровым»² та «Каталог книг «Petroviana»»³, які дають змогу відтворити її первісний вигляд.

Бібліотечне зібрання М. Петрова можна умовно поділити на власні твори вченого та інші видання. Перші частково відображені в авторській рукописній «Petroviani» (106 назв). Цілісне ж уявлення про бібліотеку та репертуар книг і періодичних видань, зібраних більш ніж за 40 років, можна скласти за «Каталогом книг и периодических изданий...», що містить 3218 позицій. Він, власне, і є основним каталогом бібліотечного зібрання М. Петрова.

¹ ІР НБУВ, ф. І, спр. 6609.

² Архів ІР, опис 1, Акт № 5 від 18 жовтня 1995 р.

³ ІР НБУВ, ф. І, спр. 6608.

Сохань Світлана Валентинівна, н. с. Інституту рукопису НБУВ.

Характеризуючи бібліотеку М. Петрова як надзвичайно цінне зібрання наукової, художньої та довідкової літератури з історії та допоміжних історичних дисциплін, історії церкви, літератури тощо, можна отримати уявлення про світогляд її власника та розкрити його бібліофільські уподобання. Книгозбірня була творчою майстернею вченого, одним з основних джерел для написання його наукових праць, а багатий бібліотекознавчий досвід, отриманий при упорядкуванні власної книгозбірні, став у пригоді М. Петрову у процесі комплектування пам'ятками культури як книжковими, так і рукописними фондів Церковно-археологічного музею при КДА.

У початок «Каталогу...» М. Петров вмістив книги, які вже були у нього на момент укладання каталогу (до 1880 р.), за такими предметними рубриками: бібліографія; теорія мови та літератури; загальна історія; історія слов'янської літератури; російська історія: світська і церковна; історія російської і малоросійської світської та духовної літератури; Святе Письмо і Біблійна історія; літургіка, патрологія, богослов'я; старожитності християнські і загальна церковна історія; різне; періодичні видання. Книги, які надійшли в бібліотеку М. Петрова після 1880 р., вчений записував без визначення рубрик, використовуючи простий хронологічний принцип. До запису входили: номер по порядку, назва книги, рік і місце видання, примітки. В останньому пункті, окрім ціни видання, М. Петров вказував номери дублетних примірників за каталогом, відомості про те, що книга надана певній особі для прочитання або комусь подарована. Наприклад, у примітці до «Сборника разных статей из «Волынских епархиальных ведомостей» и «Трудов КДА» по истории Волыни и Южной Руси Н. И. Петрова в двух томах, Киев-Почаев, 1865–1869 гг.» зазначено, що 2-й том подарований О. Котляревському.

Комплектування бібліотеки після 1880 р. здійснювалося вченим постійно, нові надходження реєструвалися акуратно, що дає змогу простежити основні напрями наукової діяльності її власника в різні періоди його життя. Так, у 1880-х роках в репертуарі бібліотечного зібрання домінує богословська література, а саме – «Практическое руководство для священнослужителей при совершении святых таинств» А. Хойнацького (Москва, 1883); «Православная христианская литургика» Ф. Хорошунова (Ставрополь, 1877) тощо.

Починаючи від 1886–1888 років репертуар бібліотечного зібрання змінюється, активно поповнюючись

літературою з історичних та філологічних наук, зокрема, археографії, краєзнавства, документознавства тощо. Серед таких книжок – «Сулимовский архив. Семейные бумаги Сулим, Скороп и Войцеховичей XVII–XVIII ст.» О. Лазаревського (Київ, 1884), історичні та краєзнавчі дослідження Волинської губернії, історія Речі Посполитої, «Описание рукописей, хранящихся в архиве Макарьевского Унженского монастыря Костромской губернии» І. Херсонського (Кострома, 1887), публікації архівних документів («Акты, издаваемые Комиссией, Высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне», «Архив Юго-Западной России, издаваемый Киевской Комиссией для разбора древних актов») тощо.

Як відомо, М. Петров був активним учасником всеросійських археологічних з'їздів. Тому в його бібліотеці відклалася значна кількість матеріалів та документів, присвячених їх роботі. Серед них – «Труды» археологічних з'їздів, протоколи засідань установчих комітетів, реферати засідань, доповіді учасників з'їздів тощо. Після поїздки вченого у Тифліс на V Археологічний з'їзд бібліотека поповнилася примірниками журналу «Кавказская Старина», записками та відомостями Товариства прихильників кавказької археології, путівником Кавказького Музею Г. Радде тощо.

Статут, звіти про діяльність Православного Свято-Володимирського братства, опис предметів давньосховища братства свідчать про тісні зв'язки М. Петрова з діяльністю цього товариства.

Найзначнішу частину бібліотеки М. Петрова становлять етнографічні матеріали з українських фольклору та етнографії, зокрема «Пісні українського люду. Пісні про кохання» Д. Лаврененка (Київ, 1864); «Очерк звуковой истории малорусского наречия» П. Житецького (Київ, 1876); «Малорусские народные предания и рассказы» М. Драгоманова (Київ, 1876); «Юмористические рассказы и сцены из малорусского быта» В. Жуковського (Київ, 1884) та ін.

Серед творів українських письменників – оповідання «Купований розум» Г. Квітки-Основ'яненка, повість «Бурлачка» І. Левицького, поема «Марко проклятий» О. Стороженка. Є видання, присвячені життєвому та творчому шляху Т. Шевченка – «Тарас Григорьевич Шевченко в отзывах о нем иностранной печати», «Поминки Тараса Григорьевича Шевченка 25 февраля 1879 года в Одессе».

Окремий комплекс книг з бібліотеки М. Петрова становлять видання з історії України, зокрема, «Гетьманство Выговского» М. Костомарова (Київ, 1850); «Очерки, заметки и документы по истории Малороссии» О. Лазаревського (Київ, 1896); «К характеристике общественных отношений в Малороссии XVII в.» В. Перетца (Санкт-Петербург, 1903). Не оминув М. І. Петров своєю увагою й історичні праці М. Грушевського: «Очерк истории украинского народа» (Санкт-Петербург, 1904), «Ілюстрована історія України» (Київ–Львів, 1911), «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці» (Київ–Львів, 1912).

Розділ історичних видань доповнюють розвідки, присвячені історії становлення і функціонування на-

вчальних закладів. Окрім досліджень Д. Вишневського та Ф. Тітова, присвячених історії Київської духовної академії, в бібліотеці знаходилися праці П. Знаменського з історії Казанської духовної академії, Є. Петухова – з історії Дерптського університету, Д. Багалія – з історії Харківського університету.

Серед книг бібліотеки – історико-статистичні описи Мінської, Смоленської, Пермської, Курської та інших єпархій.

Як історик церкви М. Петров багато уваги приділяв вивченню становлення та розвитку діяльності монастирів і церков різних єпархій: у приватній бібліотеці вченого є дослідження про Києво-Подільську Добро-Миколаївську церкву, Києво-Видубецький монастир, Одеський Архангело-Михайлівський жіночий монастир, Костромський Іпатіївський монастир, містяться також огляди церков і монастирів Тамбовської, Астраханської та інших єпархій.

Серед картографічних видань, широко представлених у бібліотеці М. Петрова, – «Атлас к материалам для статистики Российской Империи» (Санкт-Петербург, 1839) (у примітках – запис «здано в Музей»), «Каталог карт, планов, чертежей, рисунков, хранящихся в музее Императорского Одесского общества истории и древностей» (Одеса, 1888), «Русь-Украина и Біла Русь. Карта етнографічна» (Львів, 1892), «План Киева, составленный в 1695 г.» (Київ, 1893), «Древнейший план города Киева 1638 г.» (Київ, 1896), плани міст Санкт-Петербурга, Варшави, Харкова, Чернігова.

Серед довідкової літератури: «Географический словарь» І. Спрогіса (Вільна, 1888), «Словарь древнего актового языка Западного края и Царства Польского» (Вільна, 1874), «Краткий биографический словарь» І. Павловського (Полтава, 1912), «Каталог книг Киевской Городской Публичной библиотеки отдела имени В. М. Юзефовича» (Київ, 1899), «Каталог изданий Императорской Академии наук» (Санкт-Петербург, 1902).

Вважаючи гарантом об'єктивності та достовірності наукового дослідження історичне джерело, М. Петров приділяв увагу публікаціям документів, серед яких – історико-юридичні матеріали, вилучені з актових книг Вітебської та Могилевської губерній (1871–1906), «Сборник документов, относящихся к истории царствования Императора Петра Великого» Є. Шмурло (т. 1, 1699–1700, Юр'їв, 1903), «Сборник документов, касающихся административного устройства Северо-Западного края при Императрице Екатерине II. 1792–1796» (Вільна, 1903), «Акты греческого Нежинского братства» А. Федотова-Чеховського (Київ, 1884).

Працюючи над комплектуванням фондів Церковно-археологічного музею при КДА, М. Петров збирав видання, присвячені музейним колекціям Віленського, Воронежського, Лубенського, Тверського, Феодосійського музеїв старожитностей, Волинського єпархіального давньосховища, музею Імператорського російського археологічного товариства, музею Оссолінських і Любомирських у Львові М. Городецького (Санкт-Петербург, 1887). Раритетними є видання «Каталог коллекций древ-

ностей А. Н. Поль в Екатеринославе» К. Мельника (Київ, 1893); «Церковно-археологический музей при Московской Духовной академии» О. Голубцова (Сергіїв Посад, 1895); «Музей украинских древностей, пожертвованных Черниговскому Губернскому земству В. В. Тарновским» (Чернігів, 1903).

М. Петров завжди вважав, що найціннішою частиною будь-якого колекційного зібрання є рукописи. Очевидно тому описам рукописів з різних книгозборищ присвячений один з найбільших розділів бібліотеки вченого. Серед книжок цього розділу – «Описание рукописей Почаевской Лавры» В. Березіна (Київ, 1881), «Описание рукописей Тверского музея» М. Сперанського (Москва, 1891), «Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии» М. Лілеєва (Санкт-Петербург, 1886), «Описание рукописей Императорского Общества любителей древней письменности» Х. Лопарева (Санкт-Петербург, 1892–1899), «Эфиопские рукописи Музея ЦАО при КДА» Б. Тураєва (Санкт-Петербург, 1900), «Описание рукописей, хранящихся в Орловских древлехранилищах» І. Євсєєва (Орел, 1905–1906), «Описание рукописей Санкт-Петербургской Духовной академии» Д. Абрамовича (Санкт-Петербург, 1905–1910), «Рукописные собрания в Саратове» О. Лебедева (Саратов, 1908), «Языковский Архив» Є. Петухова (Санкт-Петербург, 1913), «Рукописные тексты сочинений А. П. Сумарокова» В. Розанова (Санкт-Петербург, 1904), «Собрание рукописей В. И. Григоровича» О. Вікторова (Москва, 1879), «Описание рукописей преосв. Амфилохия» О. Титова (Москва, 1892).

У власних наукових дослідженнях М. Петров часто використовував відомості та знання, отримані зі «Славяно-русской палеографии» О. Соболевського (Санкт-Петербург, 1902), «Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве» М. Лихачова (Санкт-Петербург, 1891) тощо.

Рідкісними і цінними є видання з іконографії («Новгородская школа иконописи по данным миниатюры» В. Щепкіна (Москва, 1902), «Иконография Богоматери. Связи греческой и русской иконописи с итальянской живописью раннего Возрождения» М. Кондакова (Санкт-Петербург, 1911)), археології («Археологическая летопись Южной России» М. Біляшівського (Київ, 1899–1904), «Искусство и археология» Д. Айналова (Санкт-Петербург, 1910), «Раскопки на городище «Очаков» у деревни Набутова» В. Гезе (Київ, 1904)), нумізматики («Монеты Московского Государства» С. Чижова (Київ, 1912)) та ін.

У бібліотечному зібранні М. Петрова знаходилася дуже цінна і рідкісна книга «Византийские эмали. Собрание А. В. Звенигородского» (Санкт-Петербург, 1892). У примітках до цього видання було відмічено: «редкая и дорогая» – вартість її на той час становила 200 крб., а тираж складав лише 600 прим.

Періодичні та продовжувані видання представлені переважно тими видавництвами, з якими співробітничав сам М. Петров. Це, насамперед, «Киевские Епархиальные Ведомости», «Волынские Епархиальные Ве-

домости», «Труды КДА», «Исторический вестник», «Русский вестник», «Русский филологический вестник», «Киевская Старина», «Юг», «Славянское обозрение», «Терновий Вінок», «Книгарь», «Искусство и печатное дело», журнал Імператорського Російського військово-історичного товариства (1912–1914), «Записки Научного товариства імені Шевченка», «Известия» Таврійської, Полтавської вчених архівних комісій, «Труды» Воронежської, Ярославської, Курської, Оренбурзької вчених архівних комісій та ін.

Слід зазначити, що найбільше бібліотека М. Петрова поповнювалася в 90-і роки ХІХ ст. Починаючи від 1900 р. надходжень стає все менше і менше. Так, у 1916 р. до власної книгозбірні вченого надійшло лише 20 книг, у 1917–1918 рр. – 23, у 1919 р. – 14 книг. Останні надходження – це праці С. Єфремова та І. Огієнка з історії української літератури, Ф. Ернста – з археології, «Записки історико-філологічної секції Українського Научного Товариства», збірник «Украинская жизнь».

Каталог книг «Petroviana» – це перелік власних праць М. Петрова, складений автором відповідно до номерів основного «Каталога». Він вміщує 106 назв, відображаючи лише деяку частину бібліографії вченого.

Взагалі слід зазначити, що вчений приділяв велику увагу майбутній долі свого бібліотечного та архівного зібрання. Окремо слід зупинитись на книгах, які М. Петров подарував бібліотеці КДА. Окрім поодиноких екземплярів, які в «Каталозі» означені записом в примітках – «здано в академічну бібліотеку», М. Петров ще влітку 1915 р. особисто передав бібліотеці КДА частину книг і періодичних видань з власної бібліотеки. У своєму «домашньому» духовному заповіті, написаному 15 жовтня 1916 р., він зазначив: «... їх вважати пожертвуванням цій бібліотеці, якщо цей дар буде прийнятий Правлінням Імператорської Київської Духовної Академії»⁴.

Комплект журналів «Труды КДА» за всі роки видання М. Петров заповідав бібліотеці Київського художньо-промислового музею.

Решту книг бібліотеки вчений віддав у повне володіння трьох своїх дочок: Віри Миколаївни Петрової, Марії Миколаївни Корчинської та Олександри Миколаївни Науменко.

Книги та рукописи, подаровані бібліотеці КДА, фіксувались в окремій інвентарній книзі. У своїй нотатці про книгозбірню КДА бібліотекар Академії А. Криловський подає відомості про хронологічний каталог, що складався від 70-х років ХІХ ст., у який книги записувались у міру їх надходження з різними позначками. Ці позначки, в основному, означали перші літери прізвищ дарувальників, наприклад Леб. – П. Г. Лебединцев, Мрв – Муравйов тощо. Серед дарувальників – відомі вчені та громадські діячі – І. Малишевський, А. Олесницький, М. Дроздов, М. Петров⁵. У рукописному каталозі книг і рукописів, пожертвованих до бібліотеки КДА, книги з власної бібліотеки М. Петрова розташовані під літерою Р та

⁴ Там само, арк. 1 зв.

⁵ Там само, ф. 184, спр. 67, арк. 5.

номерама від 5170 до 5767. Згідно з цим каталогом всього до складу бібліотеки КДА від М. Петрова надійшло 1918 од. зб. (кількість одиниць зберігання не співпадає з кількістю номерів через те, що, як правило, томи та випуски продовжуваних видань записувались за одним номером).

В основному «Каталозі» бібліотеки М. Петрова видання, подаровані КДА, відмічено червоним олівцем. Репертуар відібраних книг різноманітний. Але можна простежити основні критерії відбору. Це, в основному, комплекти періодики різних років, видання історичних та археологічних товариств – «Киевская Старина», «Чтения в Императорском обществе Истории и древностей российских при Московском университете», «Известия Императорской Академии наук», «Русский филологический вестник», «Древности. Труды Императорского Московского Археологического общества»; усі друковані матеріали Археологічних з'їздів, «Труды» і «Известия» губернських учених архівних комісій, різні літописи, збірки та серії, публікації архівних документів – «Ар-

хеографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа» І. Спрогиса (Вільна, 1867–1904), «Акты Литовско-Русского Государства, издаваемые М. Довнар-Запольским» (Москва, 1900); історичні праці – «В память Отечественной войны 1812» (Воронеж, 1912), «Записки о пребывании Петра Великого в Нидерландах в 1697/98 – 1716/17 гг.» Я. Номена (Київ, 1904).

Особисте бібліотечне зібрання М. І. Петрова є комплексним культурно-історичним явищем, що має непересічне джерелознавче значення для вивчення історії церкви, різних галузей та дисциплін історичної науки, зокрема джерелознавства, археографії, етнографії, а також славістики, образотворчого мистецтва, фольклору, іконографії, нумізматики, храмубудівництва, бібліографії тощо. Аналіз бібліотечного зібрання допомагає глибше зрозуміти основні напрями наукового та творчого буття М. Петрова, окреслити його світоглядні позиції.

Ніна МИРОНЕЦЬ

Доля книжково-рукописного зібрання українського культурного діяча барона Ф. Р. Штейнгеля

Стаття присвячена дослідженню основних етапів переміщення книжково-рукописних матеріалів барона Ф. Р. Штейнгеля – науковця, громадсько-політичного та культурного діяча України, від моменту евакуації зібрання з родинного маєтку в с. Городок (Рівненський р-н) і до його теперішнього місцезнаходження.

На сучасному етапі розвитку історичної науки все актуальнішими стають дослідження книжково-рукописної спадщини видатних та маловідомих діячів української культури. Архівно-бібліотечні колекції перетворюються на історичні джерела, об'єкти дослідження історії культури, науки, освіти. Серед них достойне місце займає зібрання барона Штейнгеля, яке сьогодні потребує політичної та культурологічної реабілітації. Метою даної публікації є дослідження долі книжково-рукописної спадщини барона Ф. Штейнгеля як необхідної умови здійснення реконструкції складу та змісту зібрання.

Комплексному дослідженню долі книжково-рукописної спадщини барона Ф. Штейнгеля в історичній науці не було присвячено жодної ґрунтовної праці. Деякі епізодичні згадки та відомості з означеної проблеми подають у своїх працях рівненські краєзнавці – Г. Непомнящий, Г. Бухало, С. Шевчук¹. У контексті дослідження

історії створення та діяльності Городоцького музею волинської губернії барона Штейнгеля вони подають інформацію про музейну бібліотеку, але лише в період її активного життєвого циклу. Окремо серед таких досліджень слід виділити працю С. Шевчука «Фольклорно-етнографічні студії Городоцького музею», у якій вперше прослідковано долю і сучасний стан деяких рукописних матеріалів з етнографічної колекції зібрання барона Ф. Штейнгеля, котрі нині зберігаються в Російському етнографічному музеї в Петербурзі.

Певний внесок у вивчення цього питання зробив С. Білокінь. Дослідник проаналізував протоколи засідань Тимчасового Комітету (далі – ТК) по створенню ВБУ, на яких неодноразово порушувалося питання про бібліотеку барона Штейнгеля, висвітливши таким чином деякі аспекти надходження частини книжкового зібрання Штейнгеля до ВБУ².

¹ Непомнящий Г. Городоцький музей Ф. Р. Штейнгеля // Велика Волинь. – 1994. – Т. 15. – С. 168–173; Бухало Г. Музей барона Федора Штейнгеля // Наукові записки. – Рівне, 1996. – Вип. 1. – С. 11–16; Шевчук С. Жертовність для утвердження України. – Рівне, 2002. – 99 с.; Його ж. Фольклорно-етнографічні студії Городоцького музею // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С. 60–64.

² Білокінь С. До збірок барона Штейнгеля // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей та повідомлень. – К., 1989. – С. 141–143; Його ж. Розшукується бібліотека Штейнгеля // Зміна. – 1991. – 20 квітня.

Оскільки одна з частин книжково-рукописного зібрання барона Штейнгеля перебувала у складі бібліотеки Університету св. Володимира, то до історіографічних праць з означеної проблеми потрібно віднести і дослідження Т. Є. Мяскової про передачу фондів бібліотеки Університету до ВБУ³.

Барон Федір (Теодор) Рудольфович Штейнгель (26. 11. 1870 – 11. 02. 1946) народився в сім'ї інженера, статського радника Рудольфа Васильовича Штейнгеля. Вищу освіту здобув на природничому відділенні фізико-математичного факультету Варшавського університету. Яскравий представник прогресивної інтелігенції, він брав активну участь у громадсько-політичному житті тогочасного суспільства. У 1906 р. Штейнгель входив до складу української фракції I Державної Думи. З 1908 р. – член проводу Товариства українських поступовців. З осені 1915 р. очолює Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст, який надавав допомогу пораненим і хворим, санітарну обслугу армії, а потім технічну – постачання зброї, ремонт шляхів, мостів і т. д. Він очолював і Виконавчий комітет об'єднаних громадських організацій м. Києва, входив до першого складу Центральної Ради УНР (7 березня – 7 квітня 1917 р.). У квітні 1917 р. брав участь у роботі Всеукраїнського Національного Конгресу в складі її президії. У серпні 1917 р. Д. І. Дорошенко, формуючи новий уряд, запропонував кандидатуру Ф. Р. Штейнгеля на посаду Генерального секретаря торгу й промисловості. За часів правління гетьмана П. Скоропадського барон працював послом Української Держави в Німеччині (з 10 червня 1918 р.).

Відомим є ім'я барона Штейнгеля і як добродійника та мецената, сподвижника освіти та науки. Зі студентських років, захопившись краєзнавством Волині, на власні кошти проводив археологічні розкопки та етнографічні експедиції. Зокрема досліджував могильники періоду Київської Русі у с. Студниці (Рівненський р-н Рівненської області). Зібравши цінні етнографічні та археологічні матеріали й інші джерела з історії Волині, Ф. Штейнгель за допомогою видатного археолога М. Біляшівського заснував 25 листопада 1896 року музей в с. Городок – один із перших музеїв на Правобережній Україні, який став широко відомий в усій Російській імперії багатством своїх експонатів. «На Волині, настільки багатій історичним минулим, а також різноманітністю природи і народних звичаїв давно відчувалася необхідність осередку, де б накопичувалися матеріали, котрі так чи інакше характеризували різні сторони життя краю...», – писав А. Лазаревський у кінці XIX ст. про створення Городоцького музею⁴. Географічний, антропологічний, археологічний, етнографічний та природничий відділи закладу зберігали в своїх фондах

пам'ятки минувшини регіону. Крім того, при музеї засновувалася і бібліотека як науково-дослідний відділ, що мав створювати музейні колекції рукописної та друкованої книги і збирати наукову літературу для студювання окремих питань волинезнавства.

Структурно бібліотека складалася з трьох відділів: рукописи; стародруки; книги, брошури та періодичні видання. У відділ рукописів увійшли історико-географічні матеріали. Це, в основному, малі за об'ємом рукописи. Ймовірно, саме цими документами наповнювалися «Сборники историко-географических материалов по Волынской губернии», які склалися таким чином: для кожного повіту заводилася окрема папка, куди збиралися різні матеріали, що відносяться до певної місцевості – давні, нові акти чи їх копії, описи, етнографічні спостереження, плани, види місцевостей, пам'ятники старовини, статистичні дані і т. д. Крім рукописних матеріалів в «Сборники» входили також і друковані видання. В основному – це вирізки з газет. Цінними науковими джерелами є і більші за масштабом рукописні документи: збірки актів державних установ, програми для вивчення краю, велика кількість біографічних джерел тощо. Сюди увійшли особисті документи багатьох видатних осіб та сімейні архіви. Це папери нумізмата Я. Я. Волошинського, головний вміст яких – щоденники розкопок, проведених ученим у 50-х роках XIX ст. на території Київської губернії. Є серед них і зошит, в якому записані легенди, зібрані в Овруцькому повіті в кінці 40-х років XX ст. одним з місцевих поміщиків. Вражає об'ємністю архів роду Макаровичів, що хронологічно охоплює період з 1684 по 1857 рр.

У колекції рукописного відділу бібліотеки Городоцького музею був і диплом на дворянство, виданий Івану Хухровському 1775 р. з автографом Станіслава Августа, етнографічні матеріали Я. Павловського, рукописи Деражненського костюлу, тисячі документів, що стосувалися м. Чуднова і т. д. Це, зрозуміло, неповний перелік рукописів, що знаходилися у бібліотеці барона Ф. Р. Штейнгеля. Належної оцінки заслуговує власне ініціатива їх збору, копійка робота по опрацюванню, коли з поля зору дослідників не було випущено жодного документа. Вони добре усвідомлювали унікальність таких матеріалів для нащадків. Відділ стародруків кількісно найменший, але зовсім не поступається своїм значенням перед колекціями інших відділів. Сюди увійшли книги, видані до початку XIX ст. Загалом – це твори релігійної тематики. Найдавнішими з них є «Трифологій» (Львів, 1632 р.), «Тріодь» (Львів, 1664 р.), «Євангеліє тетр» (Вільно, 1644 р.) та «Апостол» (Львів, 1654 р.) з рукописною вставкою читань Премудрості Соломона. У відділі наявна велика кількість уніатських богослужбових книг XVIII ст. видання Почаївської Лаври. Без сумніву, колекція стародрукованих книг барона Ф. Р. Штейнгеля має меморіальне значення для розвитку науки та культури нашої держави. Відділ «Книги, брошури та періодичні видання» поділяється на підвідділи: природознавство, географія, історія та етнографія, народна освіта, суспільствознавство, белет-

³ Мяскова Т. Є. Передача бібліотеки Університету св. Володимира до фондів Всенародної бібліотеки України // Рукописна та книжкова спадщина. Вип. 6. – К., 2000. – С. 111–117.

⁴ А. Л. (Лазаревський О. М.) Городецкий музей Волынской губернии // Киевская старина. – 1898. – № 4. – С. 13.

ристика, періодичні та довідкові видання. Найзначнішу частину відділу становлять книги історичної та етнографічної тематики. Варто вказати на велику кількість суто біографічних праць. У більшості своїй – це описи життя та діяльності видатних діячів: Мелентія Смотрицького, князя Костянтина Острозького, Раїни Могилянки, князівни Вишневецької, митрополита Петра Могили та його сподвижників і т. д. Серед книжок багато праць бібліографічного характеру: П. Житецький «Описание Пересопницкой рукописи XVI в.» (Київ, 1876 р.); «Библиографическое и историко-литературное исследование о Богогласнике» (Вільно, 1876 р.); Ювеналій Тихоновський «Указатель содержания неофициальной части Волынских Епархиальных Ведомостей за первые 20 лет их существования (сентябрь 1867 – сентябрь 1887 гг.)» (Почаїв, 1888 р.) тощо. Цінною також є та частина відділу, в якій зосереджені періодичні видання і журнали та відбитки з них. Зазвичай це – «Киевская старина», «Волинь», «Волинские губернские ведомости», «Археологическая летопись Южной России», «Волинские епархиальные ведомости», «Вестник Западной России». Формуючи свою бібліотеку, не обійшов Ф. Р. Штейнгель і тему народної освіти. Різного роду програми, історико-статистичні описи шкіл губернії, настанови для вчителів, абетки та інше знайшли достойне місце на полицях Городоцької книгозбірні. Топографічні матеріали (карти, плани), враження від подорожей, описи місцевостей, ілюстровані путівники а також наукові праці з природознавства зосереджені у підвідділі «Географія». До складу бібліотеки входила фонотека, матеріали якої одночасно відігравали і роль експонатів музею. У фонді музею також нараховувалося близько 1000 екземплярів негативів.

Перед створенням музею і в першому звіті про його діяльність за 1896–1897 рр. Ф. Р. Штейнгель як власник заповів: «Турбуючись про долю музею, я зробив належне розпорядження, на випадок неможливості чи небажання вести цю справу далі мною чи моїми нащадками, про передачу музею безплатно якій-небудь громадській установі»⁵.

На основі цього та кількох інших джерел сучасні дослідники, зокрема С. Шевчук, висловлюють припущення, що збанкрутувавши перед війною, він міг просто передати фонди до Товариства Дослідників Волині у Житомирі, з якими неодноразово співпрацював⁶.

Проте існують інші джерела, які здатні спростувати таке твердження. Зокрема, за повідомленням волинського краєзнавця 20-х років ХХ ст. В. Гнатюка, доля славного Городоцького музею склалася трагічно. Він вважав, що фонди цього музею в 1914 р. Федір Рудольфович евакуював на Кубань, до свого брата Штейнгеля Володимира Рудольфовича, який мешкав у родинному

мастку в с. Хуторок. У ході громадянської війни 1918 р. брата було вбито, а його хутір разом з матеріалами музею спалено⁷. Пізніше дослідник історико-краєзнавчого руху на Волині Л. В. Баженов спростував категоричне твердження свого попередника: «У 1914 році музей евакуйовано на Кубань, де сліди його загубилися»⁸.

Більш повну інформаційну ясність для дослідження проблеми вносить висловлювання самого власника осередку в с. Городок барона Ф. Р. Штейнгеля, виявленого нами в одному з листів до М. Ф. Біляшівського (26 лютого 1922 року): «От музея как частью перевезенного в Киев, так и частью перевезенного на Кавказ ничего не осталось!»⁹. Перебуваючи за кордоном (при уряді Гетьмана Скоропадського Ф. Р. Штейнгель був послом у Берліні), він, ймовірно, не знав, як склалася подальша доля його музейних колекцій та рукописно-книжкових збірок. Проте сьогодні можна з упевненістю констатувати, що фонди Городоцької бібліотеки мали свою складну подальшу долю, як і багато інших приватних зібрань Волині.

У період Першої світової війни, Української революції 1917–1920 рр., становлення радянської влади, націоналізації багато колекцій було кинуте напризволяще: їх знищували, розкрадаючи і спалюючи покинуті родові мастки.

Виняткова роль у збереженні книжково-рукописного надбання України, що сформувалося до першої чверті ХХ століття, належить Національній, згодом Всенародній бібліотеці України, що підпорядковувалася Всеукраїнській академії наук. Комплектування національного бібліотечного фонду та порятунок книжкових колекцій і зібрань були основною метою та домінуючою ідеєю діяльності Бібліотеки¹⁰. Збиранню бібліотечного фонду сприяла і звістка про створення Товариства прихильників Національної бібліотеки та підтримка добровільних помічників, які сповіщали членів Тимчасового Комітету по створенню ВБУ про можливість придбання тих чи інших колекцій або про порятунок бібліотек, котрі залишилися у ці буремні роки без власників.

Так, вивчаючи протоколи засідань ТК (1919–1920 рр.), неодноразово виявляємо той факт, що постійно наголошується на проблемі знищення музею та бібліотеки барона Штейнгеля¹¹.

На жаль, джерела, з яких походить ця інформація, у вище названих протоколах не вказуються. Відомо лише, що Городоцька бібліотека у той час була розпорошеною і знаходилася в Києві за різними адресами. Це дає підста-

⁷ Гнатюк В. Наукова праця на Волині в 1914–1924 рр. // Україна. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 224.

⁸ Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія. – Хмельницький: Доля, 1993. – С. 245.

⁹ ІР НБУВ, ф. ХХХІ, оп. 1, од. зб. 2196.

¹⁰ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 55.

¹¹ Архів НБУВ, оп. 1, од. зб. 1.

⁵ Отчет Городоцкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгель за первый год с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 года (составил Н. Беяшевский). – Варшава: Типография Ф. Чернака, 1898. – С. 1.

⁶ Шевчук С. Жертвність для утвердження України. – Рівне: Волинські обереги, 2002. – С. 83.

ви висловити припущення щодо етапності евакуації Штейнгелем музейного зібрання.

Слід зазначити, що після встановлення радянської влади в 1919 р. починається процес централізації бібліотечної справи та видавничої діяльності. 1 березня 1919 року виходить постанова НКО УРСР «Про реквізицію бібліотек», згідно з якою бібліотека барона Штейнгеля, як, зрештою, й інші подібні зібрання, переходили у відання позашкільного відділу народної освіти. У травні 1919 р. було створено секцію охорони бібліотек Київської губнаросвіти, на яку офіційно покладалося завдання охорони бібліотек від розпорошення та самочинних реквізицій. Сортуванням книжок опікувався бібліотечний підрозділ Київського губвиконкому¹².

Усвідомлюючи наукову та культурологічну цінність бібліотеки барона Штейнгеля, представники ВБУ мали твердий намір приєднати це зібрання до фондів Бібліотеки. З приводу вирішення цього питання ТК неодноразово звертається до новоутворених установ. Так, під час засідання ТК від 4 березня 1919 року, коли піднімалося питання про знищення музею та бібліотеки барона Ф. Штейнгеля, було доручено Є. О. Ківлицькому провести переговори з секретарем бібліотечної комісії при колегії позашкільної освіти Марголіним стосовно цієї проблеми¹³. У результаті чого було з'ясовано, що частина Городоцької бібліотеки знаходиться у відомстві Книжної Ради¹⁴. Представником від Комітету у Книжковій Раді був Д. І. Багалій. Йому й доручено було подбати про те, щоб вціліла частина зібрання потрапила до фондів Бібліотеки. Під час засідання ТК 23 березня 1919 року академік повідомив, що ту частину бібліотеки барона Штейнгеля, що ще залишилася цілою, вже передано до Університету св. Володимира, і тому одержати її для Бібліотеки вже неможливо¹⁵. Інша частина згаданої бібліотеки, яку вдалося зберегти від розграбування, переховується в міському музеї¹⁶.

У той час музейний фонд претендував на монопольний перерозподіл бібліотечних та музейних фондів. Згідно з цим розподілом ВБУ мала пріоритетне право лише на давню та іноземну літературу. Є. О. Ківлицький спробував звернутися в бібліотечну секцію Київського губвиконкому з приводу отримання цієї частки книжково-рукописного зібрання Штейнгеля, що знаходилася в міському музеї. Про результати переговорів він повідомляв на засіданні ТК 16 травня 1919 року: «Виявилось, що спеціально створена комісія з представників від бібліотек м. Києва вирішить, кому передавати згадану бібліотеку»¹⁷. На тому ж таки засіданні було вирішено доручити Є. О. Ківлицькому та В. О. Кордтові «вжити всі заходи, щоб ця частина бібліотеки барона

Штейнгеля була передана до Національної бібліотеки»¹⁸.

Справа вирішилась не на користь ВБУ. Книжки потрапили до міської бібліотеки і знаходилися у 15 ящиках. Через рік, 9 вересня 1920 року, уповноважений ВБУ П. Несторовський одержував з міської бібліотеки майно ВБУ. Книжки Штейнгеля виділили окремим пунктом у списку. На той час вони займали тринадцять шаф, розміщених у різних бібліотечних кімнатах¹⁹. Таким чином зібрання Штейнгеля переїхало у ВБУ.

Але цим справа не скінчилась. На засіданні 21 грудня 1920 року академік А. Ю. Кримський доповів про бібліотеку, що зберігалась у готелі «Пласт». Серед інших там були і книжки з музею барона Штейнгеля. Цю бібліотеку забрав управитель будинку²⁰.

Працівниками Київського Університету св. Володимира теж було вжито чимало заходів для збереження покинутих напризволяще книжкових колекцій і зібрань. У березні 1919 р. до фондів його бібліотеки було придано одну з частин музейної бібліотеки барона Ф. Р. Штейнгеля. Деякі джерела дають нам підстави зробити припущення, що певну роль у цьому процесі відіграв М. Ф. Біляшівський. На відміну від Ф. Р. Штейнгеля, який з політичних міркувань не міг перебувати у той час у Києві, Микола Федотович не покидав міста, більше того, з 1919 р. він стає одним з перших академіків ВУАН. Як нами зазначалося вище, Біляшівський стояв біля витоків формування зібрання у Городоцькому музеї, був співавтором програми діяльності і реально співзасновником цього закладу. Тому, на нашу думку, йому була небайдужа доля цих колекцій. В особовому фонді ІР НБУВ нами було знайдено документ, що підтверджує цю гіпотезу. Зоологічний музей Київського Університету надіслав Миколі Федотовичу розписку (30 червня 1919 року), в якій зазначалося, що заклад отримав зоологічні матеріали з колишньої колекції Штейнгеля²¹. Це свідчить, що Біляшівський мав доступ до зібрання Городоцького музею після його евакуації і, ймовірно, знав про попереднє місцезнаходження тієї її частини, що потрапила до Університету св. Володимира. До навчального закладу крім музейних колекцій потрапив і особистий архів барона Штейнгеля. Це дозволяє зробити припущення, що частина Городоцького зібрання, яка потрапила до Університету, перед цим зберігалась в одному з власних будинків Штейнгелів у Києві, ймовірноше в Липках (тут вони мешкали в часи Першої світової війни)²². Як близький друг родини, Микола Федотович, природно, потурбувався про те, щоб документи і книги потрапили в «надійні руки» і змогли далі виконувати покладені на них першопочаткові функції.

Керівництво Університету св. Володимира добре усвідомлювало значення бібліотеки барона Штейнгеля. Про що свідчить лист від 19 травня 1919 року, направлений

¹² Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 62.

¹³ Архів НБУВ, оп. 1, од. зб.1, арк. 45.

¹⁴ Там само, арк. 48 зв.

¹⁵ Там само, арк. 66.

¹⁶ Там само, арк. 96.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само, арк. 300 зв.

²⁰ Там само, арк. 324.

²¹ ІР НБУВ, ф. ХХХІ, оп.1, спр. 214.

²² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – С. 40.

до бібліотечної секції при відділі позашкільної освіти Виконкому, де зазначалося: «...по имеющимся у нас частным дополнительным сведениям, остальные ящики с книгами, принадлежащие библиотеке барона Штейнгеля, находятся: часть в Первом Советском доме. Часть на складе Губпродкома»²³. Повідомляючи про цю бібліотеку, університет просив бібліотечну секцію посприяти в справі передачі цих книг до закладу для складання «повної адресології» барона Штейнгеля як «представляющую из себя для университета большую ценность в деле народного просвещения»²⁴. Подальша доля Городоцького зібрання була нерозривно пов'язана з долею бібліотеки Університету св. Володимира.

26 серпня 1926 року рішенням колегії НКО УРСР було затверджено передачу бібліотеки колишнього університету до Всенародної Бібліотеки України. Після ряду засідань паритетної комісії на кінець 1927 р. було остаточно завершено поділ книжкових фондів колишньої університетської бібліотеки між Київським інститутом народної освіти та ВБУ. Серед інших фондів до складу ВБУ увійшли колекції, що надійшли до бібліотеки Університету св. Володимира до осені 1920 р.

Частина книжково-рукописного зібрання барона Штейнгеля, що була у складі бібліотеки Київського університету, теж невдовзі втратила свою цілісність. З її складу було виокремлено рукописні матеріали згідно з розпорядженнями Центрального Архівного Управління. Відмінності у ідеології комплектування архіву та рукописного відділу бібліотеки були визначені ще при Гетьманаті: рукописний відділ мав збирати пам'ятки рукописної книжності та літературні, «побутові» (особові) архіви представників духовного життя України²⁵. Державні документи установ та відомств потрапляли до Національного архіву і т. д.

У листі до т. Лукашенка, голови комісії по об'єднанню бібліотеки колишнього Київського Університету з Всенародною бібліотекою України, зазначається, що за розпорядженням Центрального Архівного Управління УРСР рукописні матеріали, які переховуються в названій бібліотеці, підлягають розподілу поміж архівними установами. Через те, що архівні матеріали цього рукописного відділу хронологічно й по природі свого змісту належать до передачі Архіву Давніх Актів²⁶.

Таким чином вирішилася доля вцілілої частини зібрання рукописів бібліотеки Городоцького музею Волинської губернії барона Ф. Р. Штейнгеля. З масиву рукописів було виокремлено його епістолярну спадщину та творчі матеріали, що згодом склали особовий фонд Ф. Р. Штейнгеля в ІР НБУВ, а інша частина – музейні рукописні збірки і господарські документи, що стосувалися маєтку в с. Городок та власницької землі барона, – потрапила до Архіву Давніх Актів.

²³ ІР НБУВ, ф. VIII, оп. 1, од. зб. 3360–3361, арк. 1.

²⁴ Там само.

²⁵ Державний вісник. – 1918. – № 57. – 11 жовт.

²⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 187, арк. 21.

Отже, як зазначалося, першим етапом переміщення рукописних матеріалів як самостійного фонду в неописаному вигляді була його передача під юрисдикцію Архіву Давніх Актів. Проте, варто зауважити, що у фондах бібліотеки Київського університету ці матеріали склали окремий фонд. Потрапивши в архів, йому було присвоєно номер «284».

Наступне переміщення рукописних збірок Городоцького музею було здійснене у 1941 р. у Центральний Державний Історичний архів у Москві. Відразу присвоєно новий номер «1118». І лише у 1947 р. було проведено облік описаних матеріалів. Не було здійснено класифікації та відсутній подокументний облік. Стосовно кількості їх, то розміщені вони у 32 коробках. Проте саме під час перебування у складі ЦДІА фонд отримав назву «Штейнгель Федор Рудольфович, барон, помещик Волынской губернии в селе «Городок», член научных («Археологическое общество») и благотворительных обществ, организатор музея в 1896 г. и его хранитель».

За розпорядженням ГАУ МВС СРСР від 20 листопада 1950 року за № 12/14350 фонд № 1118 «Штейнгель Федор Рудольфович» у кількості 3 ящики (32 коробки) було передано у відання Житомирського облдержархіву УМВС (№ 435). Саме в цій установі здійснено детальніший опис рукописного зібрання барона Штейнгеля, яким донині користуються працівники архіву та науковці. Об'єднані за хронологічним принципом документи утворюють окремі справи, назви яких узагальнені і не розкривають зміст вміщених матеріалів. Подокументний аналіз фонду дає підстави стверджувати, що в описах ЦДІА в Москві та ЖОДА існують певні розбіжності не на користь останнього. Де саме відбулися ймовірні втрати, нам не вдалося з'ясувати, оскільки актову документацію Житомирського облдержархіву, яка могла б пролити світло на цю проблему, утилізовано.

Наступне переміщення відбулося 20 грудня 1952 року з ЖОДА до Ровенського облдержархіву, присвоєно № 366, у якому до сьогодні зберігаються ці матеріали.

Таким чином, уціліла частина рукописних збірок Городоцького музею барона Ф. Р. Штейнгеля пройшла складний шлях, «мандруючи» довгий час по різних архівних сховищах СРСР. Але і донині вона існує відокремлено від основного фонду музейної бібліотеки, що тепер зберігається в НБУВ.

Отже, ми дослідили долю книжково-рукописного зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля. До моменту розпорощення воно складало основу бібліотеки першого на Волині обласного музею, яка в свою чергу стала регіональним історико-культурним центром. Після зміни власника зібрання пройшло складний шлях, і вціліла його частина нині зосереджена в декількох сховищах – Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Державному архіві Рівненської області, Науковому архіві Російського етнографічного музею в Петербурзі.

Галина КОВАЛЬЧУК

Книгознавча наука в контексті роботи з бібліотечними фондами книжкових пам'яток

У статті розглядаються теоретичні питання книгознавства та історії книги зокрема, методологічні проблеми книгознавчого вивчення книжкових пам'яток. Підкреслено специфіку історико-книгознавчих досліджень у спеціалізованих відділах рукописів, стародруків та рідкісних видань бібліотек, особливості книгознавчої науки в рамках бібліотечної справи. Узагальнено термінологічні дефініції понять «рідкісна», «цінна» книга, «книжкова пам'ятка» та критерії їх визначення.

Кожна наука, за висловом П. Флоренського, це система термінів. Додамо, що кожна дисципліна, якщо вона претендує на статус самостійної науки, повинна мати свій об'єкт, предмет і термінологію. При цьому рівень розробленості термінології в першу чергу свідчить про зрілість тієї чи іншої науки.

Історія наук свідчить, писав О. Г. Фомін¹, що спочатку вивчалися окремі предмети, явища, поодинокі питання і лише згодом, інколи через значний проміжок часу, виникало прагнення звести до системи окремі встановлені факти, розрізнені спостереження й таким чином конструювати ту чи іншу науку. Конструювання наукового знання передбачає обґрунтування його основних складових частин: об'єкта, предмета, складу, структури, методів, понятійного апарату у їх єдності й цілісності як певної системи. Ядром кожного наукового знання є його теорія, котра виявляє, формує і обґрунтовує принципи, способи, методи науково-пізнавальної, дослідницької та практичної діяльності. Об'єкт науки – це ті факти, предмети, явища, які складають певний клас речей, що підлягають дослідженню. Відповідно, під предметом науки розуміють сукупність проблем і завдань, що вирішуються наукою.

Розвиток книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства на всьому шляху їх існування взаємопов'язаний і становить єдиний історико-еволюційний процес. Книгознавство – найбільш загальне значення для сукупності знань про книгу як про матеріальний предмет. Воно вже не є комплексною наукою; цю стадію свого розвитку воно вже пройшло. Це комплекс споріднених наук, об'єктом яких є книга як річ матеріальної культури, а предмети дослідження в них різні². Таким чином, об'єктом книгознавчого знання служать усі факти і явища книги та книжкової справи, а також усі напрями книгознавчої діяльності, тобто всі види рукописної та друкованої книги (видань), усі процеси і форми

книжкової справи, в тому числі бібліотечно-бібліографічної, діяльність з їх організації та вдосконалення. Під предметом книгознавства слід розуміти сукупність проблем і завдань, пов'язаних з виявленням суті, закономірностей існування, розвитку, зміни форм книги та книжкової справи.

Книга, накопичуючи думки та зображувальний матеріал, передає від епохи до епохи, від народу до народу досягнення людської культури та цивілізації. За твердженням сучасної московської дослідниці К. І. Яцунок, одна з гіпотез сучасної науки полягає в тому, що фундаментальною базою культури будь-якого суспільства є його семантичне поле, значна частина якого представлена у вигляді сукупності текстів, які використовуються в даному суспільстві³. Отже, книгознавство може по праву бути віднесеним до числа наукових дисциплін, безпосередньо пов'язаних з культурологічною проблематикою. Це переконливо довів, зокрема, відомий книгознавець О. С. Мильников⁴.

Книгознавство – прикладна, функціональна наука. Але в кожній прикладній науці є фундаментальна проблематика, тобто проблематика сутнісних досліджень, які забезпечують необхідний саморозвиток науки, що тільки за таких обставин і при умові, якщо володіти досягнутими теорією знаннями будуть також і управління, і практики, стає реальною продуктивною силою⁵.

Книгознавча наука (у міжнародній термінології її найчастіше називають більш старим терміном – бібліологія⁶), як, втім, і всі дисципліни суспільного циклу, стоїть сьогодні перед необхідністю радикального оновлення, пошуку та виявлення нової парадигми – цілісної системи поглядів і уявлень, що логічно пов'язані між собою і адекватно відбивають процеси в книжковій

³ Яцунок Е. И. Книжные памятники Российской Федерации: аспекты реализации подпрограммы // Библиотековедение. – 2001. – № 5. – С. 12.

⁴ Мильников А. С. Книговедение и культура // Книга: Исследования и материалы. Сб. 57. – М., 1989. – С. 5.

⁵ Беловицкая А. А. Книга – это развившая себя до совершенства вторая сигнальная система // Книжное дело. – 1992. – № 2. – С. 7.

⁶ Люльфинг Г. Книговедение // Проблемы общей теории книговедения. – М., 1978. – С. 23–24.

¹ Фомин А. Г. Книговедение как наука: История и современное состояние. – Л., 1931. – С. 7.

² Черняк А. Я. История книги как наука (Опыт конструирования научной дисциплины) // Книга: Исследования и материалы. Сб. 59. – М., 1989. – С. 58.

Ковальчук Галина Іванівна, канд. іст. наук, зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ.

справі. Вона повинна служити для створення повного та історично достовірного уявлення про суспільну, культурну, наукову функції книги в кожну окрему історичну епоху. В історичному плані питання про функції книги є суттєвим, тому що воно визначає специфіку власне історико-книгознавчого підходу до книжкової продукції епохи, яка вивчається. Методологічну основу розвитку історико-книгознавчих досліджень складає філософія історії книжності. Відчутне філософське підґрунтя має і найбільш явне питання книгознавства – якість книги. Що таке «хороша книга»? Відповідь на це питання очевидна в практичній діяльності на інтуїтивному рівні, але досить складна на науковому рівні⁷. Виявлені в процесах виробництва й використання книги проблеми можна оцінити та вирішити за допомогою методів кваліології – науки про якість, яка охоплює філософські, соціально-психологічні, технологічні, економічні та інші аспекти якості⁸. Всі показники якості книги умовно розділяють на фізичні та змістовні. Величина фізичного руйнування залежить від технології виготовлення книги, якості поліграфічних матеріалів, умов користування книгою та її зберігання. Серед змістовних показників якості – релевантність (відповідність книги цільовому та читацькому призначенню), інформативність, читабельність (рівень наочності, зрозумілості, сприйняття й доступності інформації), книжковий дизайн. Вивчення будь-якої системи, у т. ч. «книга–якість», неможливе без глибокого проникнення в її структуру, оскільки структура визначає оформлення елементів у систему.

Окремі книзі чи групі книжок властиві характерні особливості, проте, як наголошував О. С. Мильников⁹, з неї не завжди роблять потрібні висновки. Стосовно цінних та рідкісних книжок, у т. ч. друкованих, абсолютно необхідним є їх попримірникове вивчення. Існує думка, що в рукописній книзі можливі різночитання, а в друкованій вони ролі не грають. Але кожен примірник може мати помітки, наліпки, вкладки, інші особливості, які вирізняють цей примірник, а може й весь тираж або його частину – так, багато стародруків мають варіанти, певні, інколи суттєві, відмінності в наборі, в ілюстративному оформленні тощо. Питання про читацьке користування інформацією стосовно старих книжок вирішується в т. ч. і завдяки власницьким записам на примірниках.

Книгознавця не цікавить зміст твору як такий – його цікавить певний зміст у певній формі: конкретний примірник, видання, серія, видавничий репертуар, книжкове зібрання. Отже, методичною базою власне книгознавчого дослідження є аналіз самих книжкових пам'яток, тобто їхнє матеріально-технічне втілення у поєднанні зі змістом і складом твору. Тільки таким чином можуть бути накопичені ознаки, що характеризують книгу тієї чи іншої епохи в цілому, типові для пев-

⁷ *Магазаник Л. Э.* Содержательный анализ книговедческих категорий // Книга и культура: Шестая Всесоюзная науч. конф. по проблемам книговедения. Секция общих проблем книговедения. – М., 1988. – С. 24–26.

⁸ *Гавенко С.* Про кваліологію книги // Друкарство. – 1996. – Липень–жовтень. – С. 1.

⁹ *Мильников А. С.* Книговедческие методы в источниковедении // Мат. Первой Всесоюзной науч. конф. по проблемам книговедения. – М., 1971. – С. 89.

них категорій книги. І тільки шляхом такого аналізу виявляються дрібні чи великі відхилення від норми або індивідуальні риси, що можуть свідчити про особливості виробництва, обставини виходу, побутування книги тощо. Такого роду аналіз часто дозволяє встановити факти та закономірності книжкового світу, а інколи й факти історії культури чи взагалі не задокументовані, чи лише побічно засвідчені. Наприклад, книгознавцю потрібно вивчати такі елементи книги, як бібліографічні матеріали в книжках XIX ст., списки передплатників. Базуючись на цих списках можна зробити надзвичайно цікаві висновки. Але це можливо, повторюємо, лише на основі широкого й комплексного вивчення, завдяки якому виявляються системи ознак, типових для книги кожної даної епохи, з одного боку, і для певних категорій книг незалежно від епохи – з другого¹⁰.

Таким чином, книгознавство насамперед користується історичними методами пізнання, з метою знайти адекватне місце книги в ряду досягнень культури. Оскільки ці пізнання можуть бути розповсюджені на сучасність і майбутнє, вони можуть набувати характеру аналітичної і навіть прогностичної науки. Книгознавство існує не само по собі; наслідки вивчення історії книги повинні впливати на видання та оформлення книжок і розвиток книжкової справи в наш час і в майбутньому.

Серед методів, що застосовуються в книгознавчих дослідженнях, можна назвати соціологічний, статистичний, наукового прогнозування, економічного аналізу тощо. Окреме місце займають функціональний та бібліографічний методи. За першим з них вивчення книги розглядається як цілісне явище, з урахуванням усіх її елементів; дослідження книги відбувається у взаємодії з читачем (дійсним або уявним). Користуючись цим методом, виявляють роль і місце книги в житті суспільства, її завдання та мету, культурну й наукову сутність книги. Бібліографічний метод полягає у вивченні, аналізі та оцінці творів друку на основі їх «зовнішніх даних». Бібліографічний метод дослідження має ту кардинальну відмінність від книгознавчого, що він, як правило, обмежується лише ресстрацією тих чи інших особливостей видань, відмовляючись від будь-яких висновків, хоча б вони були на поверхні.

Суто книгознавчим є друкарський (типографський) метод дослідження, коли книжка вивчається як пам'ятка матеріальної культури, твір поліграфічного мистецтва, що дозволяє виявити цінність і здійснити ідентифікацію видання чи пам'ятки писемності на підставі зовнішніх і внутрішніх елементів її оформлення: оправ чи обкладинки, шрифту, розміщення тексту, орнаменту, ілюстрацій та ін. У книгознавстві прийняті також аналітико-тематичний та типологічний методи вивчення книжкової продукції (до уваги беруться тематичний склад, типи та види видань), що застосовуються для дослідження цілих книжкових комплексів – у рамках одного чи групи видавництва, різних галузей знання, за той чи інший період історії. Всі названі методи можна застосувати до вивчення книги в 3-х основних аспектах її побутування: 1) окремого, одиничного примірника;

¹⁰ *Варбанец Н. В.* Вопросы методики исследования и книговедческие науки // Первая Всесоюзная науч. конф. по проблемам книговедения. – М., 1971. – С. 86.

2) у вигляді зібрання книг; 3) як книжкового репертуару певної історичної епохи¹¹. Зокрема, вивчення фондів і каталогів також передбачає використання загальних методів, притаманних книгознавству.

Важливість поєднання теоретичного та історичного моментів у освітленні книгознавчих проблем відзначалася неодноразово. Зокрема, ще М. В. Здобнов підкреслював, що «без раціональної теорії не може бути й раціональної практики, оскільки теорія є слідством історичних узагальнень колективного досвіду»¹². Книга як спосіб універсального відбиття дійсності є глобальним засобом інформації про розвиток культури людства. Проте розгляд всієї книжкової продукції в ретроспективі під кутом зору лише інформативності призводить до практичних та історичних прорахунків.

Теоретичні основи сучасної історії книги як галузі книгознавства певною мірою впливають на дослідження в галузі спеціальних дисциплін історичного книгознавства. Об'єктом історії книги є сама книга в історичному процесі її розвитку. Вивчення історії книги має і джерелознавче значення, оскільки книга – всеосяжне джерело, документ епохи. У цьому смислі історія книги має деякі риси допоміжної історичної науки.

І в історії книговидання, і в історії бібліотек, а також в інших дисциплінах можна збагатити досліджувану проблематику, як наголошував польський дослідник К. Мігонь¹³, якщо застосувати понятійний апарат загальної функціональної історії книги. Так, в історії друкарства, наприклад, позитивні наслідки матиме не концентрація уваги на біографічних або технологічних подробицях, а розробка таких проблем, як типологія видання, роль книговидання, книжковий репертуар тощо. В історії бібліотек на першому плані повинна знаходитись не історія створення та обладнання бібліотек або управління ними, а характер бібліотечних зібрань, форми користування книжками, фактична функція бібліотек. Загальний інтерес викликають, як правило, дослідження бібліотек певних учених, бібліофілів, що були не просто збирачами: ці бібліотеки відбивають дух епохи.

Предметом історичного книгознавства, як справедливо зазначала Н. В. Варбанець¹⁴, є дослідження тих категорій видань і примірників, які самі по собі, незалежно від змісту чи стану тексту (а інколи й від повноти примірника), за різними ознаками (епохою виникнення, способом виробництва, особливою роллю в історії книги, в історії культури чи громадського життя, оформленням, особливостями своєї долі) мають значення історичних першоджерел і пам'ятників (пам'яток), тобто того, що умовно визначається поняттям «рідкісна» книга. Оскільки це значення в усіх випадках властиве саме даному виданню чи даному примірнику (або категорії видань чи примірників), то й специфіка книгознавчого підходу до досліджень пов'язана з матеріальною автен-

тичністю першоджерел, і найдосконаліші відтворення можуть мати лише допоміжне значення (на відміну від текстологічного чи історико-джерелознавчого вивчення, яке в принципі може ґрунтуватися на відтвореннях і публікаціях). Так, стосовно видань XV ст. значення має їх кількість, тематичний репертуар, друк, облік шрифтів та орнаментики, зшивка зошитів, розташування набору та окремих елементів. Аналогічні прийоми роботи поширені і на книжки – історичні пам'ятки інших епох.

З часом і історико-культурні фонди загалом набувають функцій джерел, тобто самі стають об'єктом вивчення історії та культури. На перший план у формуванні таких фондів виходить функція відбору або експертизи цінності окремої книги чи зібрання в цілому. Можна вважати, що дослідження історії книги, якими займаються відділи стародруків та рідкісних видань, на сьогодні має вже риси самостійної історико-книгознавчої науки. Її об'єкту притаманний історизм.

Для створення надійної джерельної бази, що задовольнить потреби історика книги і книжкової справи, необхідно перш за все визначити обсяг поняття «джерело» стосовно до історико-книгознавчих досліджень. Вважаємо, що це, насамперед, самі книги як матеріальні пам'ятки духовної культури, весь історично сформований репертуар рукописної та друкованої книги. Крім того, допоміжними джерелами можна вважати опубліковані та архівні документи галузі в широкому розумінні, статистичні матеріали, відповідну наукову літературу, мемуари, щоденники, бібліографічні посібники, каталоги бібліотек та ін.

Погляд на книгу як історичне джерело утвердився серед істориків книги в 90-х роках¹⁵. Викликаний він був насамперед практикою опису рукописної книги, якій найбільш притаманні якості історичного документа й, одночасно, книги, адже в бібліотечній практиці постійно виникали питання: які зшитки описувати як актові документи, що поєднані оправою для кращого зберігання, а які як рукописні книги. Кодиколого-джерелознавче і в повному обсязі історико-культурологічне визначення рукописної книги належить Л. А. Дубровіній. За її дефініцією, «рукописна книга – окремий вид комплексного історичного джерела, який створювався у сукупності зовнішньої та внутрішньої книжкової форми і змісту на основі єдиних за походженням та призначенням ідеї, структури, технології, мистецтва, а також єдиної мети, яка обумовлюється його соціальними функціями»¹⁶. Рукописна книга завжди унікальна, неповторна, і в зв'язку з цим апріорі є рідкісною й цінною.

Форма книги, що залежала від тих чи інших матеріалів, економічних та технічних можливостей виробництва, але у великій мірі диктувалася й функцією книги, здавна входить до сфери книгознавства. Форму книги визначає також вид письма, шрифт і немовні знаки – наукова символіка, ноти та ін., їх еволюція та значення, а не їхній зміст. І книжкова графіка, художнє оформ-

¹¹ Баренбаум И. Е. Место библиотековедения и библиографоведения в системе книговедения // Мат. Первой Всесоюзной науч. конф. по проблемам книговедения. – М., 1971. – С. 43–46.

¹² Здобнов Н. В. История русской библиографии до начала XX в. – М., 1955. – С. 9.

¹³ Мигонь К. Проблемы исторического книговедения // Проблемы общей теории книговедения. – М., 1978. – С. 79.

¹⁴ Варбанець Н. В. Там само.

¹⁵ Франчук Є. І. Еволюція поняття «книга» як об'єкта книгознавства та джерелознавства // Український археографічний щорічник: Нова серія. Вип. 3/4. Український археографічний збірник. Т. 6/7. – К., 1999. – С. 395–399.

¹⁶ Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – С. 27.

лення, мистецтво книги в цілому є об'єктом книгознавства в певному аспекті – як частина форми книги¹⁷. Сьогодні демонстрація кращих зразків книг, зокрема давніх, має сприяти випуску нових книжок високої якості.

Історико-книгознавчий підхід передбачає висвітлення книжкової продукції будь-якої епохи через призму тієї ролі, яку вона грала в свій час, і адресується, окрім книгознавців, насамперед, історикам культури. Слід підкреслити, що узагальнююче вивчення книжок – історичних першоджерел і пам'яток – можливе лише в процесі робіт по опису відповідних бібліотечних зібрань, і чим вони багатші, тим більший матеріал дають для дослідницьких узагальнень. Від книгознавчої насиченості каталогів таких зібрань у прямій залежності – рівень вторинних історико-книгознавчих робіт. Саме у цьому полягає одне з найважливіших завдань книгознавців бібліотечної справи.

Книгознавча наука в рамках бібліотечної справи має свої специфічні задачі, зумовлені практичними цілями підвищення ефективності бібліотечної справи. Проте це не зводить наукову роботу книгознавців-бібліотекарів до прикладної, оскільки передбачає різномірний науковий пошук. Як зазначала Т. І. Кондакова, саме практична діяльність по формуванню, збереженню й пропаганді книжкових пам'яток служить фактичною основою для вирішення методологічних, історіографічних та джерелознавчих проблем історії книги як наукової дисципліни, для дослідження проблем цінної книги (книжкової пам'ятки) як специфічного аспекту дослідження книги в бібліотеках та ін.¹⁸ Таким чином, робота з бібліотечними фондами книжкових пам'яток – вид книгознавчої діяльності в бібліотечній справі, предметом і метою якої є забезпечення книгознавчими засобами процесу існування фондів, направленість на задоволення читацьких потреб.

В основу розподілу фондів на основні та історико-культурні, що по суті є фондами пам'яток історії та культури, у більш вузькому сенсі – фондами книжкових пам'яток – було покладено принципи колекційності та ретроспективності фонду, розуміння його як об'єкта історичних кодиколого-книгознавчих досліджень, а також музейно-архівні форми зберігання, як довели вітчизняні дослідниці Л. А. Дубровіна та Л. В. Муха¹⁹. Стародруки та рідкісні видання давно вже набули значення класичних колекцій бібліотечного типу.

Головним завданням відділів стародруків та рідкісних видань у галузі книгознавства є створення джерельної бази для книгознавчих досліджень, тобто продумане, планомірне формування колекцій, на підставі яких дослідники різних галузей знань зможуть вести наукові дослідження. У свою чергу робота з рідкісними й цінними виданнями передбачає поглиблене вивчення їхньої історії. Результатом цього вивчення є науково сформовані за книгознавчими ознаками фонди книжкових пам'яток, а також – як наслідок – карткові, друко-

вані, електронні каталоги, картотеки, наукові статті та монографії²⁰.

Саме слово «рідкісний», як подає його академічний словник української мови²¹, має такі основні відтінки: який трапляється, буває рідко; незвичайний; який виділяється серед інших своїми якостями, властивостями; чудовий.

Варто підкреслити, що книга, відома лише у кількох примірниках (рідкісна), може мати цінність, якщо вона важлива й користується попитом; у протилежному випадку вона має незначну цінність, незалежно від того, скільки примірників існує. Зведені національні каталоги, бібліографічні репертуари, що створюються в багатьох країнах, згодом дадуть уявлення про кількість збережених примірників тих чи інших видань у найбільших бібліотеках світу, і ця інформація дуже потрібна для визначення рідкісності та цінності книжки.

Кожна книжка – складне й різнобічне явище, для якого рідкісність є лише однією з рис, однією з характеристик. Для визначення цінності книжки рідкісність є далеко не першочерговим пунктом, хоча «з погляду вічності» в крупних державних сховищах (зокрема, у національних бібліотеках) для повноцінного репертуару певної епохи варто зберігати примірники видань, відсутніх в інших книгозбірнях.

Загально визнаним критерієм визначення рідкісних видань (не торкаємось рукописних книг, які, як ми вище домовились, всі є унікальними, неповторними) є їхня давність. Отже, книжки якого хронологічного періоду потрібно вважати стародрукованими? Безперечно, нижня межа – дата виникнення друкарства (середина XV ст.), бо весь комплекс стародруків становить виключний інтерес як початковий етап друкованої книжності – явища, значення якого в історії цивілізації важко переоцінити. Але верхні межі застосування терміну у різних країнах не співпадають – найчастіше XVII ст. або XVIII ст. – різниця 100 років! Раніше загальноприйнятим було вважати стародрукованими видання, випущені до 1700 р., тепер – до I чверті XIX ст., коли відбувалися суттєві зміни в технології друкарства та виробництві паперу й на зміну наполовину ручному виробництву прийшла механізація.

Окрім загальноприйнятого терміну «стародрук» інколи вживається термін «першодрук», який є не досить чітким і найчастіше застосовується для визначення перших видань, надрукованих у даному регіоні, іншими словами – це книжки, випущені в країні протягом певного періоду після виникнення на її території книгодрукування. Так, у Болгарії, наприклад, у 1806–1878 рр.²² Для України – з 1574 по 1800 р. включно²³. Як слушно зазначав Я. Д. Ісаєвич, для української книги така хронологічна межа має додаткове обґрунтування, оскільки саме в кінці XVIII ст. – 1798 року – вийшов друком перший твір нової української літератури – «Енеїда»

²⁰ Работа с редкими и ценными изданиями: Методические рекомендации. – М., 1985. – С. 3.

²¹ Словник української мови. – К., 1977. – Т. 8. – С. 557.

²² Старопечатная книга // Книговедение: Энциклопедический словарь. – М., 1982. – С. 517.

²³ Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у Львівських збірках (1574–1800) / Уклад Ф. П. Максименю. – Львів, 1975. – 128 с.; Ісаєвич Я. Д. Львівські видання XVI–XVIII ст.: Каталог. – Львів, 1970. – С. 1.

¹⁷ Мигонь К. Наука о книге. – М., 1991. – С. 87.

¹⁸ Кондакова Т. И. Роль книговедения в системе библиотек СССР // Шестая Всесоюзная науч. конф. по проблемам книговедения: Секция библиотечноговедения. – М., 1988. – С. 2.

¹⁹ Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція. – К., 1997. – С. 4.

І. П. Котляревського. До числа українських стародруків слід зараховувати також книжки, видані в Україні різними мовами, не лише українською чи церковнослов'янською. На пильну увагу книгознавців заслуговують і видання, що вийшли за межами України, але були призначені для українських читачів, наприклад, книги, надруковані Ш. Фіолем у Кракові 1491 р. Для повного уявлення про історію вітчизняних стародруків і для контролю над їх збереженням необхідно взяти на державний облік усі наявні примірники стародруків, не поділяючи їх на дублетні.

У книгознавстві є ще терміни, що до певної міри є синонімом рідкісної – унікальне видання, унікальним, унікальна книга, унікальним – книга, відома лише в одному або максимально в двох-трьох примірниках; примірник видання, єдиний у своєму роді, завдяки індивідуальним особливостям, що має літературне, наукове, художнє значення (наприклад, з рукописними авторськими правками, позначками видатного історичного діяча і т. п.)²⁴. Так, унікальним є видання «Азбуки» І. Федорова, тоді як, скажімо, його ж видання Острозької Біблії не є, строго кажучи, унікальним, хоча це безперечно дуже цінне видання – перше повне видання Біблії слов'янською мовою, і як всі стародруки, може впевнено вважатися цінним. А от примірник цього ж видання з т. зв. «віленськими листами» – 18 аркушів, надрукованих дрібнішим шрифтом – надзвичайна рідкісність. Або інший приклад: з історії бібліографії відомо, що видання праці С. О. Венгерова «История новейшей русской литературы» (СПб., 1885) було знищено в тиражі. Примірник цього видання, якщо його буде знайдено, вважатиметься унікальним. Відомо, що в 4-х примірниках зберігся «Катехізіс» Лаврентія Зизанія, що друкувався у Москві 1626–1627 рр., але так і не був випущений у світ. Дуже рідкісна і т. зв. Аннінська Біблія, тираж якої було знищено 1769 р.²⁵

Стосовно видань XIX–XX ст. (тобто не стародруків) усвідомлено, що далеко не всі видання (а іноземні для вітчизняної культури й XVIII ст.) можна віднести до цінних. У зв'язку з цим формування відповідних зібрань у бібліотеках виявлялося досить складним.

Співробітники відділу рідкісної книги Російської національної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедрина довели, що унікальний або абсолютно рідкісний характер конкретного примірника (чи сукупності примірників) визначається його індивідуальною долею, незалежно від рідкісності видання і навіть повноти примірника. Значимість його обумовлюється культурно-історичною, художньою або видавничо-друкарською цінністю: примірники чи цілі бібліотеки, що належали видатним історичним особам, зі слідами їх роботи, дарування, екслібрисами, помітками історичного характеру; примірники, оправлені відомими палітурниками, пам'ятки інтролігаторського мистецтва; надруковані на особливих матеріалах книжки, розфарбовані від руки; коректурні чи пробні відбитки, необрізані, цензурні примірники

²⁴ Унікальное издание // Книговедение: Энциклопедический словарь. – М., 1982. – С. 552.

²⁵ Немировский Е. Л. Вукол Михайлович Ундольский // Книжное дело. – 1995. – № 4–5. – С. 77.

тощо²⁶. Стосовно примірників, що належали до складу історично цінних бібліотек, джерелознавче значення має не лише наявність у даного власника того чи іншого видання, але підбір бібліотеки в цілому, характер поміток, оправи, тому цінність примірників підвищується їхньою сукупністю, навіть у тих випадках, коли бібліотека була розпорошена по різних книгозховищах.

Ставленню до книги як до живої сутності, розкриттю різноманітних зв'язків людини і книги, пізнанню книги як феномену культури вчить бібліофілість, яке можна певною мірою вважати також книгознавчою галуззю. Бібліофілість як соціокультурне явище виникло й розвивалося, здійснюючи свою основну функцію – виявлення й збереження книжкових пам'яток. Багатовікова історія бібліофілість – це, часто, історія спасіння книжкових скарбів²⁷.

Перший інтерес до бібліофіліської книги намітився у Франції ще у XVIII ст., що було пов'язано з багатьма факторами: розквітом мистецтва гравюри, винаходом особливих сортів паперу, виникненням вишуканого кола досвідчених цінителів і кристалізацією принципів колекціонування²⁸. Самого терміна ще не було, але частина тиражу могла друкуватися з деякими змінами, що робило дані примірники бажаними для знавців. Наприклад, могла змінюватися кількість гравірованих ілюстрацій та віньєток, вони могли навіть різнитися змістом або ступенем закінченості; об'єктом пошуків колекціонерів були примірники, віддруковані на веленовому папері, котрий ввозили з Англії в кінці XVIII ст. Зародження власне бібліофіліських видань слід віднести до XIX ст., коли в Європі починають використовувати для таких видань японський та китайський папір; до частини тиражу могли додавати окремі сюїти ілюстрацій або навіть малюнки автора. Головним же було вироблення системи сертифікації – всі примірники строго обмеженого тиражу обов'язково нумеруються, для окремих замовників випускають іменні примірники. На початку XX ст. з'являються книжки, створені художником від початку до кінця – в повному сенсі авторські видання. Вони створюються спочатку у Франції найвидатнішими художниками; тираж їх не перевищує 250–300 примірників. З часом одержує розповсюдження новий, так би мовити, стандарт бібліофіліських видань: м'яка обкладинка не наклеюється на книжковий блок, а обіймає сфальцьовані, але не зброшуровані аркуші.

Бібліофілість не належить до якоїсь галузі бібліології. Воно включає різні прояви любові до книги – від створення «бібліофіліської» книжки й збиральництва до психологічних і суспільних причин та наслідків цього феномену. На думку відомого польського книгознавця К. Мігоня, бібліофіліський аспект у книгознавстві – продуктивна дослідницька ланка, що допомагає вияви-

²⁶ Сборник методических материалов (Опыт работы. Вып. 1) / ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Отдел редкой книги. – Л., 1968. – С. 25–28.

²⁷ Петрицкий В. А. Библиофильство и пропаганда книжных памятников // Книга: Исследования и материалы. Сб. 66. – М., 1993. – С. 246.

²⁸ Севастьянов А. Книга – аристократ, или что такое «библиофильское издание»? // Книжное обозрение. – 1992. – 2 октября. – № 40.

ти різноманітність ролі і значення книги²⁹. І саме бібліофільські видання XIX–XX ст. найбільше підходять до нашої теми; вони безперечно є різновидами рідкісних та цінних видань.

Ще одним різновидом незвичайних, а отже рідкісних і цінних видань можна вважати мініатюрне видання, розмір якого не перевищує, як правило, 100x100 мм, набране і віддруковане невеликими за розмірами шрифтами. Є гіпотеза, що цей термін було введено В. М. Ундольським, який був одним з перших колекціонерів мініатюрних книжок³⁰. Так, описуючи одне з таких видань – «Молитвослов краткий», надрукований у Києві 1738 р. в 1/32 частку аркушу, В. М. Ундольський зазначав: «Навряд чи якась друкарня може змагатися в мініатюрних виданнях з Київською. Всі вони рідкісні <...>. Це наші Альди і Ельзевіри»³¹.

Активну діяльність з розкриття наповнення поняття «цінна» книга й, одночасно, з уточнення профілю комплектування розгорнув у 80-х рр. науково-дослідний відділ історії книги, рідкісних і особливо цінних видань (Музей книги) ДБЛ (нині – РДБ) у Москві. Цьому передували теоретичні напрацювання співробітників відділу, численні виступи на книгознавчих та бібліографічних конференціях, у тому числі ІФЛА, створення методичних рекомендацій з відбору, ідентифікації та опису різних категорій рідкісних видань, цілий ряд теоретичних статей у спеціальних періодичних виданнях та збірниках, написання дисертацій тощо.

Аналізуючи зібрання книжок XIX–XX ст. з Музею книги РДБ, вчені розглянули його з позицій книгознавчої термінології, під кутом зору: цінна книга як частина загального поняття «книга»; роль її компонентів, змісту, процесів створення та побутування у перетворенні в «цінну» книгу та ін. До числа цінних було віднесено ті видання XIX–XX ст., які відбивають найвищі досягнення суспільного розвитку в соціально-політичній, економічній, технічній, науковій, естетичній та інших галузях; книги, що є пам'ятками подій і епох величезної історичної значимості, фіксують важливі етапи життя класичних творів у суспільстві та книги, що служать унікальними джерелами для вивчення широкого кола важливих суспільних явищ³². Книга вважається цінною, якщо має одну чи одночасно кілька названих характеристик.

Була зроблена спроба ранжування: книги, цінні на рівні видання в цілому (було опубліковано досить довгий перелік груп книг XIX–XX ст., цінних на рівні видань), і книги, цінні на рівні окремих примірників. Так, умови побутування можуть зробити книгу цінною незалежно від того, який твір (класичний чи пересічний) у ній надруковано.

У загально-бібліотечній практиці найважливішими (і в цьому плані цінними) є найновіші видання, найбільш повні, що мають сучасний науковий апарат і т. п., які дещо зменшують значення попередніх видань. На відміну від них цінність рідкісних видань та примірників

²⁹ Мигонь К. Наука о книге. – М., 1991. – С. 93.

³⁰ Немировский Е. Л. Вукол Михайлович Ундольский // Книжное дело. – 1995. – № 4–5. – С. 77.

³¹ Відділ рукописів РДБ, ф. 704, карт. 22, № 2, арк. 26.

³² Работа с редкими и ценными изданиями: Методические рекомендации. – М., 1985. – С. 12.

(хоча вона далеко не завжди обернено пропорційна їх новизні) визначається іншими ознаками, котрі не залежать від безпосередньої актуальності змісту, наукового апарату та ін., і повторних перевидань не знижується. А для деяких хронологічних періодів і видів продукції вичерпна наявність перевидань становить особливу цінність, як і наявність перекладів різними мовами³³.

На сьогодні ознаками цінності книги вважаються етапність, унікальність, пріоритетність і меморіальність³⁴. Етапність характеризує книгу не тільки як документ, що адекватно і одномоментно відбиває найважливіші переломні етапи суспільного розвитку, але і як їх безпосередню приналежність і невід'ємну частину (книги Великої французької революції, Великої Вітчизняної війни та ін.). Унікальність відрізняє книгу як єдину в своєму роді, що збереглася в одному примірнику чи з індивідуальними особливостями, які мають наукове або історичне значення (автографи, додатки, записи власників, малюнки). Пріоритетність характеризує книгу як перше за часом видання творів класиків науки і літератури, інших творів, що мають принципово важливе значення для історії та культури, суспільно-політичного розвитку; пріоритетність стосується також перших зразків різних технік друку та книжкового оформлення. Меморіальність співвідносить книгу з життям та працею видатних особистостей, діячів держави, науки та культури, з роботою наукових та творчих колективів, а також з важливими історичними подіями та пам'ятними місцями. Колекційність характеризує книгу з точки зору її приналежності до колекцій, що мають властивості важливого історико-культурного об'єкта.

Важливими залишаються кількісні критерії цінності – малорозповсюдженість та рідкісність, проте застосовувати їх потрібно з урахуванням хронології та соціально-ціннісних властивостей книги. Обидва терміни – рідкісна й цінна – із самого початку їх запровадження не могли задовольнити ні вчених, ні практиків, оскільки в цих термінах були закладені властиві й самій книзі невизначеність і багатозначність.

Слово «книга» в нашій мові багатозначне. Ми називаємо книгами і певні тексти, і конкретні втілення цих текстів у матеріальну форму десятків несхожих один на одне видань, цілі тиражі таких видань і окремі примірники. «Книга–текст» набуває повноцінного існування у вигляді «книги–речі». Для переходу від автора до читача текст потребує спеціального розмноження, пристосованого до його розміщення, збереження й використання. Книга є невичерпно багатим предметом історико-культурних і практичних досліджень. Цілком погоджуємось з відомим дослідником мистецтва книги Ю. Герчуком³⁵: вона не може бути пізнаною в межах однієї якоїсь науки. Дійсно, книга – скарбниця інформації, особлива форма її організації і накопичення; книга є засобом спілкування, активним учасником соціального й культурного життя; книга – це технічна конструкція, пред-

³³ Сборник методических материалов (Опыт работы. Вып. 1) / ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Отдел редкой книги. – Л., 1968. – С. 24.

³⁴ Положение о книжных памятниках Российской Федерации: Проект. – С. 5–6.

³⁵ Герчук Ю. Художественная структура книги. – М., 1989. – С. 6.

мет масового виробництва, товар; книга також є продуктом художньої творчості. Кожен з цих пізнавальних, соціальних, культурних, технічних, економічних, художніх та інших аспектів книги ставить перед дослідниками особливі завдання й потребує своєї методики.

Слід підкреслити, що в книгознавстві досі немає єдиного формулювання такого, здавалося б, простого поняття, як книга. Лише в хрестоматійній книжці М. Ф. Яновського наведено більше п'ятидесяти формулювань³⁶, а скільки було зроблено після нього! У 70–80-х рр. з'явилося багато нових спроб дати вичерпне формулювання цього поняття, і кожен дослідник прагнув дещо змінити, поправити, уточнити попереднє твердження, висловити його по-своєму. Але при цьому всі дослідники погоджуються, що сутність книги полягає у фіксації смислової інформації з метою збереження передання її в часі і в просторі³⁷. Найголовнішим було погодження визначення книги як діалектичної єдності соціальної інформації, семіотичної та матеріальної (конструктивної) форми її представлення³⁸; матеріально-конструктивне розуміння форми книги – як закономірний результат (наслідок) книготворчої діяльності, зумовлений сукупністю суспільно-історичних умов, у яких вона здійснюється³⁹; характеристика процесу створення книги, за межами якого виявляється написання опублікованого в ній твору⁴⁰. Дуалізм історії книги як науки полягає в тому, що, з одного боку, вона є частиною книгознавства, а з другого – частиною історичної науки. Так, книжка з техніки є пам'яткою не лише книжкової культури певної епохи, але й розвитку технічної думки і виробництва у відповідний період⁴¹. Те саме можна сказати й про історію бібліотечної справи, бібліографії, книгознавства. Всі ці галузі історичної науки дуалістичні.

Дуалістичність книги породжує певні труднощі в її вивченні як цілісного феномена. Книга виникає внаслідок книготворчої діяльності, тобто діяльності по специфічному матеріальному втіленню твору. Проте твір складає хоч і основний, але не єдиний компонент її змісту. Давно з'ясовано і неодноразово доведено, що книга є одним з різновидів матеріального існування твору, побудованого в знаковій системі писемності, не порушує єдність твору і способу його матеріального існування – видання⁴². Іншими словами, книга є особливим компонентом культури, що в рівній мірі виступає як

³⁶ Яновский М. Ф. О книге: Опыт анализа понятия «книга». – К., 1929. – 188 с.

³⁷ Баренбаум И. Е. Функциональный подход и его применение в книговедении // Книга и социальный прогресс. – М., 1986. – С. 123.

³⁸ Гречихин А. А. Типологическая модель русской книги на начальном этапе ее развития // Проблемы рукописной и печатной книги. – М., 1976. – С. 31.

³⁹ Омеляничук С. П. О содержании книговедческой категории «книга»: «Издание в процессе движения» // Ленин и книга. – М., 1980. – С. 8.

⁴⁰ Ляхов В. Н. Очерки теории искусства книги. – М., 1971. – С. 105–108.

⁴¹ Черняк А. Я. История книги как наука (Опыт конструирования научной дисциплины) // Книга: Исследования и материалы. Сб. 59. – М., 1989. – С. 55–56.

⁴² Яцунок Е. И. О содержании понятия «ценная книга» применительно к издательской продукции XIX–XX вв. // Книга и социальный прогресс. – М., 1986. – С. 118.

продукт і матеріального, і духовного виробництва⁴³. Як тільки текст стикається з друкарським верстатом і його розтиражують, він стає безсмертним, навіть за умов невеликого накладу. Існують бібліотеки, є бібліофіли, і ніхто не може знати, де і за яких обставин «впливе» колись надрукований текст. Можливо, за сторіччя він стане літературною сенсацією, можливо, через два сторіччя хтось напише про нього наукову працю.

Від усвідомлення природи й сутності книги, від розуміння дійсного змісту категорії «книга» залежать практичні наміри, рішення й професійні дії на всіх рівнях матеріально-предметних форм існування книги і конкретно-історичних форм книжкової справи.

Отже, характеристика книги складається не лише зі значення змісту твору, який в ній опублікований, а головне – несе інформацію про книжкову культуру певної епохи. Цінність примірників, що складають фонди відділів рідкісних видань, можуть визначатися історичною цінністю видання, а також історичною цінністю певного примірника, як вже зазначалося. Крім того, цінність примірника залежить від його повноти, збереженості та загального фізичного стану, від характеру пізніших нашарувань, які не становлять історичного чи естетичного значення. У плані історичної цінності видання найбільшу рідкісність становлять примірники, максимально близькі до свого первісного (видавничого, книготоргового) вигляду, включаючи оправу (обкладинку, суперобкладинку), обріз берегів, форзац, видавничі та книготоргові оголошення, наклеєні етикетки певної книгарні тощо.

Незважаючи на те, що в сучасному книгознавстві термін «рідкісна» книжка активно вживається, бібліотекарі відповідних відділів давно відмовились від тільки кількісного критерію як головного і обов'язкового⁴⁴, розглядаючи його в сукупності з історико-культурним значенням видання. Надійно зберігати, захищати та пропагувати книжкові скарби можна лише спираючись на достатньо обґрунтоване знання того, що ж саме в майже неоглядних, за висловом С. І. Вавілова, «книжкових Гімалаях» безумовно заслуговує збереження навіки, адже зберігати й пропагувати всі книжки, що колись вийшли в світ, неможливо фізично.

У науковій літературі існує поняття «пам'ятка культури», різновидом якої, без сумніву, є книжка (чи книжна) пам'ятка. Взагалі пам'ятник або пам'ятка – ціннісна категорія, що охоплює результати людської діяльності, котрі у високій мірі відбили культуру та історичні особливості тієї чи іншої епохи і внаслідок цього стали об'єктом ціннісного ставлення⁴⁵. Таким чином, книга розглядається в ряду інших пам'яток історії та культури – наукових, літературно-художніх, зображувальних, архітектурних, музейних – але як особлива пам'ятка⁴⁶. Її

⁴³ Мильников А. С. Книга и культура // Книга и культура: Сб. – М., 1979. – С. 8.

⁴⁴ Книговедческое аннотирование и систематизация книжных памятников: Метод. рекомендации. – М., 1997. – С. 4.

⁴⁵ Дукельский М. Ю. Терминологические проблемы музейного предмета // Терминологические проблемы музееведения: Сб. науч. тр. – М., 1986. – С. 34.

⁴⁶ Яцунок Е. И. Проблемы создания единого фонда книжных памятников страны // Книга: Исследования и материалы. Сб. 64. – М., 1992. – С. 38.

специфіка визначається, знов-таки, сутністю книги як єдності опублікованого твору і способу його матеріального існування.

Цей термін – «книжкова пам'ятка» (рос. «книжный памятник») – було запропоновано у 80-х роках ХХ ст. Науково-дослідним відділом рідкісної книги (Музей книги) РДБ, який розробляє загальні принципи й порядок формування, організації, зберігання й використання книжкових пам'яток. Розробки НДВ рідкісних книжок РДБ є основою для роботи з фондами книжкових пам'яток незалежно від їх географічного розташування та відомчої приналежності, ними із вдячністю користуються співробітники спеціалізованих відділів бібліотек на всьому пострадянському просторі.

Дуже важливим було з'ясування питання, що відносити до книжкових пам'яток, а також визначення їх статусу (центральні, регіональні, місцеві), і взагалі: наскільки правомірним є виділення книжкових пам'яток у складі бібліотечних фондів.

Книжкова пам'ятка втілює у собі літературні, художні, наукові та інші пам'ятки; крім того, вона несе інформацію про те, де, коли, ким їх надруковано, прокоментовано, ілюстровано, поліграфічно відтворено відповідно до поставлених завдань і об'єктивних можливостей, тобто інформацію про книжкову культуру часу і ширше – про відбиття у кожному конкретному виданні сучасної йому історії та культури суспільства⁴⁷.

Безперечно, будь-яка книга є пам'яткою історії та культури свого часу. Проте мова йде все-таки про відбір і дбайливе збереження певної категорії видань. І тут дослідники знов зіткнулися з повною невизначеністю цих питань. Якщо розглянути відповідні Закони і підзаконні акти СРСР 70–80-х років, коли названі проблеми начебто активно розроблялися, дійдемо висновку, що тема була лише означена, проголошена, але не вирішена. От як було конкретизовано визначення документальних пам'яток (в т. ч. книжок) у Законі СРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» 1976 р. (ст. 5 I розділу): акти органів державної влади і органів державного управління, інші писемні та графічні документи, давні та інші рукописи і архіви, рідкісні друковані видання.

Насправді система принципів, за якими ті чи інші книжки можуть бути віднесені до «пам'яток історії та культури», склалася, як ми бачили, давно, і наше завдання не відкривати їх, а представити в чіткому вигляді.

В усвідомленні цього поняття дуже важливою є відповідь на питання, що саме становить цінність ви-

дання. Якщо рукописна книга завжди унікальна, неповторна, то друкована, в принципі, повинна бути однакова в усіх примірниках тиражу. Таким чином, пам'яткою історії та культури є: 1) всі примірники тиражу, що збереглися, якщо саме видання визнано пам'яткою друку; 2) особливий примірник видання, що саме не є пам'яткою; 3) примірники друкованої продукції, що входять до історично складеного комплексу – бібліотеки установи, вченого, бібліофіла – і оцінюються як пам'ятки лише в рамках цього комплексу, оскільки в такому зібранні, з одного боку, відбивається епоха, а з другого – особистість збирача. Формуючи принципи відбору книг-пам'яток, кожна бібліотека повинна враховувати ці параметри.

Параметрами цінності стають найрізноманітніші характеристики книги: сам факт публікації твору в певних історичних умовах, соціальна орієнтація книги, рівень текстологічної та редакторської підготовки, довідкового апарату, художнього оформлення, поліграфічного виконання⁴⁸.

Історико-культурне й наукове значення книжкових пам'яток багатоаспектне і поліфункціональне⁴⁹. У них відбиваються й через них розкриваються закономірності розвитку національних культур і світової культури; виражаються особливості та специфічні риси культурного процесу тих народів, які давно пішли зі сцени історії. Книжкові пам'ятки, як відзначає В. А. Петрицький, виявляють не лише багатобарвність духовного життя тієї чи іншої історичної епохи, але й служать наочним свідченням рівня розвитку матеріальної культури. За їх зовнішнім виглядом, за способом фіксації інформації дослідник може судити про характер не лише поліграфічного виробництва, але й суміжних виробництв – паперового, хімічного, машинобудівного тощо. Таким чином, книжкові пам'ятки – це своєрідні віхи часу, за якими історіку культури надається можливість вести відлік подій, що визначили розвиток як національної, так і світової історії та культури. У книжкових пам'ятках міститься дійсно універсальна можливість збереження й передачі від покоління до покоління колективної пам'яті людства у всіх видах його творчої діяльності. В. І. Вернадський підкреслював, що саме завдяки друкарству стало можливим розповсюдження по всьому культурному світу знання, «добытого много раньше, но остававшегося уделом немногих ученых трудов мудрецов»⁵⁰.

⁴⁸ Книговедческое аннотирование и систематизация книжных памятников: Методические рекомендации. – М., 1997. – С. 4–5.

⁴⁹ Петрицкий В. А. Библиофильство и пропаганда книжных памятников // Книга: Исследования и материалы. Сб. 66. – М., 1993. – С. 244–252.

⁵⁰ Вернадский В. И. Избранные труды по истории науки. – М., 1981. – С. 103.

⁴⁷ Кодак Н. Ф. Книга как комплексный референт историко-психологических образований // Актуальные проблемы оптимизации обслуживания читателей: 10-я науч. конф. Научной б-ки ТГУ: Тез. докл. – Тарту, 1986. – С. 40–42.

Тетяна КУЛАКОВСЬКА

Науково-інформаційна діяльність у науково-дослідних установах НАН України (2002 р.)

Сучасна наука не може існувати без інформації – ключового стратегічного ресурсу і одного з основних факторів подальшого розвитку суспільства. Досягнення високого рівня наукових досліджень передбачає оперативний доступ до наукових інформаційних ресурсів та інтенсивний обмін інформацією між ученими. Важливою складовою процесу наукових досліджень є науково-інформаційна діяльність, спрямована на пошук, упорядкування, аналітико-синтетичну переробку, збереження та поширення наукової інформації.

Науково-інформаційна діяльність у НАН України, яку здійснюють Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Інститут проблем реєстрації інформації НАН України (ІПРІ), Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 94 бібліотеки та понад 70 інших інформаційних підрозділів науково-дослідних установ (НДУ), зосереджується на таких основних напрямках: формування документно-інформаційного фонду як бази наукових досліджень; покращання інформаційно-бібліотечного забезпечення вчених на основі впровадження технологій, що надають можливість використання світових інформаційних ресурсів; поширення результатів науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності установ Академії шляхом підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів, формування БД, електронних бібліотек з певних галузей науки та представлення власних інформаційних продуктів і ресурсів у світовій комп'ютерній мережі.

НБУВ – головна всеукраїнська бібліотека, загальнодержавний комплексний бібліотечно-інформаційний, науково-дослідний, науково-методичний центр, що очолює науково-інформаційну діяльність установ НАН України, має свою мережу бібліотек та інформаційних підрозділів академічних науково-дослідних установ.

Згідно з «Положенням про Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського», затвердженим Постановою Президії НАН України № 190 від 06. 06. 1996 р., НБУВ здійснює бібліотечно-інформаційне забезпечення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, загальнодержавних наукових програм і проектів шляхом:

- комплектування, постійного зберігання та забезпечення доступу до створених в Україні документів на всіх видах носіїв інформації;
- формування головної загальнодержавної колекції світової літератури;
- забезпечення доступу до світових інформаційних ресурсів;
- централізованого комплектування бібліотек України, зокрема, бібліотек НДУ НАН України іноземною літературою, БД шляхом передплати, міжнародного книгообміну, розподілу міжнародних надходжень літератури;
- централізованої каталогізації іноземних документів та організації зведеного електронного каталогу;
- координації роботи в створенні комп'ютерної бібліотечної мережі України і загальнодержавного комп'ютерного центру корпоративної каталогізації і підтримки зведеного електронного каталогу бібліотек України;
- науково-методичного і організаційного сприяння підвищенню кваліфікації бібліотечних фахівців.

НБУВ є загальнодержавним інформаційно-аналітичним центром, організовує діяльність Служби інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ) вищих органів законодавчої, виконавчої і судової влади України.

Як науково-дослідна установа НАН України НБУВ досліджує проблеми інформатизації бібліотек, зокрема, формування і взаємовикористання інформаційно-бібліотечних ресурсів, удосконалення і приведення їх у відповідність до зростаючих інформаційних потреб науки, зміни типо-видової структури інфоресурсів бібліотек, співвідношення традиційних і нових джерел інформації, власних і мережевих ресурсів, створення і розвитку комп'ютерних технологій у бібліотечній галузі; вдосконалення класифікацій, каталогізації з метою забезпечення сумісності інформаційних ресурсів на загальнодержавному і міжнародному рівнях; діяльності інформаційно-аналітичних служб.

Інформаційно-бібліотечне забезпечення наукових досліджень здійснюється також бібліотеками й інформаційними підрозділами НДУ НАН України, що виконують такі функції:

- формування галузевих інформаційно-бібліотечних ресурсів (комплектуювання, опрацювання, орга-

Кулаковська Тетяна Леонтіївна, учений секретар Інформаційно-бібліотечної ради НАН України.

нізація фонду і довідково-пошукового апарату, придбання БД вторинної інформації і формування БД власної генерації);

- організація і здійснення послуг з надання джерел інформації;
- інформування про власний фонд і світовий потік документів;
- тематичне інформування.

Внаслідок структурно-функціональних та кадрових змін протягом останніх років інформаційні підрозділи НДУ НАН України посилили свою інформаційно-аналітичну функцію. Це підтверджують результати анкетування, яке постійно проводить НБУВ і на основі узагальнення отриманих даних готує щорічний звіт про науково-інформаційну діяльність Академії наук. Діяльність цих підрозділів спрямована на створення аналітичної інформації, проведення патентно-ліцензійних досліджень (54%); розробку і впровадження стандартів, технічної документації; інформаційний супровід науково-технічних програм і проектів (28%). Застосовуючи нові технології, ці служби створюють БД аналітичних оглядів, перекладів, стандартів, патентів, ліцензій, виконаних НДР; адресної, бібліографічної, фактографічної інформації, отриманої внаслідок науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності установ. У більшості НДУ інформаційна діяльність здійснюється інформаційними підрозділами у взаємодії з бібліотеками.

Розглянемо основні напрями науково-інформаційної діяльності в установах НАН України, основа якої – у формуванні документно-інформаційної бази вітчизняної науки. Інформаційний потенціал НБУВ, бібліотек та інформаційних підрозділів НДУ НАН України постійно зростає, і сьогодні це сукупність традиційних друкованих фондів загальним обсягом 28,5 млн прим., фондів кумулятивної машиночитаної інформації, баз даних, доступ до яких вони забезпечують.

Незважаючи на швидкий розвиток нових інформаційних технологій, наукова література до сьогодні залишається головним каналом і джерелом поширення результатів наукових досліджень, а також головним «сховищем» наукових знань. В умовах безперервного зростання обсягів інформації в світі та постійного збільшення вартості друкованих видань, не маючи можливості придбати всю необхідну літературу, бібліотеки НДУ НАН України координують комплектування наукових видань і, перш за все, передплату наукових журналів, у т. ч. іноземних – визнаного у всьому світі головного каналу і джерела оприлюднення результатів наукових досліджень.

Передплата наукових журналів здійснюється на відкритих торгах на основі обговорення тендерних пропозицій їх учасників. Проведенню тендерів передують копітка робота по вивченню каталогів передплатних агенцій, мета якої – максимально зберегти репертуар видань, що складався десятиріччями з урахуванням тематики наукових досліджень установ, завдань бібліотек НАН України, інформаційних потреб основних категорій

їх користувачів, та використати переваги цінових пропозицій фірм-конкурентів.

Бібліотеки НДУ близького профілю за домовленістю передплачують вітчизняні, російськомовні країн СНД, і особливо реферативні журнали Всеросійського інституту науково-технічної інформації (ВІНІТІ) у такий спосіб, щоб у сукупності забезпечити своїх читачів основними галузевими виданнями. Зведені списки цієї передплати, підготовлені НБУВ, сприяють активному використанню видань бібліотеками мережі.

Важливим джерелом придбання актуальної зарубіжної наукової літератури є міжнародний книгообмін, що здійснює НБУВ з 1105 науковими установами 66 країн світу, та децентралізоване надходження іноземних видань, що в 2002 р. становило 60% всього обсягу надходжень документів до фондів бібліотек НДУ. НБУВ регулярно надає установам Академії інформацію про отримані нею та бібліотеками мережі іноземні наукові журнали і монографії. Ця інформація – основа для регіонального кооперування в галузі комплектування іноземною літературою – служить довідковим апаратом для роботи міжбібліотечного абонементу, для доукомплектування виданнями на мікроносіях чи ксерокопіями.

Документно-інформаційні ресурси установ НАН України поповнюються виданнями національних академій наук, обмін якими на безоплатній основі з 1996 р. здійснює НБУВ – базова організація Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів національних академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук (МААН), створеної з метою сприяння відновленню єдиного наукового простору, наукових зв'язків країн СНД. До складу Ради входять директори наукових бібліотек та науково-інформаційних центрів національних академій наук Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Росії, Таджикистану, Узбекистану, України. Одним з головних завдань цієї організації згідно з «Положенням про Раду» є регулярний обмін інформаційними матеріалами, взаємодія використання інформаційних ресурсів для оптимальної організації інформаційного забезпечення науки в академіях наук країн Співдружності. З цієї метою НБУВ постійно надсилає установам – членам МААН наукові видання НАНУ, отримує енциклопедичні та довідкові видання, монографії, наукові збірники. Так, у зв'язку з «Роком України в Російській Федерації», і враховуючи традиції наукового співробітництва наших країн, Російська академія наук у 2002 р. передала в дар НАН України 3500 прим. книг і журналів – видань РАН.

В останні роки відбуваються зміни в стратегії формування документно-інформаційних ресурсів Академії, пов'язані із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Зокрема, впроваджується така поширена у світі форма кооперації роботи бібліотек, як створення консорціумів для закупівлі права доступу до повнотекстових БД видавництва світу. З 2000 р. бібліотеки України мають можливість доступу до БД EBSCO – це понад 5500 повнотекстових електронних журналів, газет, бюлетенів новин, близько 1300 брошур і довідників.

З вересня 2002 р. діє новий проект, фінансований Міжнародною асоціацією сприяння співробітництву з науковцями країн СНД (INTAS), за яким працює ряд бібліотек НДУ, зокрема Радіоастрономічного інституту, Інституту радіофізики і електроніки ім. О. Я. Усикова, Інституту монокристалів, Інституту молекулярної біології та генетики, Головної астрономічної обсерваторії, Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна. Проект функціонуватиме до березня 2005 р. і забезпечуватиме доступ до електронних ресурсів таких видавництв, як Springer (470 журналів – медицина, фізика, хімія, біологія, біохімія та біля 30 – гуманітарні науки), Backwell Science (278 журналів – соціальні та гуманітарні науки), а також до електронних журналів та баз даних: Biological Abstracts (біологія, біомедицина, біотехнологія), NTIS (техніка, інформатика, комп'ютерні технології), Econlit (економіка, бізнес, фінанси, банківська справа), E-Psych (психологія), Art Abstracts (архітектура, дизайн, мистецтвознавство), Spin (фізика, астрофізика), Kluwer (електронні книги).

Інформаційні ресурси наукових бібліотек поповнюються за рахунок придбання кумулятивної інформації провідних бібліотечних та інформаційних центрів світу, видавництв, наукових установ, що випускається на оптичних компакт-дисках. Так, у Головній астрономічній обсерваторії використовуються компакт-диски з інформацією астрономічних установ світу; в Морському гідрофізичному інституті до послуг користувачів океанологічна, океанографічна інформація на CD-ROM; в Інституті ядерних досліджень – БД Міжнародної системи ядерної інформації (INIS).

Національні бібліографічні репертуари зарубіжних країн, каталоги найбільших бібліотек світу, багатотомні енциклопедичні видання, повнотекстові БД наукових видань найбільших видавництв світу, бібліографічні, реферативні, повнотекстові політематичні БД та БД з певних наукових напрямів, записані на компакт-дисках БД Інституту наукової інформації США, ВІНІТІ, використовують такі установи НАН України: НБУВ, ІПРІ, бібліотеки Радіоастрономічного інституту, Фізико-технологічного інституту металів та сплавів, Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова, Інституту металофізики ім. Г. В. Курдюмова, Інституту фізики напівпровідників, Інституту надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля, Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна, Головної астрономічної обсерваторії. ІПРІ видає на компакт-дисках БД реферативної інформації провідних інформаційних центрів світу.

Актуальною є проблема освоєння установами НАН України можливостей Інтернет-технологій. Так, в Україні діє понад 9000 серверів Інтернету, кількість веб-сайтів на них перевищила 1 млн. Співробітники НДУ, в яких створені локальні комп'ютерні мережі з виходом в Інтернет, користуються БД усіх інформаційних підрозділів установи, зібраннями електронних книг та жур-

налів, інформаційними ресурсами, представленими на бібліотечних веб-серверах, здійснюють пошук у віддалених БД.

Комп'ютерні комунікації є для вчених Академії необхідною складовою наукової діяльності. Науковці установ НАН України користуються для міжнародного співробітництва електронною поштою, беруть участь у дистанційних експериментах, у наукових проектах міжнародних наукових центрів (Інститут фізики напівпровідників, Інститут механіки ім. С. П. Тимошенка, Інститут надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля, Інститут загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського, Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного, Інститут регіональних досліджень, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інститут соціології, Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця, Рада по вивченню продуктивних сил України, Морський гідрофізичний інститут, Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б. І. Веркіна).

З метою просування на світовий інформаційний ринок власної оригінальної конкурентоспроможної продукції, використовуючи можливості сучасних інформаційних технологій, у 50% установ Академії організовані веб-сайти, де крім інформації про установу та основні напрями наукової діяльності представлена інформація про видання НДУ, виконані НДР, патенти, авторські свідоцтва, зміст наукових журналів з анотаціями, БД, електронні видання. На веб-сайті Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка представлені електронні версії «Шевченкової енциклопедії» і зміст журналу «Слово і час», створено путівник по унікальних фондах рукописів. Веб-сайт Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна забезпечує користувачам вільний доступ до електронного інформаційного дайджеста «Біотехнологія», в якому представлені аналітико-оглядові матеріали з генетичної інженерії, сільськогосподарської та медичної біотехнології, проблем біобезпеки; до БД друкованих праць співробітників Інституту, а також захищених за останні десять років дисертацій.

Інформаційні ресурси ряду інститутів (зокрема, зміст журналу «Проблеми прочности» Інституту проблем міцності за 1969–2002 рр.; підготовлений Інститутом фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського бібліографічний покажчик опублікованих робіт за 1985–2002 рр.) демонструються на веб-сайті НБУВ.

Загальнодоступні інформаційні ресурси НБУВ – це представлений на веб-сайті Бібліотеки онлайн-банк даних, що включає 25 тис. файлів обсягом 2,5 GB, у тому числі: каталог поточних надходжень до фондів Бібліотеки з 1994 р. і картотеки видань світового репертуару з 1980 р. загальним обсягом понад 2,2 млн бібліографічних записів; загальнодержавна реферативна база даних, яка розкриває зміст української наукової літератури з 1998 р., обсягом 70 тис. записів; фонд електронних документів (комп'ютерних версій книг, статей з журналів, авторефератів дисертацій) – 15 тис. найменувань. Робота зі створення наукової електронної бібліотеки у НБУВ триває. Так, лише у 2002 р. отримано, оп-

рацьовано й включено до наукової електронної бібліотеки 7 тис. повнотекстових документів, значну частину яких становили автореферати дисертацій, захищених в Україні.

Подальшого розвитку набула ресурсозберігаюча технологія формування загальнодержавної реферативної БД, що здійснюється на кооперативних засадах НБУВ та Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України. Організовано одержання реферативної інформації безпосередньо з наукових журналів України, зокрема з «Вісника НАН України», «Вісника Тернопільського державного технічного університету», «Технология и конструирование в электронной аппаратуре», які представлені в онлайн-режимі на веб-сайтах різних установ та організацій, для наступного включення цієї інформації до загальнодержавної реферативної бази даних і Українського реферативного журналу «Джерело». У 2002 р. вийшло 18 номерів трьох галузевих серій Українського реферативного журналу «Джерело». Поряд з друкованою версією цього журналу здійснюється випуск його електронної копії на компакт-дисках, а на веб-сайті НБУВ надається онлайн-доступ до реферативної бази даних засобами Інтернету, що забезпечує отримання найновіших даних, оскільки інформація на сайті стає доступною користувачеві ще до виходу з друку Українського реферативного журналу.

Електронними ресурсами НБУВ щодня користується 900–1200 абонентів з унікальними Інтернет-адресами, яким надається 14–16 тис. файлів. У 2002 р. кількість користувачів зросла у порівнянні з попереднім майже вдвічі.

Бібліотеки НДУ, у фондах яких наявні документи на електронних носіях, формують електронні бібліотеки з певних галузей науки. В Інституті фізики напівпровідників функціонує електронна бібліотека праць Міжнародного товариства дисплейної техніки (SID) та Міжнародного товариства оптичної техніки (SPIE), яка включає збірники міжнародних конференцій та понад 120 назв журналів, починаючи з 1996 р. В Українському центрі ядерних досліджень (Інститут ядерних досліджень) до послуг користувачів електронна бібліотека експериментальних даних ядерних реакцій CSISRS. Робота зі створення електронної бібліотеки з проблем морських наук продовжується в Інституті біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, де працівниками бібліотеки здійснюється оцифрування документів на паперових носіях.

Тематичні путівники, каталоги-навігатори по ресурсах Інтернету створюються в Інституті соціології, Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця, Інституті електродинаміки, Інституті фізики напівпровідників, Раді по вивченню продуктивних сил України, Фізико-технічному інституті низьких температур ім. Б. І. Веркіна, що дає змогу оперативно орієнтуватися в інформаційному масиві глобальної мережі; постійно аналізуються Інтернет-ресурси та їх використання.

Одна з найважливіших проблем, яку вирішують бібліотеки та інші науково-інформаційні підрозділи НАН

України сьогодні, – це розширене впровадження електронних технологій у розвиток національних інформаційних ресурсів. В Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна, Інституті зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Інституті гідромеханіки, Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституті радіофізики і електроніки ім. О. Я. Усикова, Інституті соціології, Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, Фізико-технічному інституті низьких температур ім. Б. І. Веркіна, Державному природознавчому музеї та інших створено електронні каталоги та картотеки, власні автоматизовані банки даних для збереження, накопичення і використання оглядово-аналітичної, бібліографічної, фактографічної інформації, отриманої внаслідок науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності установ. Майже в усіх установах є БД аналітичних оглядів, стандартів, патентів і ліцензій, перекладів, спільно з бібліотеками організовано електронні картотеки друкованих праць співробітників установ. Це, зокрема, БД з металургійного виробництва (Інститут чорної металургії ім. З. І. Некрасова); архів та банк даних соціологічної інформації, що містить 25 масивів даних репрезентативних загальноукраїнських соціологічних опитувань (Інститут соціології); БД з біотехнології та біобезпеки (Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна); БД «Бурштини» з фондів Державного природознавчого музею; БД РЖ «Джерело» та «Депозитарій інновацій» (Інститут проблем реєстрації інформації); БД із зварювання та споріднених технологій, на основі якої бібліотека Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона протягом багатьох років випускає бюлетень сигнальної інформації «Сварка и родственные технологии», котрий передплачують понад 100 абонентів – наукових організацій України, Білорусі, Росії. Передплатники мають змогу отримати копії статей, інформація про які вміщена у даному виданні.

Поповнюються інформацією БД національної бібліографії у НБУВ та ЛНБ ім. В. Стефаника. На основі цих БД у 2002 р. видано в серії «Національна бібліографія України» п'ятий випуск бібліографічного покажчика «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», матеріали до повного видання української періодики XIX–XX ст., зокрема, «Українська преса. Хрестоматія. Т. 2. Преса Галичини 60-х років XIX ст.» (ЛНБ ім. В. Стефаника). Формуються БД українського нотографічного репертуару з фондів НБУВ, зокрема, БД «Вокально-хорові твори українських композиторів, 1917–1920 рр.», «З історії музичної спадщини України XVIII–XX ст.»; БД видань зарубіжної україніки. Інститут біографічних досліджень НБУВ формує комп'ютерну БД біографічної та біобіографічної інформації «Національна біографістика», «Джерела національної біографістики». Інститут архівознавства НБУВ наповнює БД Архівного фонду НАН України матеріалами про історію установ Академії, видатних учених України, склад архівних фондів, їх обсяг, видову структуру.

Нарощуються обсяги, розширюється та удосконалюється структура і тематика БД оперативної інформації

з актуальних питань політичної і соціально-економічної ситуації в Україні, які готуються для управлінських структур спеціалізованими підрозділами НБУВ, зокрема Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Фондом президентів України. Так, для оперативної інформаційної роботи СІАЗ сформовані і постійно поповнюються БД «Україна: події, факти, коментарі», «Політичне життя» тощо. Інформаційні потреби користувачів різних категорій, у тому числі владних структур, забезпечує видання на основі цих БД аналітичного журналу «Україна: події, факти, коментарі», що є якісно новим, підготовленим за принципом «інформація на базі інформації» виданням з актуальних питань суспільного розвитку; підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів, основні теми яких – проблеми оборони та безпеки України; взаємовідносини України з НАТО, ЄС, Росією, СНД; проблеми ГУУАМ (транснаціонального проекту «Грузія – Україна – Узбекистан – Азербайджан – Молдова»); діяльність політичних партій та громадських організацій у контексті виборів до Верховної Ради України, створення парламентської більшості та формування коаліційного уряду; боротьба з корупцією та організованою злочинністю; питання розвитку соціальної сфери.

На основі аналізу матеріалів Інтернет-видань про Україну видається щоденний інформаційний бюлетень «Резонанс» та електронний бюлетень «Україна регіональна». З метою вдосконалення процесу підготовки оперативних матеріалів про життя регіонів України в СІАЗ ведеться значна робота по створенню карти електронних інформаційних ресурсів регіонів України.

Фондом президентів України НБУВ здійснюється постійний прес-моніторинг соціально-політичних процесів у державі із застосуванням автоматизованих систем обробки ключових фрагментів публікацій у режимі щоденного відстеження реакції преси на політичні події та залучення широкого кола джерел (понад 300 видань). Переглядаються та вдосконалюються принципи побудови таких систем, вимоги до підготовки інформаційних матеріалів для наповнення БД. Поповнюються БД за такими темами: «Преса про вибори до Верховної Ради України», «Преса про політичні партії України», «Преса про політичних діячів України». На основі аналітико-синтетичного опрацювання БД видаються щотижневі аналітичні огляди зі статистичними таблицями.

На основі моніторингу сучасних суспільних явищ готують аналітичні матеріали для владних структур і НДУ НАН України, зокрема, Інститут соціології, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут економічного прогнозування, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Так, Інститут соціології на основі цих матеріалів підготував ґрунтовні видання «Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін», «Украинское общество от выборов до выборов. Социологический мониторинг, 1994, 1998, 2002».

Науково-інформаційні підрозділи НДУ здійснюють аналіз інформації в конкретній предметній галузі, ство-

рюють і підтримують БД, прогнозують на цій основі розвиток наукових напрямів (Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інститут соціології, Інститут монокристалів, Інститут радіофізики і електроніки ім. О. Я. Усикова, Інститут біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, Головна астрономічна обсерваторія). Прикладом може бути діяльність інформаційного центру «Біотехнологія» на базі Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна, спрямована на створення інформаційної мережі з біотехнології та біобезпеки. Центр формує БД публікацій та НДР з біотехнології; БД міжнародних правових документів, які регулюють створення генетично модифікованих організмів; готує аналітичні огляди, залучаючи до співпраці провідних українських та зарубіжних експертів у даній галузі; видає дайджест «Біотехнологія» та його електронну версію.

Функції інформаційних лідерів відповідних галузей науки виконує і низка бібліотек НДУ, зокрема, бібліотека Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, на базі якої створено Центр з організації доступу до інформаційних ресурсів Інтернет та розповсюдження електронних публікацій у галузі морських наук і проблем екології; бібліотеки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, Головної астрономічної обсерваторії; науково-інформаційні відділи Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка та Інституту соціології, які функціонують на базі наукових бібліотек цих установ.

Вагомий внесок у збагачення інформаційних ресурсів Академії – це видання наукових журналів та збірників, які є оперативною і ефективною формою поширення наукових здобутків; галузевих словників, довідкових та енциклопедичних видань, статистичних збірників, аналітичних матеріалів, що готуються інститутами. Установи Академії беруть активну участь у підготовці багатотомних видань, зокрема, «Енциклопедії сучасної України», «Юридичної енциклопедії», «Енциклопедії історії України», двотомного меморіального альманаху «Золоті імена України». Так, у 2002 р. наукові збірники, журнали, матеріали міжнародних конференцій вийшли друком в Інституті геохімії, мінералогії та рудотворення, Інституті біоорганічної хімії та нафтохімії, Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна, Інституті імпульсних процесів і технологій, Фізико-хімічному інституті ім. О. В. Богатського, НБУВ, ЛНБ ім. В. Стефаника. Інститут фізики конденсованих систем підготував «Фізичний збірник Наукового товариства імені Т. Шевченка» (про діяльність учених-фізиків – дійсних членів НТШ від початку його заснування) та «Українсько-французький словник фізичних термінів»; Інститут проблем рестрації інформації – науковий збірник «Інформаційні технології і безпека»; Морський гідрофізичний інститут – електронну версію «Physical Oceanography». Наукові збірники підготували у 2002 р. науковці Ради по вивченню продуктивних сил України («Продуктивні сили і регіональна економіка», «Економіка природокористування і охорона навколишнього середовища», «Еконо-

міка промисловості України»); Інституту регіональних досліджень (статистичний збірник «Регіони України: економіко-статистичні порівняння»); Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди («Філософський енциклопедичний словник», «Мультиверсум: Філософський альманах», у серії «Політичні ідеології» – «Лібералізм: Антологія»).

Необхідно зазначити, що бібліотечні фахівці постійно беруть участь у підготовці до друку наукових видань установ, зокрема, готують анотації та переклади матеріалів, редагують бібліографічні списки літератури до монографій, індексують статті до збірників наукових праць, журналів, тез конференцій тощо. Особливо активно цю роботу проводять бібліотеки Інституту проблем кріобіології та кріомедицини, Інституту геотехнічної механіки, Інституту технічної механіки, Інституту геологічних наук, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституту економіки промисловості, Інституту фізики конденсованих систем, Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка. Роботу з наукового та бібліографічного опрацювання рукописних матеріалів (1819–1939 рр.), серед яких – архів засновника Державного природознавчого музею В. Дзедушицького, листування з установами багатьох країн світу, здійснює бібліотека цієї установи.

Щорічно збільшується кількість та урізноманітнюється видова структура інформаційно-бібліографічних видань, що їх готують бібліотеки спільно з інформаційними підрозділами НДУ, іншими установами та організаціями. Це випуски каталогів та покажчиків рукописних фондів, стародруків, музичних і образотворчих видань з фондів НБУВ і ЛНБ ім. В. Стефаника; біобібліографічні покажчики, списки нових надходжень літератури до фондів бібліотек НДУ, що регулярно друкуються в наукових журналах установ НАНУ.

Слід зазначити, що для науково-інформаційної діяльності в установах НАН України сьогодні характерне посилення інформаційної функції бібліотек, які традиційно є посередниками між користувачами та інформаційними ресурсами в конкретній галузі науки і розвиваються як її важливий елемент. У зв'язку з цим бібліотечним фахівцям необхідні нові професійні та комунікативні навички, знання з управління ресурсами, маркетингу, в галузі інформаційних систем. Результати вивчення рівня науково-інформаційної діяльності бібліотек НДУ, здійсненого відділом бібліотекознавства НБУВ у 2002 р., підтвердили, що більшість бібліотек мережі вже сьогодні виконують функції інформаційних центрів, а рівень професійної компетентності більшості бібліотечних фахівців відповідає професійним вимогам до науково-інформаційних працівників.

Враховуючи сьогочасні вимоги до рівня інформаційної культури бібліотечно-інформаційних фахівців НДУ та ситуацію, яка склалась в інформаційній сфері НАН України, НБУВ як головний науково-інформаційний та науково-методичний центр за підтримки Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, Асоціації

бібліотек України та Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів МААН порушувала перед Президією НАН України питання про реорганізацію бібліотек НДУ в науково-інформаційні підрозділи та надання працівникам після відповідної атестації статусу науково-інформаційних спеціалістів. Перепідготовку та атестацію працівників бібліотечно-інформаційної сфери Академії варто організувати на базі НБУВ.

Підсумовуючи все вищевикладене, слід наголосити, що ключовими проблемами науково-інформаційної діяльності НДУ НАН України є формування, взаємобмін та взаємовикористання інформаційних ресурсів, створення інтегрованої інформаційної системи Академії на основі освоєння передових інформаційних технологій. У зв'язку з цим Бюро Відділення історії, філософії та права НАН України прийняло рішення про створення на базі веб-сайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Інтернет-порталу з соціогуманітарних наук (протокол № 1 від 20. 03. 2003 р.) як складової порталу «Наука України» з метою представлення в мережі Інтернет інформаційного ресурсу про діяльність установ НАН України, поглиблення їх інформаційної взаємодії з суспільством, активізації формування наукової електронної бібліотеки.

Таким чином, виходячи з загальноцивілізаційної тенденції переходу до інформаційного суспільства, видається за доцільне:

- забезпечення входження всіх НДУ до Інтернету;
- підвищення пропускнуої спроможності каналів користування Інтернетом для оперативного доступу до світових інформаційних ресурсів;
- систематичне представлення наукових здобутків інститутів на їхніх веб-серверах;
- створення на базі Інтернет-сервера НБУВ порталу «Наука України», що вмещуватиме інформацію про наукову діяльність установ НАН України та їх інформаційні ресурси, зокрема, БД відкритого користування, комп'ютерні версії наукових публікацій, зведена електронна картотека праць співробітників НАН України;
- започаткування на базі веб-сайту НБУВ загальнодержавного електронного наукового журналу, що являтиме універсальну та структуровану за галузевою ознакою сукупність електронних публікацій з розвиненим довідково-пошуковим апаратом і програмно-технічними засобами зберігання, опрацювання та поширення інформації, онлайн-журналу «Соціогуманітарні науки»;
- організація нової системи документорозповсюдження шляхом поширення електронних публікацій на компакт-дисках і засобами глобальних комп'ютерних мереж;
- створення на базі НБУВ – головної інформаційної установи Академії – Центру підвищення кваліфікації бібліотечних та інформаційних фахівців, які працюватимуть в умовах поступового домінування електронних документів.

ДО 10-РІЧЧЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ АКАДЕМІЙ НАУК (МААН)

Айбениз АЛИЕВА-КЕНГЕРЛИ

Центральная научная библиотека Национальной академии наук Азербайджана: история и перспективы развития

Центральная научная библиотека Национальной академии наук Азербайджана является одним из крупных научных и культурно-просветительных учреждений в республике и играет важную роль как в информационном обеспечении новых направлений науки, научных исследований, проводимых учеными и специалистами НИУ НАН Азербайджана, так и в подготовке научных кадров в республике.

История создания Библиотеки связана с образованием в 1923 г. Общества исследования и изучения Азербайджана, сыгравшего определенную роль в изучении истории, археологии, этнографии и природных богатств республики. В том же году по инициативе Н. Нариманова была создана библиотека Общества с фондом 432 экз. документов. Библиотека развернула работу по сбору краеведческих материалов об Азербайджане, необходимых изданий для научной работы и их пропаганде различными методами библиотечно-библиографического обслуживания. В 1928 г. была создана Библиотечная комиссия для руководства работой Библиотеки. Членами комиссии стали Г. С. Губайдулин, А. Р. Зифельдт и др. А с 1933 г. Комиссию возглавил член-корреспондент АН СССР К. А. Красусский.

Находясь в ведении Общества, Библиотека продолжала пополнять свой фонд необходимой литературой для научных исследований, по заявкам читателей выполнялись письменные библиографические справки краеведческого характера, описывались имеющиеся материалы по Азербайджану, начались работы по созданию каталогов и библиографических картотек.

В 1929 г. на базе Общества создается Азербайджанский государственный научно-исследовательский институт (АзГНИИ), а в 1933 г. на базе АзГНИИ – Азербай-

джанское Отделение Закавказского филиала АН СССР (АзОЗФАН). В связи с этим возрастают масштабы научных исследований в республике. Библиотека в этот период развивается быстрыми темпами, ее фонд комплектуется с учетом профиля деятельности научно-исследовательских институтов, созданных при филиале. Особое внимание уделяется развитию библиографической работы – создаются библиографические картотеки: «Библиография Каспийского моря и его бассейна», «Библиография литературы об Азербайджане» и др. Развивается научно-библиографическая деятельность в области краеведения, ведется информационно-библиографическая работа.

В трудные военные годы Библиотека продолжала работу, ее штат состоял из 5 человек. В 60-е гг. в Библиотеке создается ряд отделов: справочной библиографии, научной библиографии, комплектования отечественной и иностранной литературой и другие. Штат достигает 200 человек. После образования Академии наук республики (1945) начинается новый этап развития Библиотеки. С 1962 г. она становится самостоятельным учреждением Академии наук.

Сегодня ЦНБ НАН Азербайджана – одна из крупных научных библиотек республики с богатым, универсальным по содержанию книжным фондом, коллекцией ценной литературы по различным отраслям науки и техники. Фонд ЦНБ и 27 ее филиалов при НИУ НАН Азербайджана насчитывает около 4 млн экз. документов более чем на 50 языках народов мира. Около 3 млн экз. – фонд ЦНБ, из них: более 100 тыс. экз. – литература на азербайджанском языке, около 2 млн экз. – на русском языке, более 65 тыс. экз. – на западноевропейских языках, около 75 тыс. экз. – на восточных языках.

В книжном фонде ЦНБ собрано более 100 тыс. экз. редких и дореволюционных изданий (арабской графикой), произведения классиков азербайджанской литера-

Алиева-Кенгерли Айбениз Ибрагим кызы, канд. филол. наук, директор ЦНБ НАН Азербайджана.

туры, устного народного творчества, народные дастаны, баяты, ценные научные труды по разным отраслям науки, энциклопедии, справочники. Большую научную ценность представляют издания азербайджанской литературы XII–XX веков: Низами Гянджеви, М. Физули, И. Насими, М. А. Сабира, М. Ф. Ахундова, Дж. Мамедкулизаде, Н. Туси, С. Вургуна, А. Бакиханова и многих других. Историческую и научную ценность представляют периодические издания прошлых лет: «Кешкюль» (1884–1886), «Молла Насреддин» (1906–1909), «Фюизат» (1906–1908), «Тути» (1914–1927) и др. В фонде хранится первый учебник для детей, составленный великим азербайджанским композитором Узеиром Гаджибековым, его музыкальные произведения «Аршин мал алан» (1917), «Мешади Ибад» (1912).

Фонд литературы на русском языке представлен изданиями начиная с XVI–XVIII веков и до наших дней, произведениями А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Н. А. Некрасова, И. С. Тургенева, А. П. Чехова и др., а также дореволюционной периодикой – журналами «Современник», «Отечественные записки», изданиями Императорской Академии наук, материалами по кавказоведению и т. п.

Иностранная литература представлена сочинениями античной литературы Греции, Рима, произведениями Канта, Вольтера, Шекспира, изданиями классиков западноевропейской литературы, трудами ученых о Востоке, Кавказе, странах Европы, альбомами репродукций Рафаэля, периодическими изданиями Академии наук Франции, английскими изданиями журнала «Природа» с 1842 г.

Большую значимость представляет фонд восточной литературы, который по количеству ценных и редких изданий является одним из самых богатых фондов республики. Здесь собрана литература по древней и новейшей истории Ближнего и Среднего Востока, по источниковедению, языкознанию, искусству, произведения ученых-путешественников, языковые, терминологические словари, справочники, энциклопедии, энциклопедические словари: «Бурхан-е-Гете», «Дехуда», «Лугатнаме», «Ал-Зирикли» и др., хранятся редкие научные книги, сборники, периодические издания по Востоку, произведения азербайджанской литературы древнего периода и средних веков – «Лейли и Меджнун» М. Физули, произведения М. П. Вагифа, С. А. Ширвани и др. Основную часть фонда восточной литературы составляют книги, журналы и газеты на языке фарсид, арабском, турецком языках, в том числе «Диван Мехсети Гянджеви» (1342), «Ен ниджат» Ибн Сина (1331), произведения Ибн Гаджара, Ибн Халдуна, «Коран» Дж. Насира, а также произведения многих известных историков, философов, поэтов и писателей Востока.

В книжном фонде Библиотеки хранятся также личные коллекции известных ученых Азербайджана: историка-нумизмата Е. А. Пахомова, востоковедов Е. Э. Бертельса, Б. Н. Заходера, Е. А. Беляева, А. Юсифа, архитектора М. А. Усейнова, писателя М. Ибрагимова, генетика-селекционера И. Д. Мустафаева, маэстро Ниязи

(Таги-заде), З. Гусейн-заде и других. Библиотека издает печатные каталоги личных коллекций.

Основные направления деятельности ЦНБ сегодня: комплектование и организация книжных фондов, организация справочно-библиографического аппарата Библиотеки, библиотечно-библиографическое и информационное обслуживание читателей, международный книгообмен, научно-исследовательская и научно-методическая работа и т. д.

Комплектование книжных фондов Библиотеки ведется по профилю научных разработок, проводимых НИУ НАН Азербайджана несколькими путями: в основном, через фирму «Гасид» путем получения двух обязательных экземпляров от издательств республики, даров от организаций и учреждений, отдельных ученых, по международному книгообмену с партнерами ЦНБ. Таким образом, фонд ЦНБ ежегодно пополняют около 15 тыс. экз. документов.

Обслуживание читателей осуществляется через индивидуальный и межбиблиотечный абонемент, общий и специализированные читальные залы: периодических изданий, восточной литературы, читальные залы «Дома аспирантов», «Библиотека Г. А. Алиева», а также зал азербайджано-французских научных и культурных связей. За год из основных и подсобных фондов Библиотеки выдается около 1,5 млн ед. хр. При этом активно используется справочно-библиографический аппарат – система каталогов и картотек Библиотеки: алфавитный и систематические каталоги, каталоги периодических и продолжающихся изданий (на азербайджанском, русском, восточных и европейских языках), библиографическая картотека газетных и журнальных статей «Наука и культура в Азербайджане», картотека «Азербайджан за рубежом», каталог авторефератов и диссертаций и др.

Являясь информационно-библиографическим центром для библиотек академической сети, ЦНБ свою библиографическую деятельность направила на обеспечение оперативности и полноты удовлетворения запросов ученых и специалистов НИУ НАН Азербайджана путем издания библиографических пособий – проблемно-тематических, общих, регистрационных, персоналий из серии «Деятели науки и культуры Азербайджана», а также составления письменных тематических библиографических справок и выполнения устных справок для различных учреждений, организаций, отдельных читателей.

За годы существования Библиотеки издано более 200 библиографических указателей, 100 из которых – персональные, посвященные известным ученым, писателям Азербайджана. Из фундаментальных библиографических указателей можно назвать следующие: «Развитие науки в Азербайджане» (1920–1970), «История Азербайджана» (1920–1960), «Ученые Азербайджана в мировой печати», «Библиография изданий Академии наук Азербайджанской ССР» (1923–1965), многотомное издание «Нефть в Азербайджане» (1920–1970), «Библиография диссертаций, защищенных в Азербайджане» (1920–1980), «Библиографический аннотированный справоч-

ник по Каспийскому морю», «Рекультивация нефтезагрязненных земель» и другие.

ЦНБ НАН Азербайджана, являясь центром международного книгообмена (МКО) в республике, серьезно подходит к проблемам партнерства с международными организациями. С целью сохранения и расширения международных связей при отсутствии необходимого финансирования Библиотека поддерживает контакты со своими партнерами, сохранила обмен с 562 организациями, НИУ, библиотеками, высшими учебными заведениями, академиями наук, информационными центрами, обществами, издательствами, известными учеными, деятелями науки и культуры из 60 стран мира, в том числе США, Англии, Франции, Германии, Турции, стран СНГ.

Только в 2002 г. по МКО ЦНБ было получено около 6300 экз. изданий, отправлено в восточные, западно-европейские страны и страны СНГ около 1500 экз. журналов. Надо отметить, что ЦНБ налаживает деловые контакты с представителями посольств зарубежных стран в Азербайджане – США, Турции, Германии, Франции, Норвегии, Японии, Ирана, Саудовской Аравии – с целью сотрудничества, книгообмена, проведения совместных мероприятий. Результатом такого сотрудничества является создание и функционирование в ЦНБ зала азербайджано-французских научных и культурных связей, а также получение нашей Библиотекой в дар от Посольства Королевства Саудовской Аравии в Азербайджане около 600 экз. ценной литературы на арабском, английском и французском языках.

В Библиотеке ведется научно-исследовательская работа в области библиотековедения и библиографии, охватывающая широкий круг вопросов, в частности, изучение информационных потребностей ученых, повышение качества комплектования литературы, улучшение качества информационно-библиографического обслуживания, совершенствование библиотечно-библиографических процессов, научно-библиографической деятельности.

Наиболее значительными из проведенных за последние годы исследований были: «Эффективность использования фондов библиотек Академии наук Азербайджана и соответствие их информационным запросам читателей по комплексам наук», «Научная организация труда», а также исследования по эффективности использования читателями справочно-библиографического аппарата Библиотеки, библиографических указателей, текущей библиографической информации, литературы с тематических книжных выставок и другие.

Являясь научно-методическим центром для сети библиотек при НИУ НАН Азербайджана, ЦНБ проводит научно-методическую работу, разработала инструктивно-методические материалы, такие как: «Инструкция о порядке исключения из фонда ЦНБ и библиотек НИУ НАН Азербайджана устаревшей, ветхой и непрофильной литературы», «Как пользоваться алфавитным каталогом», «Комплектование, отбор и хранение редких изданий», «Методика составления персональных библиографических указателей из серии «Деятели науки и культуры

Азербайджана», «Составление письменной библиографической справки» и другие.

Внедрение в библиотеки компьютерных технологий внесло изменения в различные процессы библиотечной деятельности. Возникла необходимость формирования новой технологической среды для подготовки, доступа и работы с информационными ресурсами библиотек, внедрения инноваций в обслуживание, что потребовало создания отделов автоматизации, оснащенных современной компьютерной техникой, внедрения автоматизированных информационно-библиотечных систем.

Важным событием для библиотечного дела нашей республики стал утвержденный Милли Меджлисом Азербайджанской Республики 29 декабря 1999 года «Закон о библиотечном деле». Закон определил основные принципы государственной политики в области библиотечного дела, общие основы библиотечной работы и библиотечной системы, установил требования к формированию и сохранности библиотечных фондов, определил источники финансирования библиотек, принципы международного сотрудничества библиотек и поставил перед библиотеками республики новые задачи, предусматривающие автоматизацию библиотечной работы, перевод книжных фондов, ценных изданий на современные электронные носители, использование сети Интернет для отражения в ней национальных фондов, интеграции в мировое информационное пространство.

Руководствуясь требованиями принятого в республике Закона, ЦНБ также провела определенную работу по изучению использования в информационно-библиографическом обслуживании читателей компьютерных технологий, так как лишь новые информационные технологии позволяют успешно решить задачу полного и своевременного обеспечения информацией читателей. Специалисты нашей Библиотеки активно ищут пути для сотрудничества с различными организациями, компаниями, налаживают с ними контакты, заключают договора на приобретение оборудования и т. д. Большое внимание уделено организации повышения квалификации кадров, проведению семинаров, конференций, командировкам в целях обучения, обмена опытом. Ежегодное участие сотрудников Библиотеки в работе Международной крымской конференции «Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества» и использование в работе материалов конференции также дали свои положительные результаты.

Создание отдела автоматизации библиотечных процессов, его оснащение, подключение к сети Интернет расширило возможности Библиотеки, обеспечило доступ к внешним информационным ресурсам и позволило наряду с традиционными методами обслуживания приступить к постепенному внедрению компьютеризации библиотечных процессов. Так, в настоящее время в ЦНБ с помощью компьютеров выполняются тематические библиографические справки, ведется поиск информации в Интернете по запросам читателей; с использованием электронной почты ведется деловая переписка с

различными организациями республики и за ее пределами, с партнерами из зарубежных стран по МКО; готовятся учетно-регистрационные, тематические и персональные библиографические указатели, «Научные труды» сотрудников ЦНБ; акты на полученную Библиотекой литературу (инвентарные книги), списки новых поступлений в ЦНБ (информационные бюллетени). На стадии завершения находится работа по созданию веб-сайта ЦНБ НАН Азербайджана.

Практика подтверждает, что сотрудничество библиотек с международными фондами и организациями и участие в совместных проектах и программах, и тем самым привлечение внебюджетных средств – одна из возможностей, позволяющая вывести библиотеки на новую ступень развития, обеспечить отдельные направления ее деятельности и социальную поддержку библиотечного персонала. Надо отметить, что наша Библиотека, успешно сотрудничая с Фондом Сороса, подготовила и представила несколько проектов. Один из них, по которому был выигран грант, – «Сохранность и консервация редких изданий». Данный проект предусматривал создание специальных условий для хранения редких книг, ремонт и техническое оснащение помещения, размещение 500 уникальных изданий в микроклиматические контейнеры, кроме того, командировку сотрудников Библиотеки для получения новых знаний по сохранности и консервации книжных фондов в Российскую Государственную библиотеку иностранной литературы им. Рудомино (г. Москва). Основная часть проекта завершена. В результате проведенных в ЦНБ структурных изменений был организован Отдел консервации, реставрации и копирования документов, основной функцией которого будет выполнение работ по консервации и реставрации редких и ценных изданий фондов нашей Библиотеки.

Сегодня на этапе перехода к информационному обществу возникают новые требования к библиотечным специалистам, уровню их профессиональных знаний, навыкам использования современных компьютерных технологий, знанию иностранных языков. Поэтому в ЦНБ в последние годы особое внимание стало уделяться повышению квалификации кадров, их учебе. В Библиотеке успешно действует система непрерывного обучения специалистов, в Центре по обучению библиотечных работников при Посольстве США в Азербайджане для ее сотрудников регулярно проводятся тренинги. За последние несколько лет в ЦНБ успешно функционировали курсы по темам: «Автоматизация библиотечно-информационного обслуживания», «Библиотечные консорциумы», «Внедрение автоматизированных систем», «Комплексная автоматизация библиотек», «Услуги Интернет», «Информатизация науки и культуры», «Консервация и сохранность книжных фондов», а также курсы по изучению иностранных языков (английский, французский), в Национальной библиотеке им. М. Ф. Ахундова организованы курсы «Современные библиотеки и их зада-

чи». На сегодняшний день более 100 сотрудников ЦНБ и ее филиалов обрели знания по основам компьютерных технологий, методике поиска информации в Интернете, библиотечно-библиографической работе в среде электронной информации, знания по иностранным языкам. Кроме того, сотрудники Библиотеки принимают участие в семинарах по вопросам автоматизации библиотек, проходящих как в республике, так и за ее пределами, где широко обсуждается передовой международный опыт в области автоматизации библиотечной работы. На семинаре-совещании «Автоматизация библиотек сети Академии наук», проведенном ЦНБ, были обсуждены вопросы подготовки стратегической программы создания интегрированной автоматизированной системы ЦНБ и сети научных библиотек НИУ НАН Азербайджана, предусматривающей ряд мероприятий по оптимизации информационного обеспечения науки: создание корпоративной компьютерной сети научных библиотек, информационного центра с целью информирования о достижениях зарубежных стран в области науки, образования, обеспечение доступа к национальным и зарубежным научным электронным ресурсам и т. д.

ЦНБ НАН Азербайджана получила в январе 2003 г. статус научно-исследовательского учреждения, что открывает перед Библиотекой большие возможности: быть головной научной библиотекой в республике, расширять и углублять проводимые в ЦНБ научные исследования, повышать кадровый потенциал Библиотеки. Для этого в ЦНБ создана научно обоснованная программа подготовки библиотечных кадров в области библиотековедения, библиографоведения, информатики, библиотечного менеджмента, в Библиотеку привлекаются научные специалисты в этой области, ведется подготовка научных кадров в аспирантуре. С получением статуса научно-исследовательского учреждения Научно-методический совет Библиотеки реорганизован в Ученый совет. Состав совета, в который вошли ученые НАН Азербайджана, сотрудники ЦНБ, утвержден Президиумом НАН Азербайджана. Пересмотрен план научно-исследовательской работы Библиотеки, определивший ее новые направления по вопросам использования современных технологий в информационном обеспечении науки, компьютеризации каталогов и картотек ЦНБ, внедрения компьютерных технологий в обслуживание читателей, по проблемам комплектования фондов в новых условиях, современной научной систематизации литературы и т. д.

Управление деятельностью Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Азербайджана на современном этапе связано с внедрением инновационных процессов, с переосмыслением прежнего академического имиджа, реформированием методов работы для утверждения и сохранения статуса крупного информационно-библиотечного и научного центра Азербайджана.

Содержание

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ

Чепуренко Я. Система документоснабжения библиотечно-архивной коллекции «Фонд президентов Украины» 2

Петрова Л. Менеджмент и маркетинг как стратегическая основа развития современной библиотеки 8

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Бирдиер Е. Классификационные схемы в структуре лингвистического обеспечения электронных библиотек 11

ИЗ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕК

Дубровина Л., Малолетова Н. Деятельность Киевской городской управы в отрасли библиотечного дела во время нацистской оккупации (1941–1942) 17

Сохань С. Частная библиотека филолога и историка церкви Н. И. Петрова: реконструкция собрания 29

Миронец Н. Судьба книжно-рукописного собрания украинского культурного деятеля барона Ф. Р. Штейнгеля 32

КНИГОВЕДЕНИЕ

Ковальчук Г. Книговедческая наука в контексте работы с библиотечными фондами книжных памятников 37

ИНФОРМАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БИБЛИОТЕК

Кулаковская Т. Научно-информационная деятельность в научно-исследовательских учреждениях НАН Украины (2002 г.) 45

К 10-ЛЕТИЮ МЕЖДУНАРОДНОЙ АССОЦИАЦИИ АКАДЕМИЙ НАУК (МААН)

Алиева-Кенгерли А. Центральная научная библиотека Национальной академии наук Азербайджана: история и перспективы развития 51

Contents

LIBRARY SCIENCE

Chepurenko I. The Document Providing System of the Library Archival Collection «The Fund of Presidents of Ukraine» 2

Petrova L. Management and Marketing as a Strategic Basis of the Modern Library Development 8

DOCUMENT COMMUNICATIONS AND INFORMATION TECHNOLOGIES

Bardier K. Classification Schemes in the Structure of the Linguistic Providing of Electronic Libraries 11

EXTRACTS FROM THE HISTORY OF LIBRARIES

Dubrovina L., Malolietova N. Kyiv Town Council Activities in the Field of the Library Science During the Nazi Occupation (1941–1942) 17

Sokhan' S. Private Book Collection of the Philologist and Church Historian M.I. Petrov : Reconstruction of the Collection 29

Myronets N. A Part of Book and Manuscript Collection of the Ukrainian Cultural Worker Baron F. R. Steingel 32

BIBLIOGRAPHY

Kovalchuk H. Bibliographical Science in the Context of the Work with Book Heritage Library Funds 37

LIBRARIES' INFORMATION ACTIVITY

Kulakovs'ka T. Scientific-information activity at NASU scientific research institutions (2002) 45

TO THE 10th ANNIVERSARY OF THE INTERNATIONAL ASSOCIATION OF ACADEMIES OF SCIENCES (IAAS)

Alyieva-Kengerly A. Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Azerbaijan: history and development outlook 51

Inhalt

BIBLIOTHEKSKUNDE

Čhepurenko J. Das System der Dokumentenversorgung Bibliotheks- und Archivsammlung «Fonds ukrainischen Präsidenten» 2

Petrova L. Management und Marketing als strategisches Basis gegenwärtigen Bibliotheksentwicklung 8

DOKUMENTARISCHE KOMMUNIKATIONEN UND INFORMATIONSTECHNOLOGIEN

Bardijer K. Qualifikationschems in der Struktur der linguistischen Versorgung von Elektronenbibliotheken 11

AUS DER BIBLIOTHEKSGESCHICHTE

Dubrovina L., Maloljetova N. Die Tätigkeit der Kiewer Stadtverwaltung auf dem Gebiet des Bibliothekswesens in der Zeit der Naziokkupation (1941–1942) 17

Sochan' S. Die persönliche Büchersammlung des Philologen und Kirchenhistorikers M. I. Petrows: Rekonstruktion der Sammlung 29

Myronetz' N. Schicksal der Bücher- und Handschriften-sammlung ukrainischen Staatsmannes, Freiherrn F. Steingels 32

BUCHWESEN

Kowal'čuk H. Bücherkundliche Wissenschaft im Kontext der Arbeit mit Schriftdenkmal-Beständen 37

INFORMATIONSTÄTIGKEIT DER BIBLIOTHEKEN

Kulakovs'ka T. Informationstätigkeit in den Forschungsinstituten der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine (2002) 45

ZUR 10. JAHRESTAG DES INTERNATIONALEN VEREINES DER AKADEMIEN DER WISSENSCHAFTEN

Alijewa-Kengerli A. Zentrale wissenschaftliche Bibliothek der Aserbadschaner Akademie der Wissenschaften: Geschichte und Entwicklungsperspektiven 51

Sommaire

BIBLIOTHECONOMIE

Tchepurenko I. Le système de fourniture documentaire de la collection de bibliothèque et d'archive «Le fonds des présidents de l'Ukraine» 2

Petrova L. Le management et le marketing comme une base stratégique du développement d'une bibliothèque moderne 8

LES COMMUNICATIONS DOCUMENTAIRES ET LES TECHNOLOGIES D'INFORMATION

Bardier K. Schémas classificatoires dans la structure de l'assurance linguistique des bibliothèques électroniques 11

EXTRAITS DE L'HISTOIRE DES BIBLIOTHEQUES

Dubrovina L., Malolietova N. L'activité de la municipalité de Kiev dans le domaine de la bibliothéconomie pendant l'occupation nazie (1941–1942) 17

Sokhan' S. La collection de livres privée du philologue et historien de l'église M.I.Petrov: la reconstruction de la collection 29

Myronets N. La part de la collection de livres et manuscrits de l'homme de culture ukrainien baron F. R. Steingel 32

LA SCIENCE BIBLIOGRAPHIQUE

Kovaltchuk H. La science bibliographique dans le contexte du travail avec les fonds des monuments de la littérature d'une bibliothèque 37

L'ACTIVITE D'INFORMATION DES BIBLIOTHEQUES

Kulakovs'ka T. L'activité scientifique d'information dans les institutions de recherches scientifiques de l'Académie Nationale des Sciences de l'Ukraine (2002) 45

POUR LE 10ME ANNIVERSAIRE DE L'ASSOCIATION INTERNATIONALE DES ACADEMIES DES SCIENCES (AIAS)

Alyieva-Kengerly A. La bibliothèque scientifique centrale de l'Académie des Sciences de l'Azerbaïdjan: l'histoire et les perspectives du développement 51

Аннотации

Чепуренко Я. Система документоснабжения библиотечно-архивной коллекции «Фонд президентов Украины»

В статье рассмотрены особенности системы снабжения документами фонда библиотечно-архивной коллекции. Освещены способы комплектования и источники снабжения документами отраслевого документного фонда. Определены пути усовершенствования системы документоснабжения, которая обеспечивает комплектование библиотечного, архивного, музейного фондов и фонда электронных информационных ресурсов Фонда президентов Украины.

Петрова Л. Менеджмент и маркетинг как стратегическая основа развития современной библиотеки

Исследуется процесс развития современной библиотеки в контексте социально-экономических трансформационных процессов украинского общества. Отмечено, что эти изменения обусловлены принятием новых приоритетов в реализации функционально-технологических, информационно-сервисных, организационно-управленческих форм деятельности библиотеки, которые имеют системный характер и свидетельствуют о накоплении трансформационного потенциала, активными факторами которого являются менеджмент и маркетинг. Их применение обуславливает способность и готовность библиотек к саморазвитию, динамичность и эффективность обеспечения потребностей современного общества.

Бардиер Е. Классификационные схемы в структуре лингвистического обеспечения электронных библиотек

Рассмотрено применение библиотечных классификационных систем для представления информационных ресурсов электронных библиотек и Интернета. Проанализированы особенности использования универсальных библиотечных классификаций (ДКД, УДК, КБК, ББК) в современных информационных сервисах. Сделаны выводы относительно перспектив внедрения библиотечных классификаций как поискового инструмента электронных информационных ресурсов.

Дубровина Л., Малолетова Н. Деятельность Киевской городской управы в отрасли библиотечного дела во время нацистской оккупации (1941–1942)

В статье на документах Государственного архива Киевской области рассматривается деятельность Киевской городской управы и органов местного управления в отрасли библиотечного дела во время нацистской оккупации. Управа показана как центр научной, культурной и политической жизни Украины, проанализирована деятельность отдела культуры и образования относительно сохранения библиотечных фондов, подготовительная работа по открытию публичных библиотек, освещена организация спасения бесхозных книжных фондов и перевозки их в большие библиотеки города.

Сохань С. Частная библиотека филолога и историка церкви Н. И. Петрова: реконструкция собрания

Статья посвящена реконструкции частной коллекции Н. И. Петрова, которая включала значительный массив документов XIX–XX вв. Освещены структура и принципы формирования библиотечного собрания знаменитого ученого, которое отображает основные направления его научной деятельности. Учетные документы – каталоги, составленные Н. И. Петровым, позволяют реконструировать состав и содержание личной библиотеки как книжного комплекса, целостность которого была утрачена.

Миронец Н. Судьба книжно-рукописного собрания украинского культурного деятеля барона Ф. Р. Штейнгеля

Статья посвящена исследованию основных этапов перемещения книжно-рукописных материалов барона Ф. Р. Штейнгеля – ученого, общественно-политического и культурного деятеля Украины – с момента эвакуации собрания из семейного имения в с. Городок (Ровенский р-н) и до его нынешнего местонахождения.

Ковальчук Г. Книговедческая наука в контексте работы с библиотечными фондами книжных памятников

В статье рассматриваются теоретические вопросы книговедения и истории книги в частности, методологические проблемы книговедческого изучения книжных памятников. Подчеркнута специфика историко-книговедческих достижений в специализированных отделах рукописей, старопечатных и редких изданий библиотек, особенности книговедческой науки в рамках библиотечного дела. Обобщены терминологические дефиниции понятий «редкая», «ценная» книга, «книжный памятник» и критерии их определения.

Summary

Chepurenko I. The Document Providing System of the Library Archival Collection «The Fund of Presidents of Ukraine»

The article deals with peculiarities of document providing system of the library archival collection fund. It describes the ways of acquisition and document providing sources of the field document fund. Ways of improving the document providing system ensuring the acquisition of library, archival, museum funds and the one of electronic information resources of the Fund of Presidents of Ukraine, are determined here.

Petrova L. Management and Marketing as a Strategic Basis of the Modern Library Development

The article studies the process of the modern library development in the context of Ukrainian society social-economic transformation processes. It determines these changes being dependent on the approval of new priorities within the realization of functional technologies, information services, organization management forms of library activity, having their systematic character and indicating the accumulation of transformational potential, management and marketing being its permanent factors. Their introduction conditions library ability and preparedness for self-development, dynamics and effectiveness of satisfying needs of modern society.

Bardier K. Classification Schemes in the Structure of the Linguistic Providing of Electronic Libraries

Using of library classification schemes for presentation of electronic libraries and Internet information resources is examined. Features of using universal library classifications in modern information services are analyzed. Conclusions concerning prospects in introducing library classifications as a search engine of electronic information resources are drawn.

Dubrovina L., Malolietova N. Kyiv Town Council Activities in the Field of the Library Science during the Nazi Occupation (1941–1942)

Being based on documents of the Kyiv region State Archive, the article studies activities of the Kyiv Town Council and those of the local government bodies in the field of the library science during the Nazi occupation. The Council is shown as a centre of scientific, cultural and political life of Ukraine, activities of the department for culture and education concerning the preserving of library funds and spade-work on public libraries opening are analyzed. Much attention is given here to the non-economic book funds saving organization and the transportation of the former to big libraries of the city.

Sokhan' S. Private Book Collection of the Philologist and Church Historian M. I. Petrov: Reconstruction of the Collection

The article is dedicated to the reconstruction of M.I.Petrov private book collection embracing important volumes of documents of XIX–XX centuries. It represents forming structure and principles of the famous scientist's library collection, reflecting principal directions of his scientific activity. Registration documents – catalogues, compiled by M. I. Petrov, permit us to reconstruct the composition and contents of the private library as a book complex, the integrity of which had been lost.

Myronets N. A Part of Book and Manuscript Collection of the Ukrainian Cultural Worker Baron F. R. Steingel

The work is dedicated to the study of principal shift stages of baron Steigel – Ukrainian scientist, social, political and cultural worker's book and manuscript materials, from the moment of collection evacuation from the family estate in Horodok village (Rivno region) up to its actual location.

Kovalchuk H. Bibliographical Science in the Context of the Work with Book Heritage Library Funds

The article studies theoretical questions in bibliography and the history of the book in particular, examines methodical problems in studying book heritage within the library science. It underlines the specific character of historic and bibliographical researches at specialized departments of manuscripts, old-printed books, library rare editions and peculiarities of bibliography within the library science. It generalizes terminological definitions of such notions as «rare» and «valuable» book, «book heritage» and their determination criteria.

Zusammenfassung

***Čhepurenko J.* Das System der Dokumentenversorgung Bibliotheks- und Archivsammlung «Fonds ukrainischen Präsidenten»**

In dem Artikel werden die Besonderheiten der Dokumentenversorgung von Bibliothekssammlungen beschrieben und Erwerbungswege und Quellen der Dokumentenversorgung für alle Arten der Informationsressourcen des Fonds ukrainischen Präsidenten bestimmt.

***Petrova L.* Management und Marketing als strategisches Basis gegenwärtigen Bibliotheksentwicklung**

Es wird der Entwicklungsprozess gegenwärtiger Bibliothek im Kontext der sozialökonomischen Transformationsprozessen in der Ukraine erforscht. Management und Marketing spielen heute eine wichtige Rolle bei Informationsservice, Organisation der Tätigkeit der Bibliothek für die neue Prioritäten der Entwicklung unserer Gesellschaft.

***Bardijer K.* Qualifikanschems in der Struktur der linguistischen Versorgung von Elektronenbibliotheken**

Die Autorin betrachtet bibliothekarische Qualifikanschems für die Vorstellung Informationsressourcen der Elektronenbibliotheken und Internets. Es werden auch die Besonderheiten der Benutzung Universellen Bibliotheksklassifikationen bei modernen Informationsservice analysiert. Sie zieht auch Konsequenzen wegen Perspektiven der Einführung Bibliotheksklassifikationen als Sucheninstrument der elektronen Informationsressourcen.

***Dubrovina L., Maloljetova N.* Die Tätigkeit der Kiewer Stadtverwaltung auf dem Gebiet des Bibliothekswesens in der Zeit der Naziokkupation (1941–1942)**

Es werden auf Grund der Dokumenten des Staatlichen Kiewer Gebietsarchivs die Tätigkeit der Kiewer Stadtverwaltung auf dem Gebiet des Bibliothekswesens in der Zeit der Naziokkupation erforscht. Die Stadtverwaltung wird als Zentrum des wissenschaftlichen, kulturellen und politischen Lebens der Ukraine gezeigt. Außerdem analysieren die Autoren die Tätigkeit der Abteilung für Kultur und Bildung bei der Bestanderhaltung und Vorbereitungsarbeit für die Eröffnung der öffentlichen Bibliotheken. Eine große Aufmerksamkeit wurde auch auf die Rettung nicht bearbeitetes Buchbestandes und dessen Transportieren in die andere große Bibliotheken der Stadt gelenkt.

***Sochan' S.* Die persönliche Büchersammlung des Philologes und Kirchenhistorikers M. I. Petrows: Rekonstruktion der Sammlung**

Diese persönliche Büchersammlung besteht aus einer Menge der wichtigen Dokumenten des 19.–20. Jh. Die Autorin beschreibt die Struktur und Prinzipien der Formierung der Büchersammlung von bekannten Wissenschaftlers, was die Hauptrichtungen seiner wissenschaftlichen Tätigkeit widerspiegelt. Die von ihm selbst zusammengestellte Dokumentenkataloge ermöglichen die Rekonstruktion des Bestandes und Inhalts dieser Büchersammlung als Bücherkomplex, der früher unversehrt existierte.

***Myronetz' N.* Schicksal der Bücher- und Handschriftensammlung ukrainischen Staatsmannes, Freiherrns F. Steingels**

In dieser Arbeit erforscht die Autorin die Hauptetappen der Ortsänderung der Bücher- und Handschriftensammlung des Freiherrns F. Steingels – bekanntesten Wissenschaftlers, Staatsmannes der Ukraine ab Zeit der Evakuierung dieser Sammlung aus dem Familiengutes im Dorf Horodok (Riwner Bezirk) bis heutige Aufenthaltsort.

***Kowal'čuk H.* Bücherkundliche Wissenschaft im Kontext der Arbeit mit Schriftdenkmal-Beständen**

Es werden theoretische Fragen der Bücherkunde und Büchergeschichte, nämlich methodologische Problemen bücherkundliches Erlernen der Schriftdenkmäler erforscht. Die Autorin unterzeichnet auch Spezifik bücherkundlichen Forschungen in den spezialisierten Abteilungen für Handschriften, Alten Drucken seltener Bücher und Besonderheiten der Bücherkunde in Rahmen des Bibliothekswesens. Sie fasst terminologische Definitionen des Begriffs «seltenes», «wertes» Buch, «Schriftdenkmal» zusammen.

Résumés des articles

***Tchepurenko I.* Le système de fourniture documentaire de la collection de bibliothèque et d'archive «Le fonds des présidents de l'Ukraine»**

L'article étudie les particularités du système de fourniture documentaire du fonds de la collection bibliothécaire et archivée. On décrit les moyens de le compléter et les sources de fourniture documentaire du fonds documentaire de branche. On détermine les voies de l'amélioration du système de fourniture documentaire, assurant le complètement des fonds bibliothécaire, d'archive et de musée et celui des ressources d'information électroniques du Fonds des présidents de l'Ukraine.

***Petrova L.* Le management et le marketing comme une base stratégique du développement d'une bibliothèque moderne**

L'article étudie le processus du développement de la bibliothèque moderne dans le contexte des transformations socio-économiques de la société ukrainienne. On définit que ces changements sont conditionnés par l'adoption de nouvelles priorités dans la réalisation des formes du fonctionnement technologique, du service d'information et de l'organisation administrative de l'activité d'une bibliothèque, ayant leur caractère systématique et témoignant de l'accumulation d'un potentiel transformationnel, le management et le marketing étant ses facteurs permanents. L'emploi de ces formes conditionne la capacité et l'empressement des bibliothèques au développement indépendant, ainsi que le dynamisme et l'effectivité de la satisfaction des besoins de la société moderne.

***Bardier K.* Schémas classificatoires dans la structure de l'assurance linguistique des bibliothèques électroniques**

On étudie l'utilisation des schémas classificatoires des bibliothèques pour la présentation des ressources d'information des bibliothèques électroniques et de l'Internet. On analyse les particularités de l'utilisation des classifications bibliothécaires universelles dans des services d'information modernes. On fait des conclusions concernant les perspectives d'introduction des classifications bibliothécaires comme un instrument de recherche des ressources d'information électroniques.

***Dubrovina L., Malolietova N.* L'activité de la Municipalité de Kiev dans le domaine de la bibliothéconomie pendant l'occupation nazie (1941–1942)**

Se basant sur les documents de l'Archive d'Etat de la région de Kiev, on étudie l'activité de la Municipalité de Kiev et des organes de l'administration locale dans le domaine de la bibliothéconomie pendant l'occupation nazie. La Municipalité est montrée comme un centre de la vie scientifique, culturelle et politique de l'Ukraine, on analyse de même les activités du département pour la culture et l'éducation dans la préservation des fonds de bibliothèque et le travail préparatoire sur l'ouverture des bibliothèques publiques. On prête une grande attention à l'organisation de la sauvegarde des fonds non-économiques de livres et leur transportation dans des grandes bibliothèques de la ville.

***Sokhan' S.* La collection de livres privée du philologue et historien de l'église M. I. Petrov: la reconstruction de la collection**

L'article est consacré à la reconstruction de la collection de livres privée de M. I. Petrov, qui contenait un volume important de documents du XIX–XX siècles. On décrit la structure et les principes de formation de la collection de bibliothèque de l'homme de sciences renommé, reflétant les directions principales de son travail scientifique. Les documents d'enregistrement - les catalogues, compilés par M. I. Petrov, nous permettent de reconstruire la composition et le contenu de la bibliothèque privée comme un ensemble de livres dont l'intégrité était perdue.

***Myronets N.* La part de la collection de livres et manuscrits de l'homme de culture ukrainien baron F.R.Steingel**

Le travail est consacré à l'étude des étapes essentielles de la transportation des matériaux en livres et manuscrits de baron Steingel - personnalité éminente de la vie scientifique, socio-politique et culturelle de l'Ukraine, à partir du moment de l'évacuation de la collection de la propriété familiale dans le village Horodok (région de Rivno) jusqu'à son emplacement actuel.

***Kovaltchuk H.* La science bibliographique dans le contexte du travail avec les fonds des monuments de la littérature d'une bibliothèque**

L'article décrit les questions théoriques de la bibliographie et notamment de l'histoire du livre, les problèmes méthodologiques de l'étude bibliographique des monuments de la littérature. On souligne la spécificité des recherches historico-bibliographiques dans des départements spécialisés de manuscrits, incunables et éditions rares des bibliothèques, les particularités de la science bibliographique dans le cadre de la bibliothéconomie. On généralise les définitions terminologiques de telles notions comme livre «rare», «de valeur», «monument de la littérature» et les critères de leur détermination.

Бібліотечний вісник

Науково-теоретичний та практичний журнал
Заснований у 1993 році
Виходить 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Адреса редакції:
03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ.
Тел. 267-48-62.
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbu.gov.ua

Редакційна колегія журналу не завжди поділяє думку авторів.

Затверджено до друку рішенням вченої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
24 червня 2003 р. (протокол № 6)

Редактор *О. Клименко*
Комп'ютерна верстка *Л. Климова, Т. Павлюк*
Комп'ютерний набір *Т. Галемова*
Переклад іноземними мовами *М. Воробей, О. Самофалова*

Підп. до друку 24.06.2003. Офс. друк. Формат 60x84/8. Папір офс. Ум. друк. арк. 6,96.
Обл.-вид. арк. 7,18. Наклад 1500 прим. Зам. 13.
Видруковано у Науково-видавничому центрі НБУВ.

03.568-8

Передплатний індекс 74049